

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÖNDÖR PÁL, GYÖRFFY ZOLTÁN
ÉS THEWREWK SOPHIE VERSEI
BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA
BORISLAV PEKIĆ ÖNÉLETÍRÁSA
RADOSLAV BRATIC ÉSSZÉJE PEKIĆRŐL
JUHÁSZ FERENC SZTRUGAI ÉSSZÉJE
BORI IMRE EMLÉKEZÉSE KLANICZAY TIBORRA
HERCEG JÁNOS: JÉGVIRÁG (VISSZAEMLEKEZÉS)

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1992

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Böndör Pál* két verse 637
Bordás Győző: Csukódó zsilipek (III., Különös találkozások) 639
Győrffy Zoltán versei 649
Thewrewk Sophie: B. Kovács Kázmér (vers) 655
Borislav Pekić: Az angolok homokembere. . . (önéletrajz, részlet) 657
Radoslav Bratić: Hontalan a királyi sugárúton (esszé) 668

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Juhász Ferenc*: Apokaliptikus remény 678
Bori Imre: A vitázó (Tisztelgő emlékezés Klaniczay Tiborra) 682
Herceg János: Jégvirág 685

LVI., évfolyam, 9. szám
1992.
szeptember

BÖNDÖR PÁL KÉT VERSE

ÖRDÖGLAKAT

Hogy ne kerüljek hirtelen *ad acta*
– akárha egy vacak ördöglakat-
nak lennék ága már-már kiakasztva –
reményem egyre kevesebb marad.

Türelmes ügyfél? Jó lakó? Szavamra! –
rejtvénynek is olyan földhözragadt
– versem elárul mint kutyát a farka –:
Szeretek. Utálok. – Gyanús alak!

Néhány mondat – néznek – ez lenne ő?
Saját hazugságainak bedőlnek
s majd lelkifurdalás nélkül *törölnek?*

Gyűrött s maszatos mint a lepedő
melyen megadtuk amit kell az ölnek
másképp leszek akkortól érthető.

„AZ ÉGI MADARAKBÓL IS HETET-HETET...”

Unom kimondhatatlanul unom
ahogy az akvárium fölé hajol
és eledelt szór a trópusi halacskáknak.

Unom mikor magvakat oszt
a szíriai hörcsögnek
és a papagájnak.

Unom őt ha főtt csirkefejeket darál
a törpének tenyésztett kutyának
és még inkább unom
mikor kenyeret áztat a tejbe
a szomszéd kismacskáinak.

Nincs rá szó hogy mennyire unom
amiért élelmiszert tárol a családjának
a küszöbön álló ínséges napokra.
És unom hogy nem mutatkozik javulás
siralmas állapotán

most sem
mikor úgy tekint magára mint egy idegenre.
Akit – lehet hogy annak akarata ellenére! –
át akar menteni egy elviselhetőbb korba.

CSUKÓDÓ ZSILIPEK (III.)

KÜLÖNÖS TALÁLKOZÁSOK

BORDÁS GYŐZŐ

Ezerkilencszázhusz december elsején hideg télre ébredtünk. Az éjjel már havazott is, úgyhogy amikor kibújtam az ágyból, és kinéztem az ablakon, láttam, anyám a havat söpri a házunk előtt. A túloldal házai előtt is kendőbe burkolódzó asszonyokat és kucsmás férfiakat láttam, volt, aki már a hólapátot is elővette. Iskolába menet elcsilingelt mellettem Tóthék szánkója is, hosszú, latyakos, sáros csíkokat hagyva maga után, s hátrapillantva úgy tűnt, hogy ez a párhuzamos nyomvonal, akár a vasúti sínpár, egyenesen az égbe vezet, valami mennyei bizonytalanságba. Hogy miért nem a boldogságba, mint máskor, első hóeséskor, magam sem tudtam.

Az iskolaudvarban még hógolyóztunk is, miért ne, amikor a tilalmi rendelet, legalábbis az erre a télre vonatkozó, még nem hozatott meg. Sauer Jakab is csak végignézett rajtunk megértő tekintetével, ami szinte bátorítóan hatott, gyúrtam is egy újabb hólabdát, és amint Sauer a följáratú lépcsőhöz ért, megcéloztam Hötzel Klára fejét, aki távolról, de illedelmesen köszönt a tanárnak. Biztos voltam benne, találok, mert célozni, azt tudtam. Lehet, hogy a kelleténél tovább gyúrtam, és ettől keményebb lett, de ahogy meglódult a kezem, a golyó a meleg tenyerebben gellert kapott, akár a rossz puskából kilőtt golyó, s ekkor földbe gyökerezett a lábam. A vizenyős golyó egyenesen Sauer kitömött bőrtáskájának csapódott. Ezt már nem láttam, csak hallottam, mert a sikertelen célozás pillanatában akaratlanul is elfordítottam a fejemet, és csak akkor voltam kénytelen odanézni, amikor osztálytársaim szinte kórusban kiabáltak: Pichler! Pichler!

Kellő büntudatot szimulálva vánszorogtam a lépcsőkhöz, és látva Sauer hirtelen megváltozott arckifejezését, amelyre a méreg piros foltokat ültetett, föl is készültem egy-két pofonra.

– Elnézést, tanár úr, nem volt szándékos – mondtam Sauer elé érve. Ő végigmért, mint szabó teszi, mielőtt mértéket vesz az öltönyhöz, aztán lépett egyet felém, hogy testközelen legyen. Fogaimat összeszorítottam, és minden izmot megfeszítettem, így készülve föl a jogos ítélet-végrehajtásra. Álltam és álltam, és ő sem mozdult. És körülöttünk mindenki mozdulatlanul állt, olyannak tűnhettünk, mint tűpárnában a gombostűk, legalábbis Isten szemében, ha fönről most éppen bennünket szemlélt volna. És nem tartottam kizártnak, hogy minket kémlel, nem kedvtelésből, persze, hanem mert gyermeki érzékszerveim azt sugallták, hogy itt körülöttünk valami furcsa dolgok történnek. Csak azt nem tudtam, mik.

A pofon csak nem jött. Helyette a táska csatja kattant, és a súlytól azonnal szétnyílt. Az üvegedény harangja tört össze, a darabkák és a szilánkok megsértették az üvegházban nevelt növényeket. Természetórán a fotoszintézist tanultuk és a különböző levélállásokat. Hogy melyik a szórt, az átellenes vagy az örvös, ezen az aprócska csatátéren most nem lehetett megállapítani. Még szerencse, hogy a táskába beállított piknométer ép maradt, gondoltam.

– Holnap, Albert, küldje be az édesapját! – szólt végre, meglepetésemre németül, de hangjába nem az a méreg vegyült, amit én készítettem oda, nem kis adagban, hanem valami felém irányuló részvét, ami jobban mart és égetett, mint ha megütött volna. Aztán kimérten még egyszer végignézett a haptáiban várakozó társaságon, lassan összecsuksa a táskáját, és a pedellus udvarias köszönésére, a Salve Magisterre, eltűnt a bejárati ajtón.

Apámat? – kérdeztem önmagamtól. Miért nem anyámat hívatja, hiszen apám sohasem foglalkozott iskolai dolgaimmal, s ezt Sauer is jól tudja. Barátkozásuk öt-hat éve teljesen megszakadt. Magam elé idéztem a tegnapi esti komor arcát, amivel a katolikus iskolaszék jegyzőkönyvét másolja. Amíg írt, többször megfordultam műtermi rajzasztala körül, és hallottam, amint anyámnak méltatlankodik, hogy a község nem akarja megadni az engedélyt a temető kibővítésére, de éreztem, hogy itt valami másról van szó. S ezt az elkapott szavakból és komor tekintetéből olvastam ki. Vacsora előtt fölütöttem a vastag fedelű, nagy jegyzőkönyvet az utolsó bejegyzési oldalnál. Ez volt odaírva: LELTÁR, IV. osztály. S alatta következett:

16 drb. pad

1 asztal dobogóval

1 szék

- 1 szekrény
- 4 ruhafogas
- 1 feszület
- 1 kép
- 2 fekete tábla 1 álvánnyal
- 1 Bács-Bodrog m. térképe
- 1 Magyarország „
- 1 Európa „
- 1 Osztrák-Magyar bir. „
- 6 földrészek
- 1 földgömb
- 1 számológép
- 10 természeti képek
- 10 bibliai „
- 1 hőmérő
- 1 delejpatkó
- 1 borszeszlámpa
- 1 üvegpálca
- 2 kép a selyemtenyésztéshez
- 1 vaskályha erővel
- 1 széntartó lapáttal
- 22 téntásüveg
- 1 órarend kerettel
- 1 porolókefe (Partwisch)

Csak önmagamnak tettem föl a kérdést, miért került a jegyzőkönyvbe, e titkokat rejtő füzetbe ilyen prózai dolog? Merthogy ez a könyv titkokat rejtegetett, az biztos. Nem először kukkantottam bele, és mindig valami érthetetlen dolgokat találtam benne. Ez a jegyzet a „Ministarstvo prosvete” rendeletéről beszélt, meg az érseki kar döntéséről. Aztán itt olvastam azt is, hogy „a gimnazistákkal és a polgaristákkal együtt tartassék a Tedeum, mely előtt való nap legyen a vizsga napja és a Veni Sancte is, mely után kezdődjék a jövő tanév”.

De még furcsább dolgok is voltak ideírva. Egyszer ki is másoltam magamnak, hogy a latin szótárból kisilabizáljam, mit jelent az, hogy „Pasqualem confessionem: peragunt”. Semmit sem találtam meg belőle, de igaz, többet arról szerettem volna megtudni, amit már magyarul írt ott, miszerint ekkor meg ekkor „Tóbiás János harangozó erőszakot követett el a lányán, és ezért nyolcévi börtönbüntetésre ítélték. Ezért azonnal elbocsájtatott”. Ez nem apám bejegyzése volt, mert akkor ő a fron-

ton volt, de érdeklődésemet az is táplálta, hogy a múltkoriban erről suttogtak hármásban apám, Székely igazgató és Ler plébános.

– Ekkora szégyen még nem érte hitközségünk. Alig tudtam elintézni, hogy az újságokba bele ne kerüljön – mondta az alesperes, a további beszélgetésnél pedig már nem lehettem jelen, mert apám kiküldött játszani.

Hogy miről is volt szó, ezt Wilhelmtől szerettem volna megtudni, aki nemrégiben, amikor ismét modellt ülni jött apámhoz, tett valami megjegyzést Tóbiásra, s olyan huncutkásan vigyorgott közben a rózsás képével, hogy nem lehetett kétségem afelől, talán még látta is, mi történt. El is képzeltem, hogy éppen a toronyban volt galambokat fogni, a litánia után, s onnan lepillantva láthatta meg a harangozót. Biztos voltam benne, ő kotyogta ki a dolgot, ami után a pap elindította a vizsgálatot. De hogy biztos legyek benne, elhatároztam, megkérdezem tőle. Tudtam már azt is, mikor. Majd fölkeresem csatornaparti rejtekhelyén, ahol már több osztálytársam járt. Hogy miért? Ezt mi már szaknyelven mondtuk egymás között – onanizálni. Mert hogy azt hogy kell csinálni, a legtöbb gyerek tőle tanulta. Kint a csatornaparton volt egy rejtekhelye erre a célra, a füzesben, ahol ez a félnótás a csigákat, a rákokat meg a teknősöket szedte. Persze szigorú titoktartás közepette volt csak szabad erről beszélni. Bátori Feri volt a főkolompos, ő állt Wilivel egyenes összeköttetésben, amit én irigyeltem is, mert hozzánk volt bejáratosabb. Bátori Feri ugyan ügyesen tudta ezekre a dolgokra terelni a szót, hogy mindjárt megérezte, kinek van rá bátorsága. Aztán bizalmasan megmagyarázta, hová kell menni, mit kell mondani, s mi a teendő. Az élet titkaiba való bevezetéssel pedig még pénz is járt, ha mindössze néhány para is, amit mi még krajcárnak hívtunk, mint ahogy a dinárt is koronának, mert nem állt rá a szánk az új pénznemre, a dinárra. De nemcsak ez okozott gondot, hanem az is, hogy az értékét is át kellett számítani az egy a négy arányban, mert hogy az új pénz, legalábbis hivatalosan, ennyivel többet ért. Ezeket a, tehát parákat, Bátori szerint Wili adja, s futja belőle egy-két szem stolverkra, neki pedig néhány szál cigaretára. Miután Feri nekem is mesélt izgalmas kalandjairól, fokozatosan bátorságot gyűjtöttem, hogy egyszer végigkússzak azokon a szederindás alagutakon, amelyek Wili rejtekhelyéhez vezetnek. Arra is gondoltam, előbb megkérdezem Wilitől, igaz-e, amit mesélnek, de aztán gyorsan letettem erről a tervemről, attól tartva, visszamondja apámnak. Így hát előbb meztelen portréival ismerkedtem, amelyek ott sorakoztak apám rajzmappájában, de ezeken semmi különöset nem tapasztaltam. Mi tagadás, sokkal nagyobb csodálattal bámultam a nőkről

készült aktokat. A duzzadt kebleket, bársonyos bőruket, a lábuk tartását, amint szégyenlősen rejtik tenyerükbe ágyékukat, vagy éppen kendőt csavarnak köréje. Apám ilyen képeiből meg vázlataiból akár egy egész anatómiai atlaszt is össze lehetett volna állítani. S én azon kaptam magam, hogy kerültem-fordultam, máris a műteremben voltam. Sokszor alig vártam, hogy apámék elmenjenek otthonról, máris siettem a képek közé. Hogy a Kochán Alice-t vagy a lányát ábrázoló kép előtt vesztettem el kamaszi ártatlanságomat, már nem emlékszem, de arra igen, hogy Wilivel csak ezután találkoztam.

Bátori Feri még el is kísért a kiszilipig. Onnan pedig egyedül, a megadott irányba. Wili már várt. Hogy én remegtem az izgalomtól, az talán érthető volt, de Wilit is zavartnak láttam, arcán furcsa ráncok képződtek, fodros volt a homloka, akár a csatorna vize. Valóságos barlang volt ez, benőve a füzes magas indákkal, szederrel meg vadborostyánnal. Wili egy fűzfához támasztott, aztán a nadrágomon keresztül elkezdett simogatni. Ügyetlen babrálásnak tűnt ez, de betartottam Bátori utasításait, hogy én semmit ne csináljak, csak hagyjam Wilit. Aztán kigombolta a nadrágomat, és tovább matatott, mire kezdett ébredezni fiúvérem.

– Hunyd be a szemed! – utasított. Letolta rólam a rövidnadrágot, s kioldozta a madzagom is. Ekkor ért hozzám, s engem valami melegség öntött el, mint mikor fejmosás után főntről leöntik az embert langyos vízzel.

– Das ist schön, männlich – mondta, s játszani kezdett velem. Hazudnék, ha azt mondanám, nem volt kedvemre való, s többször ki-ki nyitottam a szemem. Wili szeme csillogott, szinte parazsot vetett, mint a rókáé, amit otthon láncon kötve tartott, s aminek mi csodájára jártunk. S amikor ennek a játéknak meglett az eredménye, elszégyellve magam, rántottam föl a nadrágom, s már igyekeztem volna ki a csatornapartra.

– Na, most te jössz! – szolt Wili.

– Én?

Wili intett, de nekem fogalmam sem volt, mit kell tennem.

– Most te fogsz meg engem – és mutatta, hol. Elöntött a verejték. Hát erről Bátori nem beszélt. S máris fogta a kezem, és az ő koszos nadrágjához szorította.

– Nem! – mondtam határozottan.

– Dehogynem.

A szederbokrok magasak voltak, láttam, átugrani nem lehet, a bejárat nyílás meg szűk. Madárnak kellett volna lennem ahhoz, hogy innen egykönnyen megszabadulhassak. A pokol lett ez a hely, nem kalitka,

ahol Wili mind idegesebben készítette elő a terepet saját mennyorszá-
gához. Végül is bejuttattam, de hogy erre a kilincstre többé rá nem tet-
tem a kezem, az biztos. Eszembe se jutott, hogy megkérdezzem, mi tör-
tént Tóbiással meg a lányával a karzaton. De azokat az apám festette
gyönyörű aktokat sem nézhettem sokáig. Eltűntek. Nem tudtam, hová,
egy napon hiába kerestem őket a megszokott helyen, hogy testem és
lelkem megfűrösszem bennük, egyszerűen eltűntek. Gyanítom, anyám
figyelt föl, hogy nem kimondottan a műélvezet miatt tartózkodtam ak-
kortájt oly sokáig apám műtermében.

Apám hatalmas szemeket meresztett rám, amikor ebéd előtt közöl-
tem vele, hogy Sauer tanár úr kéreti az iskolába. Amikor azt is elmond-
tam, miért, akkora pofont kaptam, hogy a levesestányérba borult az ar-
com. Az első igazi pofon volt ez, amit életemben tőle kaptam. Anyám
ugrott föl, és vett védelmébe. A fülem is bedugult, így legalább nem
hallottam olyan tisztán a szitkokat, amelyeket úgy és olyan váratlanul
zúdított rám, mint az ég a hajnali havazást. El sem tudtam mondani,
hogy ma más is történt a gimnáziumban.

Apám délután sokáig töprengett, mitévő legyen, aztán fogta a kalap-
ját, és elment Székely igazgatóékhoz. Még mondani akartam, hogy oda
most már hiába megy, de nem szóltam. Ott tudta meg azt, amit én már
első órán, hogy Székely többé nem igazgatója a gimnáziumnak.

– Te – mesélte szóról szóra anyámnak, amikor hazaért, Székely sza-
vait –, amikor beléptem az irodámba, ott a belgrádi minisztérium kép-
viselője és egy Grbić Janko nevű tanár. Bemutatkoznak, és közlik ve-
lem, hogy mától nyugállományba kell vonulnom. Csak a leltárt kell el-
készítenem, aláírnom, és máris mehetek. Nem tudtam szóhoz jutni.
Hogy ezután mi történt – mondta Székely –, fogalmam sincs.

De én tudtam. Az első órára Sauert vártuk, de szokásától eltérően
késett. Azt gondoltam, a tantestület azonnal megrovóban részesít,
ezért nem jön még. Aztán egy ismeretlen tanár társaságában lépett be,
mint gyorsan kiderült, az új igazgató, Janko Grbić kíséretében. Sauer
nagyon idegesnek látszott, letette a táskáját, az osztálykönyvet fogta
maga előtt. Állt a dobogón, aztán zavartan megrángatta a vállát, mint-
ha a zakója nem állt volna kedvére valóan, nyelt egyet, mint apám szo-
kott, amikor ideges, s csak azután szólalt meg – szerbül:

– Predstavljam vam, azaz bemutatom gimnáziumunk új igazgatóját,
Janko Grbić urat.

Most még feszültebben álltunk, mint az imént az udvaron. Össze se
mertünk nézni. Grbić igazgató pedig keresztet vetett, hatásszünetet
tartott, ami arra volt elegendő, hogy a protestánsok és izraeliták kivé-

telével mi is megtegyük Sauer karmesteri beintésére, és elkezdte ószláv nyelven:

– Oče naš, koji si u nebesima. . .

A néhány szerb fiú bátortalanul ugyan, de elkezdte vele együtt mormolni a Miatyánkot, mi pedig hallgattunk. Aztán ismét keresztet vetettünk: „U ime Oca, Duha i Svetoga. . .”

– No, ezt majd gyakorolni fogjuk – ragasztotta hozzá az „Amin”-hoz Grbić igazgató, és feltolta nyergébe a szemüvegét.

Névsorolvasás következett a fotoszintézis helyett, még hozzá úgy, hogy Sauer olvasta a neveket, az igazgató pedig mutatta, ki hova álljon.

– Ács Géza – szólította Sauer.

– Desno – mondta, s mutatta is, hogy oda, jobbra, a pattogó kályha közelébe.

– Bátori Ferenc.

– Desno.

– Čobanski Vasilje – mondta a nevet a tanár, s érdeklődéssel vártuk, ő vajon hova kerül.

– Desno – szól az utasítás.

– Deutsch Zita.

– Levo – azaz balra, az udvari ablak mellé.

– Fischer Gyula.

– Desno.

Miután balra sorakozott Horn Richárd, majd Hötzel Klára és Huick Filip is, a rutén Hromis Janko pedig ugyancsak a szerbek, magyarok és izraeliták mellé, kezdett kialakulni a rendezőelv, hogy a német gyerekek külön csoportot alkotnak. Hát azért szól hozzám németül Sauer az udvaron, mert ő is német?

Vártam, hogy a névsor lecsorogjon egészen hozzám.

– Pichler Adalbert Béla – szól Sauer.

Így még sohasem szólított, Albert voltam ez ideig, habár a Béla is ott szerepelt a nevem mellett az egyházi anyakönyvben, merthogy az Albertnak nincs védszentje. Fölálltam. Láttam, tanakodás folyik a katedrán, aztán Grbić intett, balra. Így kerültem én magyar létemre, de német hangzású nevem miatt az ablaknál gyülekező németek közé. Ebben a jóeső érzés csak az volt, hogy Klára mellett állhattam.

– Maguk most velem jönnek – szól természetesen szerbül az igazgató, és már vezette is a kályha mellett felsorakozó majd fél osztályt. Mi a tanteremben maradtunk, Sauer Jakab is csak a tekintetével kísérte ki a távozókat, aztán becsukta mögöttük az ajtót. Tíz perc volt az egész, s amikor felénk fordult, németül kezdte mondani, hogy ma a fotoszinté-

ziszról lesz szó, s táskájából, előhúzta az én hógolyómtól megtépázott, tányérnyi botanikuskeretet. Olyan váratlan találkozásom volt ez a politikával, mint nemrégiben a saját testemmel.

– Na, jöjjön, Pichler, és rajzolja le a táblára, amit tönkretett, mondta Sauer németül, és én kimentem és rajzolni kezdtem a leveleket: a szárat, az átellenes és az örvös leveleket. A mai napig nem tudom, németül hogy hívják ezeket. De nem is ez a fontos, hanem, hogy nem azt rajzoltam, amit abban a tányérban láttam, hanem, amit otthon apám Révai-lexikonából kinéztem. S a rajz meglepően jól sikerült, még ki is sajtóztam a leveleket, és némi árnyalást is adtam, az érzetek pedig olyan szépeknek sikerültek, hogy mindaz ami a táblán volt, kis képzőművészeti-botanikai remekműnek tűnt.

– Ötös – szólta Sauer, miután jól megvizsgálta a táblára rajzolt ábrákat.

– Hogyhogy ötös? – kérdezte félhangosan, mintha csak önmagától, Hötzel Klára – Hát olyan szép.

Sauer nem szólt semmit, csak beírta az osztálykönyvbe az ötöst. Mintha a szívembe markolt volna. Az osztály is értetlenül nézett, mindenki meg volt győződve, hogy ezzel büntet a hógolyóért. Egész órán át nem tudtam odafigyelni arra, mi az anyagcsere. Csak miután Deutsch Zita is ötöst kapott a cukornak az energiává válásáról szóló remek feleletére, kaptam föl a fejem. Itt megint történik valami, mint a pénzzel, gondoltam. S valóban, csak ekkor derült ki, hogy mától az ötös lesz a legjobb osztályzat, a kettes a bukó, s nem fordítva, mint ahogy eddig volt. Mintha csak megfordult volna velem a világ.

Alighogy apám előadta, mi mindent hallott Székely Sándortól, megszólalt a kapucsengő, és az udvar végében a Bodri is vakkantott egyet. Anyám ment ki. Sauer Jakab állt az udvaron. Anyám zavarában gyorsan kioldotta a kötényt, beletörölte az idegességtől nedves kezét, és a küszöbre dobta. Apám, aki még mondani akart nekem valamit, kinézve az ablakon szinte magába fojtotta a szót. Tizennégy óta nem találkoztak. De ez csak Bodrinkat nem zavarta, még nagyon jól emlékezett rá, odament, és farkát csóválva körülszaglászta. Én besiettem a fürdőszobába.

Anyám szólt be, hívatnak.

A műterem párnázott karosszékében a kis dohányzóasztalka mellett ült Sauer, vele szemben apám. Magukba roskadva mindketten, mint a tálcán a hamuvá égett cigarettatörzsek.

– Kérj gyorsan bocsánatot a tanár úrtól – utasított apám, amit én készségesen tettem meg, ma immár másodszor.

– Ugyan, hagyd a gyereket, véletlen volt, tudom.

Kettesben maradtak, anyám bort vitt be nekik, közben le is fényképezte. Tőle tudtam meg, hogy fényképes bizonylattel kell igazolnia, hogy kilencszáztízben már itt volt, mert a későbbben települteket kiutasítják az országból.

– És nyelvvizsgát is tennie kell, hogy a gimnáziumban maradhasson – mondta.

Elképedve hallgattam anyám, aki mind sűrűbben fordult a literes kancsóval. Már lefekvéshez közeledett az idő, amikor anyám azzal jött vissza, hogy magyar gimnázium csak Szabadkán marad, így hát ha továbbra is magyarul akarok tanulni, az ottani kollégiumba kell íratniuk.

– De én nem megyek sehova. Itt akarok maradni! – mondtam, mire anyám nyugtatgatott, hogy ezt majd még megbeszéljük.

Hogy én ragaszkodtam Ú.-hoz, ahol születtem, ez talán érthető, de nem értettem, miért ragaszkodik hozzá a mától osztályfőnökömmé vált tanár, akit már régebben is hívtak Szegedre.

– Ő itt kezdett tanítani, s itt lett nemcsak tanár, hanem tudós is. Az itteni növényvilág legjobb ismerője, a gyümölcssevő madarokról pedig egész könyvet írt. Újra kellene mindent kezdenie, ha ebből a közezből kiszakítanák. Otthontalanná válna, mint az állatkerti ketrecekbe zárt állatok és madarak. . .

Nekem erről az jutott az eszembe, amit éppen az ő óráján tanultunk, mármint hogy legtöbb ragadozó és gyümölcssevő madár jól bírja a fogságot, de csak legritkább esetben szaporodnak. De ezt nem mertem elmondani anyámnak, mert ismét a Wilivel való pajzánkodás jutott az eszembe, amibe ha rá gondoltam, sokáig beleborzadtam. De az aktokat továbbra is szívesen idéztem magam elé, s megfogadtam, nem nyugszom addig, míg fel nem kutatom rejtekhelyüket. Közben mind többször megfordult a fejemben, hogy a padlásról lyukat fúrok a műterem plafonjába, s onnan lesem meg a lányokat, amikor apám festi őket.

Míg borozgattak, anyám elmesélte Sauer Aranka temetését.

– Tudod – mondta –, a katolikus templomban ravatalozták föl, a ravatal körül negyvenkét részint élő virágból, részint babérokából készült koszorú volt. Szebbnél szebbek, ha a koszorú egyáltalán lehet szép egy fiatalasszony koporsója mellett. A gyászmisén ott volt a teljes gimnáziumi tanári kar, az iskolák, a gyárok és intézmények képviselői. A tűzoltóegylet és a tömeg kint rekedt. A templomban és a temetőben a dalárda énekelt, a kaszinói zenekarból pedig csak apánk hiányzott. Még Ler plébános úr szavaira is emlékszem, azt mondta: „Amit gondolkozó elménk néhány nap előtt szomorúan sejtetett, az ellen, ami ellen szívünk

legfőbb érzelme remegve hadakozott, az a valami kérlelhetetlen és változtathatatlan törvények szerint bekövetkezett. Sejtettük, sőt az utóbbi időben tudtuk, hogy kedves testvérünk betegsége gyógyíthatatlan, de szívünk nem tudott megbékélni a gondolattal, mert remélt. . .” Száz fekete lobogó lengedezett a szélben, mintha varjúhad lepte volna be a temetőt. Nem is temetés volt az valójában, hanem titkos tüntetés a kirobanó háború, az öldöklés és a bizonytalanság ellen.

– Kész forgatókönyv szerint történt minden – folytatta. – Huszonnégy főből álló lovasbandériumot szerveztek, nyolc magyar, nyolc német és nyolc szerb fiatalból, ki-ki a saját gyászviselésében. Tizenkét fehérbe öltözött hajadon vonult föl ezután a gimnázium, a polgári iskola és a felekezeti iskolák képviselői, majd a hatóságok, testületek és egyesületek képviselői saját zászlaik alatt. Szent Mihály lovát a fölsős gimnazista fiúk vitték a templomtól a temetőig. A temetésen még a főszolgabíró és a főispán is megjelent. Egyébként ők tiltották meg, hogy egy hatvan méter hosszú nemzeti színű selyemzászlót is vigyenek a fiatalok, ami a selyemgyárban készült. Azt mondták, az csak ünnepekre való, temetésre nem.

Ahogy mesélt, imára kulcsolta kezét, és valami zsoltárt kezdett el halkán énekelni: „Az embereket te meg hagyod halni, és azt mondod az emberi nemzetnek: légyetek porrá, kik porból lettetek!”

Apám még egy kancsó borért szólt be. Számomra mindez egy talán meg sem történt múlt volt, bár azt hallottam, apám húsvéti locsolkodása okozta Sauer feleségének a tragédiáját. De Sauer azóta elvette Kochánné lányát, a sánta Flórárt, és Kochánné Villachba költözése óta ő irányítja a birtokát is. Apám meg magányos farkassá változva élt, kerülve a társaságot, a kaszinót, a rendezvényeket, kerülve mindazt, amit szeretett, aminek élt. Még szerencse, hogy palettáit megtartotta.

(Folytatjuk)

GYÖRFFY ZOLTÁN VERSEI

TÚZTÁNC

I.

A Történelem itt zakatol
Épp az orrom előtt

S ránk köpköd
Vért, füstöt, bánatot

Agyam kap lángot a kínlódástól
Öklendezné egyre csak kifelé
Amit a hangok egyre csak tömnének belé

A történelem meg itt zakatol
Lángoló gőzmozdonyokon

II.

A hadi parázs lassan hűl le

– Valahol van otthonom –

Kezemből kihull a halál
Mely rendet bont
A kéz vetni indul s
Magot ont

Újjászülni és újjászületni
Míg a Nap az égren oson

III.

Lángnyelvek csókolóznak
Ropogva haldokló hasábok fölött

Nótára gyújtana a szél
S pörnyét hordana szét

Leégett tűzfalakon

IV.

(*Szilvia*)

Tűz gyúl

Tűz alszik el

A perc és a földrajzi szélesség a fontos
Meg a hosszúság

És a szemeid fontosak
Igazán mert bennük

Táncolnak a lángok

SZIKLAUGRÁS, LIÁN NÉLKÜL

(Önarckép)

A Vörös Sziklát kellene megkeresni
És lenézni

Repülni mint Ikarosz
És zuhanni

Nap mint nap
Ütemre járva
Munkámat gépiesen végzem

És várom
Mikor hullik ki a csavar

Utána bukfencezem majd
A Szikláról
És ha röptém véget ér
Tenyeremből gurul ki a földre

Az anyaföld megőrzi álmaimat

BENÓTTE A FÜVET A SÁR

Sirató

Félbetört derekú
Távvezeték
Amint karjait
Kinyújtva az ég-
Be kiált
És nem találja álmait

Kiálts fel!

Jajdulj fel!

Körmödszakadtáig kapard a földet
És ne engedd magad elsíratni

Míg a füvet be nem növi a sár. . .

És angyalok és hárfák
És zene és ének
És dal és csend
És nincs tovább. . .

IDILL, ESŐVEL ÉS HÓVAL

Zsuzsi húgomnak

1.

Nem álmodom
Már végtelen felhőrétekről
Hol pásztorok s pipacsok
Egymásba vesznek

Nem álmodom
Már tengerpartról
Melynek forró homokján
Szerelmesek kelnek
– Táncra –

Nem álmodom már

Hisz minden éjjel
Letaglóz a csillagtalan ég

2.

Nincsen több lépés
A következő vagy ugrás
Vagy hátraarc

Várok még

Talán egy szóra
Talán egy jelre
Talán

Semmire

Belehaltam rég
A hóval kavargó esőbe

Hulló cseppjei múlt perceim voltak

És lesznek mindörökké
Míg
Várok

3.

Látod
Én sem vagyok különb
A virradatnál

Én is tudom
Hogy eljön az alkony
S csak szürkületig harcolok

Látod én sem vagyok különb
S ha fegyverek dörögnek
Éjszakánként
Furulyaszóval próbálom
Elringatni a gyermeket

Mely bennem felriadt
És sír keservesen

Látod
Hiába az álmok

4.

Én nem álmodom már
Új álmokról

Igaz néha feltámad
Bennem még a szél

De már nem vihar
S lecsitul
Hamar

JÁTÉKVERS

Dominókat állítok sorba
Dominókat döntök a porba

1992. febr. 14–ápr. 22.

B. KOVÁCS KÁZMÉR

*egy közép-bácskai ködköltő
feltételezett műveinek
verses monográfiája*

THE WREWK SOPHIE

Előhang

Múzsák! Kacor gúnyotok kap itt ma dalra; *előhang* ez, mi első cseppje léssen – dicst holmi poéta suta ópusáru! zengedezve – könnyek esőnyi folyásának. Ez nyomorbul, midőn az gyarló pórral vágya ismét lantot ragadtat – bár versenyre véletek soha nem is kelhet –, foga újfenn mennyei malasztra vásik, és gyúr az *testamentum* porából glóriát enmagának.

Falhoz állt – midőn vétkezett – köd-költőnk is, hisz nem létezett számára – tudta jól – esély más, mint a dal, vagy egy zord beszély.

Meghalva, össz vagyónát e falba testálta át.

Soha költő még – ez szent igaz, és elég lenne tőle az, ha korunk ennyit is eltanul – nem élt (po)etikáilanul.

De ideje már szorosabbra húzni fogam kerítéseim az léceket, midőn csak tiszta ész lehet immár egyedüli fegyvertársam ez fáradságos munka során. Hisz – az bárdolatlan ráción kívül – az istenség melyik sugallata lenne kész azon nemes józanság megtartására, mi szükséges ez siratófal elomló köveinek ítészi megmérettetéséhez.

Mert magvában kell megragadni mostan indítatását az szent szelletnek, feltárva keveredési módját

---

philia és amor szépséges gyűlöletű elegyének.
Illendő keretben, bio- és bibliográfiailag
kellő módon bátyázva körbe, okulásául
szolgálhatnak majdan az szerző szerény fejtegetési, ha
ugyan az idő köve tettét porrá nem őrli.

AZ ANGOLOK HOMOKEMBERE. . .

BORISLAV PEKIĆ

A Woodbridge közelében fekvő Sutton Hoo-ban (Suffolk grófság) található egy anno Domini V. századbéli temető archeológiai lelőhelye. Ekkor kezdődött a római birodalom széthullása a szigetorszáiban. A lelettől remélik az angolok eredetük titkának megfejtését, a választ arra a kérdésre, hogy a Róma bukása utáni bennszülött kommunák hogyan alakultak át azzá, amit az etnikai változások és a kora középkori népvándorlások után modern nemzetnek lehetett nevezni. (Az angolok tehát a keltáktól eredeztetik magukat. És mi honnét jövünk? Miféle történelmi sírokból támadtunk fel?)

A talajt jórészt homok alkotta, ahonnan az előangolokat kihantolták, innen származik a *Homokember* elnevezés – *Sandman of Sutton Hoo*.

Nem könnyű eleget tenni az elvárásoknak. Az angol múlt Homokemberéből ugyanis csupán egy folt maradt – megfoghatatlan maradványa síklenyomatban azoknak a formáknak, melyek egykor a csont-hús-vér ősangolok körvonalait meghatározták, és nyilván még a lelküket is. Egy ilyen folt még annyira sem bizonyul tartósnak, mint az árnyék. Nem éli túl a feltárást. A szabad levegővel érintkezve megfakul, felszárad és semmivé porlad, az angolok eredete így a megfejthetetlen titkok közé hull vissza, a lehangoló folyamat ahhoz hasonlít leginkább, mint amikor a történelmi tényekből elpárolog az igazság, vagy amikor emlékeinkből kiszakad a valóság. Álunk, amely az éjszaka folyamán izgalomba hoz bennünket, kínoz vagy örömet okoz, nem tűnik el gyorsabban ezeknél a történelmi maradványoknál. És még akkor is, ha a legszörnyűbbek közé tartozik, a lelkünkben szomorúságot hagy egy élet után, melyet régen elvesztettünk. Az a tény, hogy az álom nem a valós élet – de miért ne lehetne az? –, nem vigasztal. Ennél szemléletesebb hasonlatra bukkanhatunk Fellini *Róma* című filmjének egyik jelenetében, amely késő római freskók felfedezését mutatja be, az épülő metró katakombáiban bukkanak rájuk: csak addig léteztek a freskók, amíg a *saját levegőjük* védte őket. Mihelyt érintkezésbe kerültek a *mi levegőnkkel*, hámlani, rothadni és mállani kezdtek, akár a leprások

bőre; lehulltak a porba, beleolvadtak a jellegtelen, sziklás háttérbe. Megrázó élményt nyújtott a jelenet. Mintha a leprás hámlás egymilliószor felgyorsult volna, és néhány perc leforgása alatt egy egész világ tűnt volna el nyomtalanul. (Felvetődik bennem: vajon mi történne a mi szintetikus civilizációkkal egy körülhatárolhatatlan igazság romboló levegőjében, egy koraszülött jövőben, ha a belső dekomponáló folyamatok felgyorsulnának, és olyan ütemben kezdene széthullani minden, hogy a teljes megsemmisüléshez csak percekre, nem pedig évszázadokra lenne szükség?)

A modern technológia – melyet félelmeink legtöbbször miattunk, és nem az emberi természettel magyarázzuk – létrehozta az ellentétes folyamatot is: felfedezte a restaurációt. Nagyon egyszerű az eljárás, mint minden racionális megoldás, amelynek olyan analogikus feltevése az alapja, mely szerint az élet mozgásban levő anyag, a történelem pedig olyan mozgás, amely meghatározott törvényszerűségek szerint ismétlődik. Befecskenedik a sírt egy *Vinamul* nevű polimer anyaggal, amely megakadályozza, hogy az emberi maradványok elporladjanak, az emberi foltok szoborszerűen megszilárdulnak, mint az ősi pompeji görcsbe rándult figurái. Ezután megkezdődhet a hagyományos ásatás, és nem kell attól tartani, hogy a „történelmi igazságban” kárt tesznek.

Bármilyen tudományosnak tűnjék is, az eljárásban van valami mágikus, alkimikus és természetfölötti: *létrehoznak valamit a semmiből* (vagy majdnem semmiből). A történelmi igazság a foltból, a test képzetéből alakul ki, mert a test tulajdonképpen nincs is, a test pedig a sziluettből lett, ami szintén megbízhatatlan támpont, mert – mint majd látni fogjuk – az egyik arról akar meggyőzni bennünket, hogy léteztek háromlábú őslakosok; egy sziluettről van szó, amely szintén maradványokból rekonstruálódott, s amelyet a beavatatlan szemlélő gondolkodás nélkül a kutya vizelésének nyomaival azonosít.

A foltok egyébként különféle színűek. A szétesett csontoknak kemény és fekete, a rothadt húsnak pedig puha és barna a lenyomata. (Ellenben a lélek nem hagy semmilyen nyomot, esetleg másmilyen foltokat, de azok végképp láthatatlanok.) A hitetlen emberek, mint amilyen én vagyok, kétségbe vonják, hogy a múlt rekonstruált „hulláiból” meg lehet állapítani az életkorukat, nemüket, fizikai erőnlétüket, szociális helyzetüket, továbbá azt, volt-e deformációt okozó betegségük, mit ettek, miben hittek, hogyan teltek hétköznapjaik, milyen volt az életrajzuk. Pedig a leletektől mindezt elvárják, sőt ennél többet is.

Ha kételyeinket elfojtjuk, és mindezt elhiszük, akkor történelmi ismeret-szerzésünk előtt korlátlan lehetőségek nyílnak meg.

Nézzük például a háromlábú előangol sziluetjtét. Ha nem rendelkeznenék ibolyántúli sugarakkal, melyek segítségével meg lehet különböztetni a szervetlen anyagot a szervesétől, amely hamarosan az egyetlen jele lesz annak, hogy emberek vagyunk, és nem gépek, mert más magyarázat erre nem lesz, tehát ha ezek nem azt bizonyítanák, hogy a „harmadik angol láb” csak a koporsó deszkájának a lenyomata, amibe a holttestet tették, akkor a tudománynak két

alternatívája lenne: vagy minden ósangol háromlábú volt, nyilván ez magyarázhatná mai különködéseiket, viszont ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy anglotripust csak egyetlen sírban leltek, az összes többiben kétlábúak maradványai nyugodtak; vagy súlyos testi deformációról van szó, az evolúció folyamatából való kilépésről, azon a szerencsés határon, amely a monstrositás és az excentrikusság között húzódik, a kompromisszumkézség újabb bizonyítékként. Ellenben mindenkinek, aki valamit is tud a genetikáról – a biológiai kombinatorikáról, amely meghatározza a jellemet és az öröklődés útjait –, feltéve, hogy az ibolyántúli sugarak eredményeit nem ismeri, világos lesz, ha másként nem, a mindenható analógia alapján, hogy itt nem véletlen és mulandó átváltozásról, hanem autentikus mutációról van szó, a faj kísérletéről, hogy kitörjön a biológiai keretek közül. (Hogy a genetikai lázadás legtöbbször a szigetszárgban tört ki, azon nem kell csodálkozni. Az angolok mindig kalandorok voltak.) Darwin magyarázta meg, hogy a mutációból miért nem lett tartós forma, és miért járnak a többi földi halandóhoz hasonlóan az angolok is két lábon. Nyilvánvaló, hogy a csontváznak három láb nagyobb stabilitást nyújt, amit a kenguruk esete is bizonyít, ugyanakkor jelentősen csökkenti a mozgás gyorsaságát, amit pedig a kenguruk, különösen pedig a bolhák nem bizonyítanak. (A százlábú azonban igen.) Úgy tűnik, hogy a római Birodalom széthullása idején fontosabb volt minél előbb kereket oldani, mint egy helyben létezni, és így – alkalmazkodva a fennmaradás kedvezőtlen körülményeihez – az angolok kétlábúak maradtak. (Biológiai történet.) Az alternatív lehetőség a szerves anyagok ökonomikus működésén alapul. A természet az energia tartósítására törekszik, hogy a teljesítménye a legkisebb erő kifejtés mellett a legnagyobb energiát nyújtsa, ami a társadalomban abban a törekvésben nyilvánul meg, hogy az ember kevés munkával minél nagyobb haszonra tegyen szert. Velünk született ez a tendencia, az agy pedig megszüntette a harmadik lábat, hogy a bizonytalan gazdasági körülmények között ne kelljen még azt is táplálnia. (Bioökonómizmus.)¹

A Sutton Hoo-ban feltárt másik temetőben egy olyan embert restauráltak, akinek a lába a térdénél befejeződött. Eszerint az előangolok háborús veteránok vagy orvvadászok voltak. A lábat az ellenséges lándzsa sebesítette meg, de az is lehet, hogy a törzs egyik tagja, az erdő önjelölt tulajdonosa verte el, miközben vadászott. Hogy miről is volt szó, ahhoz feltétlenül meg kell állapítani,

¹ Célravezető lenne-e arról ábrándozni, hogy történelmünk különböző időszakaiban mivé váltunk volna, ha fizikai, szellemi, szociális és erkölcsi alkalmazkodóképességünknek genetikai következményei is lettek volna a természetes kiválasztódás alapján, ha valóban képesek lettünk volna arra, hogy életfeltételeinkhez tökéletesen kihasználódás alapján, ha valóban képesek lettünk volna arra, hogy életfeltételeinkhez mindig új alfaja keletkezett volna, olyan mutánsok alakultak volna ki, amelyek képesek megváltozott körülményekhez idomulni. Milyenek lennénk ma, ha például a forradalom győzelme után az *Új Ember* megszületésének biológiai aspektusai is lettek volna, ha ez olyan következménnyel járt volna, mint amilyen hatással a jégkorszak volt az állatvilágra? Milyen képességeket szereztünk volna és melyeket veszítettünk volna el, mely érzékeink fejlődtek volna ki, és melyek vissza, milyen élő másai lennénk lényünknek, milyennek képzelt volna el bennünket Darwin?

milyen lehetett az előangol közösség szociális berendezkedése, szokásai és erkölcsé, habár míg ütötték, a láb tulajdonosa valószínűleg nem tudta átgondolni, hogy ezeknek a tényeknek a történetírás szempontjából milyen jelentőségük lesz. Nem tudom, hogy az alaposágukról ismert brit archeológusok mit állapítottak meg, én mindenestre abból indultam ki, hogy a tolvajt, jobb, ha az ember felköti, és a hulláját a kutyáknak dobja, mint ha arra riad fel álmában, hogy sántikálva rabolják ki; szóval, úgy döntöttem, hogy inkább harcosnak nyilvánítom. Természetesen győztesnek, mivel vesztésként nyilván nem a saját falujának a temetőjében és nem a tulajdon sírjában nyugodott volna.

Nem tudhatom azt sem, hogy a tudomány mennyit állapított meg a Sutton Hoo környékének civilizációs szintjéről és életformájáról. Szokatlan következtetéseket vontam le, többek között azt, hogy ha megszilárdult volna a rendhagyó genetikai forma, akkor az angolokból egyedülálló háromlábú nemzet válhatott volna, és így bizonyíthaták volna végre, hogy valóban különböznek a többiektől. Következtetésem többségét még nem fejtettem ki annyira, hogy meg lehetne jelentetni, de ez a hely nem is lenne rá alkalmas, mert itt az én sziluettemnek kell kirajzolódnia, *az én maradványaim rekonstrukciójáról van szó a múlt földjében.*

Időközben a tudomány fejlődik, néhány felfedezése nagyon érzékenyen érint, pl. azt gondoltam, hogy rendkívül eredeti magyarázatát adtam a katonai-technológiai fejlődésnek a korai középkorban, mert puskagolyók, bombák és srapnelek használatát feltételeztem a jóval korábbi múltban, annak alapján, hogy Sutton Hoo-ban megközelítőleg 3200 fémtárgyat találtak, többnyire töltevényhüvelyt és fel nem robbant gránátok maradványait, de az a tény, hogy a második világháborúban lövészeti gyakorlatokat tartottak ezen a területen, jelentősen csökkentette feltevésem hitelességét, hogy mindennek a tetejében az angolok a tűzfegyver feltalálói is.

Egyvalamit azonban megtanultam: *megértettem, hogy a múlt eseményeiből nem szabad elharmarkodott következtetéseket levonni.*²

Van még egy régészeti lelet, amely közelebb visz *Naplóm Homokemberének*

²Az 1991 című kötetemben megjelent Új Jeruzsálem című történetemben (Cankarjeva založba, Zágráb, 1985) irodalmi ábrázolását adtam annak, hogy a múltról alkotott elképzelésünk téves, ritkán teljes, többnyire konfúz, gyakran önkényes és rendre *egocentrikusan analogikus*, amin azt értem, hogy a múlt eseményeit mai tényekkel magyarázzuk. A történet hőse, Arno archeológus, a jövő mutáns civilizációjának tagja, akit ott iskoláztattak, ahol „előember” őst, Szolzszenyicint kínozták. Következtetései hibátlanok, mégis arra a felismerésre jut, hogy a Gulag-szigetvilág nem más, mint egy eltűnt *paradicsom*. Megborzongunk a gondolatára is, hogy a jövő tudományos gondolkodása arra a következtetésre juthat, hogy a Gulag kiváló dolog volt, és rávezeti az emberiséget, hogy még egyszer próbálja ki. Nagyon is elképzelhető, hogy ha a második világháborúban a németek győznek, és a nemzeti szocializmus konszolidálódik, elképzeléseink a koncentrációs táborokról is *másmilyenek lennének*. Ha nem is alakulnának át olyan maradványokká, mint a Sutton Hoo, valami Arno arra a következtetésre jutna, hogy ezek a kommunák példaképei voltak, amelyekben arra törekedtek, hogy az emberéletert az elmúlással, a tudományosságot pedig a véglegeséggel ötvözzék, mindenképpen *azzá* váltak volna, mint amik kezdetben valójában voltak – civilizált intézmények eltévelyedett és aszociális polgárok átnevelésére, mint ami természeténél és rendeltetésénél fogva minden börtön a világon.

témájához. A Hampshire közelében levő Danebury lelőhely a vaskor utolsó kelta törzsének tartózkodási helye volt, megközelítőleg 2500 éves település, amelynek lakói a rómaiak hódítása előtt az erődítményül szolgáló dombokon éltek (Hill Fort) pénz, írásbeliség és társadalmi szervezettség nélkül. A település alapjának sziluettjén kívül minden, ami az ősi életből megmaradt – *trágyává vált*. Elszenesedett magvak, állati és emberi csontok, edény- és szerszámdarabok; egyszóval szerves és szervetlen hulladék tömege, amely minden civilizáció minden szemétdombján megtalálható. Számítógépek, vegyi analizátorok, ibolyántúli sugarak, elektronmikroszkópok; természetesen ezúttal is a *mindenható és megkerülhetetlen logika* segítségével az archeológia képes csak arra – vagy legalábbis azt állítja –, hogy ebből a halott szemétdombból feltámassza a kelta társadalom élő képét; a házakat, amelyekben laktak, a gabonát, amelyet termeltek, az állatokat, amelyeket tartottak, annak a törzsnek a kultikus és szociális hagyományait, amely itt, az európai keleten élt a görög-perzsa háborúk idején.

(Óvatosaknak kell lennünk, hogyha a logikára, különösen a *miénkre* hagyatkozva akarunk következtetéseket levonni letűnt világunkról, mert az – meglehet – *egy másik logika* szerint jött létre. Ennek a gondolatnak szenteltem az *Új Jeruzsálem vagy a Börtön mint Civilizáció* című értekezésemet, amely groteszk visszája az *Új Jeruzsálem vagy a Civilizáció mint Börtön* című munkámnak, az antropopeia harmadik kötete egyúttal, a börtönelmékek ezzel befejeződnek, habár már abban sem vagyok biztos, melyik a dolgok színe és fonákja: vajon a börtön a civilizációnk fonákja, vagy a civilizációnk a másik fele egy nagyobb, sorsfordítóbb börtönnel, és valójában nem tudni, mi ebben a kettősségben a groteszk. Mindenesetre megtörténhet, hogy az utánunk következők *az ő logikájukkal* a mi nagy érzéseinkben és felfedezéseinkben, győzelmes háborúinkban és különösen legfőbb eredményünkben, a fejlődésben csak egy arrogáns faj mítoszát látják, amely nem képes megbékélni a saját természetével és céljaival, ezért nem tudja megtalálni a fennmaradás igazi eszközét. Ezért mindig, amikor olyan történelmet olvasunk, amely *saját logikájával és saját nyelvén* nem tud semmit mondani önmagáról, tegyük fel a kérdést, hogy vajon minden úgy volt-e, úgy történtek-e a dolgok valójában, ahogy látjuk őket, ugyanazt jelentették-e tíz vagy száz évvel ezelőtt, mint ma. Az 1941 és 1945 közötti eseményekre való visszaemlékezések – de említhetnénk a későbbieket vagy akár napjaink történéseit is – és a történetírás között olyan mély ellentétek vannak, amelyek kételyt támasztanak és óvatosságra intenek.)

A Danebury szemétdomb adatai és a Sutton Hoo sziluettjeinek meggyőző ereje arra késztet, hogy Naplóból, archeológiai lelőhelyemből, *életrajzom Daneburyjéből és Sutton Hoo-jából* életem valós realitásait tárjam fel, a *múlt emberét* húsból és vérből, nemcsak egy logikai feltevésből álló csontvázat, ahogy azokét tárták fel, akikről a trójai háborúról szólva beszélünk, firtatva, hogy volt-e háború valójában, azokét, akikkel vitázhatnánk – ha nem lett volna 1916-ban a véres ütközet Gallipoliban, amelyet csak egy fehér obeliszk je-

löl a szikhek, Új Zéland-iak, ausztrálok és angolok nem kevésbé egzotikus névvel, mint amilyen Akhilleuszé, Patrokloszé, Hektóré és Pariszé volt – arról, vajon erre a szerencsétlen expedícióra sor került-e valaha, vagy mint Trója bukása, az angolszász háború fantáziája csupán, amelyet a hellenisztikustól csak az különböztet meg, hogy nincs Homérosza. Más szóval, *remélem, hogy a kiásás módjából, a régészeti technikából kiderül, mi nem akarok lenni, meg ennek az ellenkezője is, és így talán megfogalmazódik, mi voltam valójában.* (Ha egy olyan feladatot kapunk, hogy fejezzük be másnak a rajzát, amiből már kiderül, hogy mivé kellett volna válnia, de mi *másképpen* fejezzük be, és egy olyan alkotást hozunk létre, amely szemmel láthatóan nem azonos az elsődleges elképzeléssel, a figyelmes szem meglátja, milyennek kellett volna lennie a rajznak, és azt is, *miért nem olyan*, mi volt az, ami miatt eltértünk a természetesnek látszó befejezéstől.)³

Azt szeretném, ha megtudnák, mi voltam valójában, és ezt *el is hinnék.* Ebben legalább hasznukra lehetnek Sutton Hoo homokemberei vagy a kelta vezér élete, amelyet vegyi eszközökkel állítottak elő egy ősi szemétdombból.

NAPLÓM HOMOKEMBERE

Minden napló igazságait – ezét is – úgy kell fogadni, mint a Homokembereket vagy a szemétnen talált vezéreket.

Ezek az igazságok is régen megszűntek, eltemették őket, csak a dátumok őrzik idejüket. Szétestek, elrothadtak, elveszítették eredeti alakjukat, valaminek a homályos *maradványaivá* váltak, amelyek alapján leggyakrabban még az egykori esemény sziluettjét sem lehet felismerni.

Néha – gyakrabban, mint gondoljuk – emlékeink *molekuláris átalakuláson* mennek keresztül, amely megváltoztatja kinézésüket, struktúrájukat és tartalmukat, pszichoalkímiai eljárással az élet ólma arannyá válik, az arany pedig ólommal alakul, így aközött, ami valóban megtörtént, és aközött, ahogy gondoljuk, hogy megtörtént, megszűnik minden hasonlóság, és naplónkat úgy olvassuk, mint egy idegenét. (És valójában nem is a miénk. A napló elmúlt életünk krónikája, és minden leílt élet valami módon másé, a miénk egyedül az, de csak részben, amelyik éppen tart. Az egység, amelyet gyánús, önkényes, nem létező emlékeinkkel teremtünk, hasznos, de mesterséges. Önazonosságunk, amelynek alapja, hogy felelősek vagyunk tetteinkért, morális, nem egzisztenciális természetű. Megint csak hasznos, de mesterséges. Az ebből adódó végkövetkeztetés végzetes az emberi igazságszolgáltatás számára, de még inkább az antropocentrikus elképzelésekre nézve, melyek szerint életünk hermetikusan zárt, definiált, egységes modellt alkot, a létezés vég nélküli ábécéjé-

³Hogyha nem teljes naplóról van szó, mint amilyen az enyém, ez az eljárás nem elegendő, mert az olvasó nem tudja, milyen elemeket zártam ki, mit nem akartam bevallani. Nem marad más hátra, mint hogy találgasson a rendelkezésre álló anyag alapján. Mellesleg ezt már meg is szokhatta. A találgatás ismeretszerzésünk legelterjedtebb formája.

ben egy exkluzív jel: az idő élő homokjában olyan nyomot hagyunk, mint az ujjlenyomatok, egymástól jól megkülönböztethetőt. Nos, ha belenyugszunk identitásunk elvesztésébe, meg abba, hogy a fizikaiakkal ellentétben *szellemi ujjlenyomataink* szüntelenül változnak, és elfogadjuk, hogy egyének közössége vagyunk, nem pedig egyéniségek; sokkal inkább különféle bűnösök társasága, akik ugyanarra a rabságra vannak ítélve, mintsem egyed, amely örökös fogságát lelkének és bőrének magánzárkájában tölti, ha tehát ebbe belenyugszunk, vigaszul lehetőségünk lesz, hogy több életet éljünk, rendszerint szukcesszíve, gyakran párhuzamosan, annyit, ahány különféle ember belénk fér a megboldulás veszélye nélkül.)⁴

Axiológiai értéküket egyedül a memória fehér foltjaival való összehasonlítás során nyerik el a múlt fakó, homályos, felismerhetetlen lenyomatai.

Ha minden napló a Sutton Hoo-hoz hasonló temető, tartalma pedig a múlt Homokembere, melyet az idő maradványokká degradált az elmúlt élet rítka és nem létező nyomaival, vajon mihez lehetne hasonlítani feltárásukat, melynek során felviszik őket a levegőre? Ha tartjuk magunkat a római metaforához, megpróbálkozhatunk az archeológiai feltáráshoz való hasonlításával, melynek során – mint láttuk – mindig az a veszély fenyeget, hogy az emlékek, amelyek csak a saját idejünkben vannak jól elraktározva, ha váratlanul találkoznak a mi mai elképzelésünkkel saját magunkról, szinte széthullanak, és mi a múlt vereméből semmi értéket nem tudunk felhozni, elmúlt életünk felismerhetetlen törmelke szennyezze csak be kezünket és lelkünket.

Ahogyan a tudomány segítségére van az archeológiának, hogy a történelemből megmentse a menthetőt – az óvatos előfeltevések, következtetések számára –, az irodalmi mesterségnek is vannak olyan eszközei, melyek segítségével, ha nem is az egészet, legalább személyiségünk bizonyos változatait, *halott életeink sziluettoit* megóvhatjuk a széthullástól. És még többet is, *a szellemi Vínamul*, e különleges, mentális stabilizátor segítségével átváltoztatjuk őket az *igazság sziluettojává*, később pedig *igazsággá*. Ez az eszköz pedig nem más, mint a napló elemeinek szelektálása. Minden válogatás egy ötlet, egy kiindulópont, biztos mérce, egyszóval egy *szerkezeti elképzelés* alapján készül, ez pedig mindenekelőtt attól függ, hogy milyen *pillanatnyilag az elképzelés:ink* önmagunkról, hogy milyen az a kép, amelyet ideiglenesen a sajátunknak tartunk. A válogatás célja pedig, hogy *az élet szétszórt foltjaiból*, amelyek alapján alig vagy egyáltalán nem ismerjük fel magunkat, kiválogassuk a leghasonlóbbakat, tehát

⁴Az egzisztenciális polimorfia *Az aranygyapjú I–VII.* (Prosveta, Belgrád, 1978–1986) című fantazmagóriám egyik hősének, Simeon Njegovannak az életében ábrázoltam. Ő nemcsak horizontálisan, tehát személyiségében változik, hanem vertikálisan is, mert benne élnek ősei, minden Simeon. A szabad ember, amelynek védeimére annyi helyálló filozófiai nézetet, annyi nemes társadalmi utópiát, annyi történelmi téveszmét találtunk ki, a kozmikus individualitás és szabad akarat egyedülálló példája, eleven – emberek csoportja. Ha józan, *saját énejeinek* legbölcsebbjeiből teljhatalmú igazgatóbizottságot hoz létre; ha nem, demokratikus kísérletezésbe fog, és megoldatlan belső konfliktusai a bolondokházába kergetik.

azokat, amelyek legközelebb állnak személyiségünkhöz, és elimináljuk azokat, amelyekben nem ismertünk magunkra, s mindezt egy határozott sziluetté változtassuk, majd pedig szilárd testté, a megmaradás tiszta és harmonikus formájává, amely nem sokban különbözik attól, amelyet jelenleg magunkénak modhatunk. A végső cél az életben ritkán adódó vagy nem létező konzisztencia megteremtése, amely hasonlít ahhoz a logikus, de valójában hamis és mesterséges gondolatmenethez, amellyel a történészek utólag illesztik össze az egyébként irracionális, összefüggéstelen eseményeket, és amit az államfők politikájában ritkán, emlékirataiban azonban igen gyakran megtalálhatunk. Ebben a részben öntudatlan, részben tudatos, de mindig *mimikri*hez hasonló folyamatban a *Vinamulnak, a múlt megszilárdítójának* a szerepét az *önmagunkról való elképzelésünk* játssza, a múlttét, amelybe eltemettek bennünket, amelybe nap mint nap temettek, hogy egy kicsit élünk, és egy keveset haldoklottunk. Természetesen a ma érvényes önképünkről van szó, mert ha más időben készülné a válogatás, amikor mi is másmilyenek voltunk, eltérő lenne szemléletünk önmagunkról, és a hasonlóságon alapuló válogatás technológiája merőben eltérő képet hozna létre. Tehát az önmagunkról való elképzelésünket vetítjük rá a múltra, úgy, ahogy a *Vinamult* fecskendezik be a *Sutton Hoo* földjébe, de egy lényeges eltéréssel: az mindent megszilárdít, amihez hozzáér, a pszichológiai stabilizátor viszont csak azt hozza felszínre, ami megfelel az önmagunkról alkotott elképzelésünknek (ezt az egészen *emberi szellemi Vinamult* leginkább az államfők és politikusok visszaemlékezéseiben érhetjük tetten, akik megváltoztatták politikai elképzeléseiket vagy életfilozófiájukat, többnyire pedig mindkettőt, azok óta az idők óta, amelyekről a szövegük szól, s így megfigyelhető a lelki „szilárdító anyagnak” a működése is. Épp ezért nagy jelentőséget kap minden, ami a leendő szemléletváltásra utal, ami sejteti vagy magyarázza azt. A kételyek mélyebben gyökereznek a múltban. A tehetetlenségüket, amely szakavatatlanságuk vagy rossz ítélőképességük következménye, első, még bizonytalan lépésükként magyarázzák, olyan ellentétek kerülnek felszínre, amelyekről nehezen hihető, hogy már akkor felmerülhettek, és a mai, tényeken alapuló érveléssel és következetességgel lehetett volna felismerni őket. A valós vagy mesterkélt emlékezetkihagyás, amelyet lelki okokkal vagy pedig egy *új erkölcs*, egy másik, *új szellemiség* kialakulásával lehet magyarázni, a régi meggyőződések legkellemetlenebb tényeit elhomályosítja, különösen azokat az eseményeket, amelyek belőlük következtek, vagy amelyek egykor erkölcsöseknak számítottak, de bár maguk mit sem változtak, az új körülmények transzformáló hatására – erkölcstelenekké váltak. Az említett folyamat nem mindig tudatos, de mindkét példa jól szemlélteti az író helyzetét, aki mai énjéhez igazítja az eseményeket. Még legradikálisabb, legnyitottabb, legkövetkezetesebb konveritánk, M. Đ. emlékirataiban is találunk példákat az emlékezés reverzibilis szelekciójára, amely többnyire történelmi fikciókon alapul. Mai személyiségünkkel nézni elmúlt életünket s az abból adódó jó vagy rossz következményeket ugyanolyan hiteltelen, mint a restaurálás vagy az el-

múlt történelmi korszakok irodalmi leírása, ha mai felfogásunk szerint alakítja őket az irodalomtörténet).

Ezzel az eljárással nem tudja meg rólunk senki a teljes igazságot, de szerencsére nem is színtiszta hazugság a végeredmény. Csupán kiválasztjuk *egyik változatunkat*, azt természetesen, amely nekünk a legjobban megfelel. Mindannyiunkban sok, többé-kevésbé különböző személyiség rejtőzik, és mintha az egyszerűség kedvéért elhatároztuk volna, hogy csak az egyiknek a történetét mondjuk el – természetesen a legjobbat. (Radikális szemléletváltások esetében azonban lehetséges még egy megoldás, tetteink takargatásával, enyhítésével vagy az igazság megszépítésével éppen ellentétes. A konvertita felnagyít egykori kellemetlen eseményeket, örömet leli abban, hogy jelentéktelen személyeket elítél, legtöbbször meg is dorgálja őket, hibát keres tetteikben. Megtörténik a régi, bűnös élet teljes negációja – és a teljes elvetés szavatolja az új életfelfogás helyességét. A folyamat éppen totalitása miatt szubjektív – így tevődik át a gyűlölet a lényegesről a lényegtelenre vagy semlegesre, vakon, esztelenül, úgyhogy a katonaság iránti racionális türelmetlenségünk folytán elkezdjük irracionálisan gyűlölni a tűzoltókat is, csak azért, mert egyenruhájuk van. Az így létrejött mazochista hamisítvány célja az önostorozás, amely nyilvános megalázkodásban tetőzik. De a festett sebekre is lehet gyógyírt találni – az újjászületett személyiség tisztaságát. És a végeredmény a hiúságot is legyezgeti. Mert minden konvertita tulajdonképpen azt kérdi: vajon más képes lenne-e az igazság érdekében ennyire lemezteleníteni testét-lelkét.)

Mint már említettem, mi valójában több személyiségből tevődünk össze, amelyek szüntelenül változnak vagy ellentétben állnak egymással. Ezek párhuzamos bemutatása lehetetlen lenne, bár ha létrejönne, jó adalékkal szolgálna a szkizofrénia orvostani tanulmányozásához. Mint már láttuk, részrehajló a válogatás az emlékek közül, s ehhez járul még az is, amit eufemisztikusan *a dolgok egyéni látásmódjának* nevezünk, s ami gyakran az igazság elferdítésének szinonimája, ha mindezt figyelembe vesszük, akkor kapunk valódi képet a naplók által leírt világ hitelességéről és az író igazságszeretéről. (Ismerek olyan embereket, akik különféle okokból elítélték a forradalom következményeit – a győzteseknek kijáró fotelekkel együtt, s velem együtt az *orwelli hársak* alá ültek –, de nem ítélték el a forradalmat is, mert úgy gondolták, hogy a következményei nem természetesek, és nem is elkerülhetetlenek. Úgy gondoltam, hogy a rosszindulatú eltérések ideális eszmék, annál ideálisabbak, minél deviánsabb a valóság. De maradjunk csak a hozzám közelebb álló példáknál: a valamikori ifjúkommunisták, az újjáépítés időszakának aktivistái, akiknek eszméit a háború utáni időszak frizsidere lehűtötte, s 1968-ban végképp meg is fagyasztotta, visszaemlékezéseikben vagy megkerülik ezt az időszakot, vagy „bizonyos érthető túlzások” jelenléte mellett fénylőnek és tisztának tartják. Nem állítom, hogy nekik nem volt a tisztaság és az újjászületés időszaka az 1944 és 1948 közötti hurra-optimizmus, amely az ötvenes évek végéig elhúzódhatott, ha ugyan nem semmisült meg közben a Goli otokon, s azt sem hi-

szem, hogy nem őrizték meg emlékezetükben szépnek azokat az időket, bár a lélektani mozgatórugókról is elmélkedhetnénk, csak arra akarok rámutatni, hogy azok számára, akiken fiatalkori és nemes, forradalmi eszméiket kiélték – megint csak teljesen szubjektíven szemlélve –, az ő számukra az a kor egyáltalán nem volt a tisztaság és a fény korszaka. Sötét és piszkos volt. Mindenekfelett pedig nehéz. Bizonyos értelemben – persze csak ha eltekintünk a fiatalságtól, amely mindent könnyűvé tesz, meg a bolondságtól, ami után már minden nagyon könnyű – a „történelem feltartóztathatatlan kereke” alatt őrlődőknek sokkal nehezebb volt az életük az „olvasás” szűkösebb időszakánál, és a polgári, piaci és fogyasztói mentalitás visszatérő reneszánszának idejénél, amelyet ezek a volt ifjúkommunisták és aktivisták többé-kevésbé helytálló morális kritikának vetnek alá. A kérdés továbbra is az, hogy hogyan juthatunk el az objektív igazsághoz, ha olyasmi egyáltalán létezik, és kell valakinek. Mert ebben a történelmi percben minkét fél számára már tudvalevő az objektív igazság. Az objektív igazságot a szubjektív tartalmazza – ez számukra nem más, mint a háború utáni lelkesedés és siker tisztasága, számunkra pedig a háború utáni csalódások és kudarcok mocska és sötétsége, amelybe csak a kiszámíthatatlan fiatalság és a minden fronton való önfeláldozó ellenállás vitt némi fényt. Szemmel látható és talán érthető is a hivatalos történetírásnak az a törekvése, hogy az 1944 és 1954 közötti időszak objektív igazságát az akkori aktivisták szubjektív igazságainak szintéziseként mutassák be, s ez a későbbi korszakra is érvényes, mert azoknak a szubjektív igazságát, akiken véreahajtották az „aktivitást”, semmibe veszi. Így is vissza lehet pillantani. De a múltnak így csak pszichológiai aspektusa lesz, ami jó talaj az igazság elferdítésére. *De nem lehet eljutni annak a kornak az életigazságáig.* A valóság a szubjektív igazságok két kibékíthetetlen rendszerének ellentéte és összessége, amelynek leírása egy látszólag paradox világgépet eredményez, amelyben a nappal és az éjszaka egyazon időben jelenik meg. Mondom, látszólag paradox világot, mert most is megtörténik, hogy ugyanaz az élet valakinek éjszaka, míg másnak nappal.) Az ellenérveket is szem előtt tartva, *Naplómat* kevésbé kell az íróról szóló dokumentumnak tartani, sokkal inkább *egy róla szóló regénynek*, egyféle regényesített önéletrajznak, amelybe csak itt-ott épül be a valóság, de lényegében attól független, mert nem mondja el rólam a teljes igazságot, csak azt az éneket, amely hozzám legközelebb áll, a legszebb és a legérthetőbb, még akkor is, ha ezt az életemet sem élném újra.

Aki a saját naplóját olvassa, nemcsak álmodozó, hanem – úgy tűnik – Hé-rakleitoszt is megcáfolja, mert kétszer lép ugyanabban a folyóba. De amíg a naplóját írja, mindig a folyóban van, bármilyen gyors folyású is; *mindig ugyanabban*. Csak bizonyos idő elteltével, amikor az ember eltávolodik a konkrét történésektől, láthatja úgy az életét, mint egy folyót, amelynek csak a neve ugyanaz, de minden más, a kinézése, szélessége, mélysége, sodrása, de különösen a benne zajló élet intenziása arra vall, hogy – ez már *egy másik folyó*.

Az olvasó számára a napló kész mű, lezárt élet. Írója számára – akárcsak

önmaga – eleven élet, *kialakulóban levő mű*. Olyan kaleidoszkóp, amelynek a mintája szüntelenül változik, sohasem ismétlődik, habár tudjuk, hogy valahol léteznie kell egy eszményi formának, s hogy csak eredete miatt több a mi életünk, mint pusztán kópia. Ezért a napló, melyet *nem javítanak állandóan*, hogy megtalálják a végleges formát, a végleges igazságot, *az elveszett modellel való lehető legnagyobb hasonlóságot* – halott, mint az élet, melyet nem élnek.

KONTRA Ferenc fordítása

(A szerző Godine, koje su pojeli skakavci – Évek, melyeket fölfaltak a sáskák – című kötetéből.)

HONTALAN A KIRÁLYI SUGÁRÚTON

RADOSLAV BRATIĆ

Borislav Pekić nélkül Belgrád nem lesz olyan, mint volt. Megváltozik az arculata, jellege. Milyen lesz nélküle a Slavija – ahol lakott –, vagy a hotel előtti kerthelyiség, ahol gyakran iszogatta whiskyjét? Mosolya, rekedt hangja, úriember-kinézése nélkül – amely mindennek komolyságot és biztonságot kölcsönzött – melyik barátja vagy olvasója ne érezné a bizonytalanságot? Bárhol jelent is meg, mindenkit műveltségre és kifinomult viselkedésre készítetett. Pekić olyan volt, mint lámpa a sötét teremben, mert szellemi éleslátásával századokat világított be és korbácsolt fel, nevetésével szellemeket és boszorkányokat űzött el. Jóval magasabb volt nálunk, elnézett a fejünk felett, és azt a világot látta, ahova a mi szemünk nem ér el; a Mindenható az olimpikonok természetével ajándékozta meg.

Földrengésként, kataklizmaként ért a hír, hogy Borislav Pekić elment. Ez az a pillanat, amikor a valóságnak megszűnnek a körvonalai, csak a tehetetlen tudomásulvétel marad, a kegyetlen tények. A való, ahelyett hogy megvédené Faustot, könnyen adja át a lelkeket Mefisztónak, s a Biblia is olvashatatlaná válik.

Kevés olyan írónk van, mint Borislav Pekić, aki az életét műveinek etikája szerint élte. Bár az irodalmi moralizálást megvetette, életében morális elveket követett. Az esztétika vereségét látta az irodalmi mű moralitásában, mégis biztos vagyok benne, hogy nem volt ellentmondás élete és műve között.

Borislav Pekić Šavnikban született 1930-ban, a kopár Crna Gora-i Sion-hegyen. A falu az év legnagyobb részében el volt vágva a külvilágtól, a hőtörlesszok lehetetlenné tették a közlekedést. Ez a világ tele volt mítosszal, amelyek nem ismernek határokat. A leendő író velük is leszámol, de másokkal is, tértől és időtől függetlenül. Később Podgoricában él, majd Cetinjében, a szerb Spárátában, a Lovćenen, a legnagyobb szerb író és szent közelében, ami egyaránt kötelez és félelmet kelt. A dalmáciai Zagorában pedig különböző kultúrák, hittek és vallások ütközését tapasztalja. És megismeri a határőrök heves vérmér-

sékletét is. Innen Belgrádba kerül, és diákként megalakít egy titkos demokratikus ifjúsági szervezetet, amiért börtönbe vetik. Nemcsak az Ifjú Bosznia tagjai fizettek meg forradalmi eszméikért, Princippel az élen (bár a hasonlat nem a legszerencsésebb), mások is „eposzi” természetük áldozatai lettek tájainkon egészen a mostani időkig.

Amikor felajánlják neki, hogy kiengedik a börtönből, nemet mond. Feltétele, hogy bajtársait is bocsássák szabadon. Talán ez a tény árulja el leghívebben Pekić jellemét. Ilyen maradt élete végéig. Ötévi raboskodás után, *melyeket fölfaltak a sáskák*, mindaddig nem hajlandó elhagyni a börtönt, amíg vissza nem kapja a töltőtollát, amelyet letartóztatásakor koboztak el tőle. Egy halom tollat kínálnak neki, válasszon, ő azonban kitaróan a sajátját követeli. Szimbólum ez a javából, amely előrevetíti a leendő író, aki tollával leszámol a hatalomtartókkal, az igazságtalan rendszerekkel, nemcsak a hazaiakkal, hanem a külföldiekkel is. Emlékezéseiben a börtönbeli kínzásainak és tortúrájának valóságos enciklopédiáját alkotja meg.

Mivel már indulásánál megbélyegezett író, első munkáit Adam Petrović néven teszi közzé. A saját hősei közt is illegálitásra kényszerült. A hatalommal való számos összetűzése után feleségével együtt Londonba távozott, önkéntes, ám mégis kényszerű száműzetésbe. Ott alkotja meg életművét, amely egyúttal a szerb irodalom jelentős teljesítménye is. Opusa minden könyvtárban polcot tesz ki. Az ő könyvtárába csak a beavatott olvasó léphet be, akiben Pekić hőséhez, Ikarosz Gubelkijanéhoz hasonló szárnyalás és lelkesedés munkál. Habár Pekić regényei valahol messze íródtak, és a szülőföld iránti nosztalgiát is megszólaltatják, mégsem idegenben játszódnak. Igen – így nevezte az író a környezetét: idegen világ, ahonnan a leveleit küldte, melyek tele voltak intelligenciával és keserűséggel. Úgy látszik, mégsem tudtuk őket pontosan olvasni. Észrevehettük volna, hogy Pekić a nagyvilágot másként látta, s benne minket gyakran mint az Apokalipszis kitartó lovasait. Fölvilágosíthatott, megismertethetett és közelebb hozhatott bennünket önmagunkhoz. Rámutatott téveszméinkre és hazugságainkra. Mindezt a jótévő gesztusával és a tanító tudásával. Lerántotta a leplet a történelemről, és a mi kezünkkel érintette azt, ami addig érinthetetlen volt. A nagyokat közelről látta, a kicsiket meg amúgy is jól ismerte. Mindenképpen óriási volt az előnye. Sokat szenvedett, megismerte a börtöncellák sötétjét, íróként pedig megértette azokat, akik szenvedéseit okozták. Nem volt diadalittas, és mindig azon az oldalon állt, ahova tartozott – a megbántottak és megalázottak oldalán. A londoni királyi sugárutak mentén üldögélt, de íróként a zsúfolt balkáni kocsmákban élt, azt a füstöt lélegezte be, amely bennünket ma is fojtogat. Szomorúan figyelte, hogyan tűnik el a háború utáni ködben a polgárság.

Bátran nézett be a hivatalokba, és lerántotta a leplet hatalmakról és rezsimekről. Ezekben a balkáni kocsmákban kizárólag tragikus kimenetelű meséket hallhatott és ismerhetett meg, amelyek tele voltak panasszal, háborúval és áldozattal. Könnyek és szentimentalizmus nélkül hallgatott. És föltámasztotta

őket ősrégi könyvek, följegyzések és a néphagyomány segítségével. Tüzetesen áttanulmányozta a számkivetettek és számkivetők hagyatékát, ismerte a hősök és a gyávák lelkivilágát egyaránt. Ezért hozhatta helyre vagy egészíthette ki sok lexikon, enciklopédia és szótár címszavait. Az idő és tér szükösnek bizonyult számára. Ezért képes arra, hogy az eseményeket nagyobb kontextusban láttassa, belülről világítsa meg, és megmutassa a történelem rejtett oldalát, amely igazságtalanságokkal és hazugsággal van tele, s amellyel a maga módján, erőteljesen, de cinizmus nélkül leszámol. Méghozzá a börtönt megjárt tölőtoll segítségével, amelyet még fiatalkorában a legjobb tintával töltött meg. Pekić egy személyben volt a gyónó és a gyóntató. Sokaknak módosítja az életrajzát, és teljesebbé teszi a születési és halotti anyakönyvek adatait. Feltöri a tabuk kemény héját, s megindítja a vizek áradatával az iszapot is, hogy leszűrje és megtisztítsa. Olvasóinak életét ha nem is tette ez által könnyebbé és elvihetőbbé, legalább eloszlatta a mindentudó önhittséget.

Pekić azok közül való, aki tartózkodott a tanulságok könnyelmű levonásától. Megvetett minden definíciót és előírást, poétikája mindig eltért a megszokottól, hőseinek lehetőségeit pedig saját választási lehetőségeik szabták meg. Hagyta, hogy történetei kibontakozzanak, hogy az olvasó megsejtse a remény felé vezető utat. Pekić menekült mindattól, ami véglegesnek és megkerülhetetlennek tűnt. Ezért hangozott a szájából olyan természetesnek és mesterkéletlennek a demokrácia szó, habár viccesen azt hangoztatta, hogy az író a hőseihez képest nem demokrata, hiszen minden hatalmat a saját kezében összpontosít. Szóhasználatában a szavak jelentése fölerősödött és gazdagodott. Tudta, hogy annál átütőbbek, minél halkabban mondja őket, minél kevésbé zajosan és hangoskodik. Tolla nyomán a nyelv megújult, és visszakarta elveszített jelentőségét. Az öncenzúrát az irodalom metasztázishoz vezető rákfénéjének tartotta (most látjuk csak, milyen vészjóslók voltak szavai), ami írónak és olvasónak egyaránt kötőféke. Pekić átnyújtotta útlevelét a történelemnek, majd meglátjuk, vámosai el tudnak-e vele valamit kezdeni.

Első kéziratától kezdve Pekić törekvése az volt, hogy az író és az elbeszélő, valamint a szöveg sajtó alá rendezőjét különválassa. A distanciát az irodalom arany szabályának tartotta. A tanukat és a szöveggondozókat kedvelte, törvénytörően jó embereknek tartotta őket, akik az idővel harcolnak, az eseményeket megmentik a feledéstől, az írókat pedig hősei elől is felmentik. Pekić szerint az irodalom háború, amely az írói valóság és az általánosan elfogadott reáliák között zajlik. Pekić első könyvének kísérlete – hogy a világot függetlenítsse a Teremtőtől –, véletlenül megegyezik az író és a szerkesztő szerepével.

Regényeinek címe alá Pekić odaillesztette védjegyét: portré, történelem, novella, fantazmagória, antropológiai regény stb. Ezzel el akarta hárántani a félreértéseket és találgatásokat könyveinek műfaját illetően. De hát melyik író ne szeretné megváltoztatni és módosítani a műfajról alkotott elképzeléseinket? Vagy a világot, amelyről ír.

Témáihoz, könyveihez Pekić számos kommentárt fűzött, hogy a tudatlan-

kat útba igazítsa, a kárörvendőket megnyugtassa. Nem törődött azokkal a kritikusaisal, akik szerint az író szava a saját művéről nem hiteles, de szellemeskedve maga is szerette ezt mondani. Nem futott a dicsőség után, de senki sem ismert el senkit bírójának. Mert „aki minden igazságot megért, az nem hisz egyikben sem”. Ennek a nagy intellektuális képességű írónak a megértéséhez sokoldalú olvasó kell. Az olvasónak mégsem kell félnie, mert prózájában Pekić sosem alkalmaz trükköket. Interjúi és esszéi, akárcsak novellái, a tényeken alapulnak, amelyeket a dokumentum palástjával fed le. Amikor átveszi őket a poros archívumokból, megmenti őket, halottaiból támasztja fel. A dokumentum viszont csak az íróval való hosszabb távú dialógus során nyer értelmet, mert hőseinek két évezredes családfája van. Pekić kegyetlenül polemikus is tud lenni önmagával szemben. Ez kizárólag a kiválasztottak sajátsága, akik úgy vélik, a kételkedés az alkotás legfőbb princípiuma. És ki maradhat közömbös ilyen őszinteség láttán?

Pekić tisztelte olvasóit, de nem tett nekik engedményeket, és nem is udvarolt nekik. Ellenkezőleg, hőseinek tévedéseiről szólva mindannyiunk téveszméjéről beszélt. Nem akarta csapdába ejteni az olvasót, nem rejtvényeket és találós kérdéseket adott fel nekik. De mindig támogatta őket, amikor nehézségeik támadtak, és bizonytalansággal töltötte el őket, amikor leginkább lelkesedtek. Ha kell, megállította az időt, hogy olvasója lélegzethez juthasson, de sohasem tévesztette meg és csapta be. Ezért Pekić minden generáció írója. Az irodalmi mű valóságát megismételhetetlennek és rendkívülinek tartotta, mégis olyannak, amely valamiképpen „a szörnyű megmaradás” hétköznapijait is tükrözte.

Csak olyanokat idézett Pekić, akikkel nem értett egyet, de tisztelte őket. Egy alkalommal azt mondta: „Kovač azzal dicsekszik, hogy sohasem idézte Marxot. Én idéztem, mert fiatalkoromban javíthatatlan idealista voltam.” Azokra is hivatkozott, akiket ki akart egészíteni. Így olyan munkát is végzett, amelyet mások nem tudtak vagy nem érkezték megtenni. Pekić prózája egyúttal a világirodalom kritikai olvasata is. Néha előnyben részesített bizonyos prózaírói eljárásokat, hogy próbára tegye teherbíró képességüket. Másokat lebontott, hogy rámutasson hibáikra. A formát a művészet legnagyobb titkának tartotta.

Ha az olvasónak úgy tűnik, hogy könyve túlságosan részletező, mindenekelőtt ömagában kell keresnie a hibát. A rossz olvasók tulajdonsága a lustaság, s ezekhez közelebb áll az érthetetlen beszéd a kiválasztottak nyelvénél. Pekić maga is jót nevetett Mihiz megjegyzésén, hogy munkái túlságosan terjengősek, meg azokon is, akik azt állítják, hogy Pekić egyetlen aforizmája legalább kétszáz oldalt tesz ki. Amikor úgy tűnik, Pekić mondata befogadhatatlanul hosszú, és taszítja az olvasót, az író hirtelen olyan új adattal hökkenti meg, amely akár a saját életrajzának eleme is lehetne. Az író az első sortól az utolsóig azt állítja, hogy a könyv éppen az olvasóról szól s mi elhisszük neki. Nem akar megnyerni bennünket, hogy hősei legyünk, egyszerűen csak mint regényhősöket kezel mind-

annyiunkat. Nemcsak egy, hanem több személy szerepébe helyezi az olvasót, meggyőzve ennek a szükségességéről. Kényszerít, hogy mások sorsának bár egy részét átvállaljuk. Ezért ne nevéssünk Ikarosz Gubelkijanon, ha nem vagyunk képesek legalább egy pillanatra az ő bőrébe képzelni magunkat.

Pekić saját hőseinek Prométheusza volt és maradt. Félt „a tények alattomos elferdítésétől” bármilyen haszon céljából. Szerinte az író senkinek sem felel, kivéve saját lelkiismeretét, mégis nagy felelősségtudatról tett tanúbizonyságot. Ha az olvasónak úgy tűnik, hogy ismétli önmagát, nézzen csak utána, kiderül, hogy az író ugyanarról beszél, csak másképpen, más időben. Bátran egyensúlyoz a rossz és a jó határán. Ne is keressék, hogy könyvének mottójában vagy fejezetei előtt feltárja céljait. Ez csak arra lenne jó, hogy az író bátorítsa közönségét, hogy ne álljon meg már az elején. Aki kitartó, nem mindennapi ajándékban részesül: a Rubljov-beli kisfiú lelkesedését találja meg, aki megfejtette a harangok öntésének titkát. A mottó kalap az ember fején, tulajdonosságainak összessége. Az első jel az ismeretlenbe vezető úton.

Első kéziratától kezdve, amelyet harmincegy évesen jelentetett meg, nyilvánvaló, hogy ennek az írónak szerzteágazó a tehetsége, kifejezett a kánonokkal szembeni ellenállása, még a legrégebbi, az öszövenségi tanítást is megkérdőjelezte. Gyakran beszélt a barátainak és a közönségnek, hogy készül felújítani eretnek vitáját a bibliai és a földi világgal. Az érett író majd kijavítja a fiatal szerzót. De úgy tűnik, hogy első irodalmi elképzelését túl korán és keservesen valósítja meg, mintha csak saját műveinek hőseként cselekedne. A frigláda őrzőiben a totalitárius rendszerek őreit látta meg. A szolgák számára mindenütt és mindig ugyanazok maradtak, ugyanazok a céljaik. Félreállt az agresszor elől, jobban mondva sajnálta. Nem szerette a köpönyegforgatókat, de legkevésbé azokat, akik önmagukkal is állandóan összeütközésbe kerülnek.

Borislav Pekić mítoszokat rombolt, de életében megalkotta önmaga mítoszáét. Slobodana Maticé festményén a kezében egy diót tart, amely az antik jóslatok szerint a jövőbelátók kiváltsága.

Nincsenek Borislav Pekić-epigonok. Munkássága olyan szerzteágazó, hogy nem lehet utánozni.

Boldog az az író, akit a saját hősei úgy megnevettek, akinek az életét annyira betöltik, mint Borislav Pekićét. Szereplői elúzták unalmát. Főként, ha sokan voltak. Csak a Njegovan családhoz hatvanhárman tartoztak. Mily kalandos élet! Túl sok ereje volt ahhoz, hogy állandóan együtt tartsa és kihívásokkal halmozza el őket. Sohasem indulatoskodott velük, s nem volt gonosz sem hozzájuk. Csúnya szavakat nem használt. Csak egyszer hallottam káromkodni egy kocsmában, amikor kihozták a sodrából. Hogyan is viselhette volna el másként tizenegy évi argonauta távollétét, és a gondokat, amelyekről feleségének köszönetet mondva Az aranygyapjú utolsó fejezeteinek legvégén beszél.

Ha Pekićet olvasunk, nincs lehetőség henyelésre, lustálkodásra, mert a tények és események villámgyorsan követik egymást. Ha elszunnyadunk, félő,

megfojt bennünket álmunk. Mindannyian benne vagyunk Pekić prózájában, néha névtelenül, néha más néven. Ezra Pound szerint Homérosz művein egy civilizáció nyugszik, Pekić hősei által pedig felelevenednek és maivá válnak a letűnt korok. Nem szépíti meg őket, hibáikkal és tévedéseikkel együtt lesznek maiak. Hozzá igazítják majd az időszámítást. Nem eléggé ismert művei a szellem fontos termékei. A múltat kiigazítja, a jelent kigúnyolja. A történelmi hulláktól félt, mert úgy gondolta, a halottaknak a temetőben, nem a művészetben a helyük. Thomas Mannt, saját bevallása szerint, szellemi atyjának tartotta. Pekićről mégsem lehet elmondani – mint Maupassant-ról, hogy tökéletesítette Flaubert receptjét –, hogy valakinek a nyomdokaiba lépett. Elég tehetséges volt hozzá, hogy kézírata eredeti és fölismerhető legyen.

Pekić mondatai hosszúak, mint a folyó, amelynek vannak gyors és lassú szakaszai. Mégis mindig érthetőek, pontosak és befejezettek. Nem hasonlítható másokéhoz, és nincsenek felesleges elemei. Csak a leírt szöveg a bizonyíték, kiállta-e a próbát. Mondatai dallamosak, mint eső dobolása az ereszen. Amikor úgy tűnik, fojtogatóak, hogy lehúznak a mélybe, nem kell félni. Ez csak az író mesterfogása, hogy kilépjen a tisztásra. Mondatai telítve vannak ellentéttel és humorral.

Júdás alakja Pekić számára az állandó fordulatot és a hatalomvágyat jelképezi. A Golgota jelenetében Pekić számos csalást fedez fel. Jézus szenvedései néha a saját írói Golgotájára emlékeztetik. Vajon Ikarosz Gubelkijan, ez a kifeszített szörnyeteg, aki lábával a földet, szárnyaival a napot érinti, nem a művészetet testesíti-e meg? Lehullásának „szörnyen” kis visszhangja a Rossz lehetőségeit szimbolizálja, amit az író az európai fasizmus előretörésével érzékeltet. A repülés magasztos lendülete egyúttal a félelem és a szégyen labirintusában is zajlik. Az írónak nincs más lehetősége Ikaroszen kívül, még ha állandóan a szakadékot érzi is maga alatt. Még ha drágán meg is fizet érte. Mert mi más az író élete, mint Ikarosz karkai lendülete, az erőtlen szárnyalás? A könyörtelen tényekkel való összeütközés, amely megsemmisítéssel fenyeget.

És vajon Pekić Andrija Gavrilovićának sorsában az egyén és a tömeg összeütközése nem az író életét szimbolizálja-e újfent: büntelenül ítéltek el, saját erkölcsi dilemmái miatt. Pekić a prózában éppúgy a dialógust kedveli, mint életében, de Andrija Gavrilović életében ritkán adódik alkalom a valódi párbeszédre, csak a monológ fájdalmas szavai hallatszanak. Gavrilović ártatlan és emberi tetteiben majdhogynem az író cselekedeteit ismerhetjük fel. A hős nem lázadzik szenvedése miatt, ahogyan az író sem a börtönvekről szólva, melyeket fölfaltak a sáskák. Inkább humorosan fogja fel a történeteket, jóllehet viccről akkoriban szó sem lehetett.

Arsenije Njegovan hosszú évek után 1968. június 3-án látta meg a napvilágot. Huszonnégy évvel később, július 3-án az író itt hagyta ezt a világot. A számok szimbolikája és misztikája furcsa és titokzatos. És vajon Arsenije magányossága nem az író magányának része volt-e? Halála előtt Njegovan ezt jegyezte le: „Minden egyazon mód, ugyanazon forma szerint alakul.” Pekić rengeteg kommentárt írt, hogy ezt megcáfolja, mégis hősnénekké lett igaza.

Konrad Rutkovski – két ember egy személyben – sajátos történelemszemléletet tár elénk. Amikor megbánja bűneit, szent, ám ha beleéli magát múltjába, saját ellensége, rossz szelleme lesz. A múltból csak akkor tanulunk, ha a valóságnak megfelelően ismerjük meg. Rutkovski lelkében Pekić a sátánit és az angyalit keresi. Ezzel az írónak azt az örök dilemmáját fogalmazza meg, hogy melyik oldalra álljon. A mindenre érvényes felelet mégis elmarad, mert Pekić, akárcsak Dosztojevszkij, a szintézissel szemben az analízist részesíti előnyben. Nem kedvelte az egyes szám első személyű elbeszélést, mert szerinte az a meditáció eszköze, ezzel szemben az egyes szám harmadik személy az akció kifejezésére alkalmas. Az utóbbi esetben a próza nyelve kevésbé patetikus, és az olvasó művelését is lehetővé teszi.

Borislav Pekić Az aranygyapjában megalkotott szimbólumot testesítette meg. Ötvözte a naivitást és a dicsőséget. Hőse, Simeon az anyagi, míg az író a lelki gazdagságot álmodta meg. Pekićnek sikerült megölnie az aranygyapjút őrző sárkányt, és ezzel megszerezte a szabadságot. Habár Médeia, a varázsló továbbra is támad bennünket, és büntetteinek vérével minket is befröcsköl. Jelenünkben a fekete gyapjú dominál az aranygyapjú fölött. Az idő és a történelem halott a család és annak tulajdona nélkül – hangzanak Pekić hőseinek szavai. Njaga, a családfő, Simeon gazda mindig a Mindenható szerepében, a cár képében jelenik meg. S az írói is nem ilyen-e hősei között? Néha a Teremtő, máskor tanító vagy dada.

Pekić 1999 című kötete az általános atomháborúval várja hőseit. Minden tragikomikusan, orwellien fejeződik be, az ember és a vakondok harcával, amelyben mindkettő egyaránt elpusztul. A hősök éppúgy tehetetlenek a kaktizmával szemben, mint ahogy az író maga alá gyűri a világ. Pekić ebben a regényében a génjeinkből kiinduló veszetség terjedését jósolja, amely a londoni repülőtéren játszódik le, vagy már lejátszódott, civilizációnk röpterén. Hőse, Gábrriel a lélek újabb formájává válik, amelyet megfertőzött a pestis és más járványok, amelyekkel már együtt élünk. Az ember kutya alakjában jelenik meg. Leverkusen, a krónikás lesz az egyetlen, aki tanúsítja, hogy valaha léteztünk. A nagy járványok, a terrorizmus és a robotok az emberiség végét jelentik, az író csak megpróbálhatja megakadályozni a szörnyűséget, még ha igyekezete utopisztikus is.

Lehet, hogy az egyetlen menedékünk Pekić Atlantiszának meséjében van. Még ha állandóan az író John Aldenének megfigyelése alatt állunk is, és szüntelenül bűntények áldozatai vagyunk. Még ha látnunk is kell, hogyan helyettesíti az Istent a gép, az embert pedig a robot. Majd létrejönnek a mesterséges emberek. Végül minden eltűnik, még maga Atlantisz is. Az író, talán véletlenül, egy mára beteljesült jóslatot jelent be. Amikor John Carver az Egyesült Államok elnöke lesz, a Fehér Ház biztonsági szolgájának John Aldent teszik meg. Azt az embert, akinek kitörölték a memóriáját. Az emberek és a robotok között véres háborúra kerül sor: Mi már szemmel láthatólag ebben a világban élünk.

Pekić hősei mindig a rossz ellen harcolnak, de a sajátjukat legtöbbször nem látják. Az elbeszélő nem akar se vádló, se bíró lenni, ő csak láthatatlan váltókezelő a sínek mellett. Fülel és emlékezik. Hát ezért írt olyan megrázó memoárokat a hőseinek.

Pekić hatalmas életmű-építménye szilárdan áll tartóoszlopain. Több emelete és hatalmas termei vannak, amelyek között mindenki talál ízlésének megfelelőt. A felhőkarcoló tetején az író trónja áll, amelyben az aranygyapjú utáni nyomozás végén nyugodtan megpihenhet, biztonságban immár, hiszen védi hősének, Arsenije Njegovannak a kalapja az esőtől, a naptól és a vihartól.

Az irodalmi díjakra Pekić nem sokat adott, habár minden jelentősebbet megkapott. Azok, akik átadták neki az elismeréseket, rendre több díjat mondhattak magukénak, mint ő. Sohasem dicsekedett műfordításaival, sem sikereivel itthon és a nagyvilágban, mert úgy tartotta, hogy ez nem az ő dolga.

A nagyközönség tulajdonképpen a Veszettség című regénye nyomán ismerte meg, amely két kiadást ért meg, és negyvenezer példányban jelent meg. A legnagyobb siker mégis Pekić visszaemlékezéseinek kötete volt, az *Évek, melyet fölfaltak a sáskák*, ezt a háromkötetes művet, amely Pekić legjellemzőbb munkái közé tartozik, az olvasóközönség valósággal szétkapkodta. Raboskodásának odisszeáját írta meg, megállapítva, hogy a világ mit sem változott, a verem, amelybe a bibliai Józsefet is lökték, még megvan, nagyon is fenyegető veszély. A cellájában üldögélve az író elképzelte, hogyan szökik meg Görögországon át a nagyvilágba. Egy vécépapírra le is rajzolta szökésének útvonalát. Amikor a börtönőrök meglátták tervrajzát, szó szerint értették, hogy meg akar szökni, és magánzárkába csukták. Nem tudták, nem is tudhatták, hogy az író leendő hőseinek, a Njegovan családnak az útvonalát rajzolta le.

A rabok világa, amelyet Pekić a primitív törzsek életéhez hasonlít, megszűntet mindent ideált, mert – szavai szerint – az eszmények az embert impotenssé teszik. Ezt a fogyatékoságot azonban az író Simeonjainak természetéből pótolta, mert már akkor jól ismerte őket. A *Sáskák*. . . első kötetét elfogatásának és a nyomozásnak szenteli, s ebben Pekić az erőszakot világméreteiben vizsgálja. A második kötetben az igazságügyi szervekkel foglalkozik, tárgyalását írja le, s ez a könyv bevezetése a következőnek, amely a raboskodásáról szól. Felejthetetlen portrékat rajzolt a börtönök embereiről, arra törekedett, hogy igazságos legyen másokkal, és minél kevésbé foglalkozzon önző módon önmagával. Azon kevesek közé tartozik, akik nem vádolnak senkit. Börtönfőjegyzéseiben mindenkinek igazat ad, önmagának ritkán. Erre csak azok képesek, akikben nincs gyűlölet, féltékenység és harag. Pekićben pedig mindez nem volt meg. Amikor a *Sáskák*. . .-hoz fényképeket szereztünk a mitrovicai börtönről, igen nagy fölindultság vett erőt rajta, hiszen ő is ott raboskodott. Azonnal észrevette a változásokat: a fal egy részét lebontották, fákat ültettek, néhány ablakról levették a rácsot. Nem volt meglepődve a fotók minőségével, s azzal sem, hogy hátulról fényképezték le az épületet. A börtönbeli szemve-

dést és a rabok világát ugyanis a börtöncellák és az udvar tükrözi. Pekić a hősei és az olvasók helyett is szenvedett. Azt mesélte, a fotókkal sohasem volt szerencséje. Amikor Isztambulban járt, lefényképezte a csatornát, amely a várost vízzel látta el. Regényéhez akarta felhasználni dokumentumként. Csak amikor hazaért, vette észre, hogy a film használhatatlan.

Pekićnek a távollét adta meg a kontrasztok felismerésének lehetőségét, amely nélkül az író nem lehet meg. Londonban visszafogottan élt, életét az irodalomnak szentelte. Annyira beleélte magát hőseinek a sorsába, hogy nem egy, hanem több évszázadot élt meg. Habár témáit európai és egyetemes szemszögből vizsgálta, az angol történetekről csak idegenként tudott beszélni. Belgrádot a kikapcsolódás helyének tartotta, Podgoricában pedig gyermekkorának mítoszaihoz tért vissza. Herceg-Noví is kedvenc tartózkodási helyének számított, mert argonauta érdeklődését keltette fel, ami éppoly örök princípium, mint Seherezáde törekvése, hogy az élet meg ne szakadjon. Itt akart házat venni és letelepedni, hogy jobban láthassa a szigetcsoportot, ahol a Simeonok aranygyapja található.

Borislav Pekić egy intézet munkáját kitevő irodalmi anyagot gyűjtött össze és rendszerezett. Témáinak változatossága és feldolgozásuk alaposága a szerb irodalomban egyedül Slobodan Jovanović munkáihoz hasonlítható. Minden adatot szorgalmasan tanulmányozott és ellenőrzött. A kérdésekre több válasza volt. Egy alkalommal megkérdeztem tőle, tudja-e, hogy a Hagia Sophiában miért nincs pókháló. Szájhagyományról van szó, amelyet egy isztambuli custostól hallottam. Pekić egy whiskyt kínált fel, hogy megtudja a választ. A whiskyhez éppen úgy értett, mint az irodalomhoz. Elmeséltem neki, amit hallottam: az eresz alatt egy strucctojás található, amitől menekülnek a pókok. Pekić nem jött zavarba, hanem elmondta, hogy a strucc negyven nap után kel ki a tojásból. Ilyesmit csak az gondolhatott ki, aki Bizánc bukását akarta megbosszulni. Mert amikor Bizánc megingatta a török birodalmat, strucctojással döntötték meg a szultán hatalmát. A negyvenes pedig bibliai szám, amely Krisztus föltámadásához kapcsolódik. Pekić tehát azonnal válaszolni tudott a történetre, méghozzá olyan mesével, amely szellemes volt, tele új elemmel.

Pekić nem szerette a hangoskodókat, hagyta őket beszélni, ő maga viszont hallgatott, és különös nyugalommal ült az asztala mellett. Amikor egyszer megkérdeztem, hogyan tudja ezt elviselni, azt mondta, az egészet nem is hallotta, egészen máshol járt, hőseinek világában, befejezetlen kéziratái között.

Pekić egyetlen könyvének ajánlása sem íródott véletlenszerűen. Jó barát volt, de nem vetette meg azokat sem, akiket nem kedvelt.

A pénzhez annak ellenére sem értett, hogy sok regénye éppen kereskedőkről szól. A taxisofőröket és a trafikosokat mindig zavarba hozta kérdéseivel, hogy melyik bankjegy mennyit ér. Nagyon sajnálta Andrićot és Teslát, akik válságunk és hanyatlásunk védjegyeivé váltak a papírpénzen.

Kevés író van, aki annyira előre tervezett, mint Pekić. Božo Koprivica inter-

júkkötetet készített vele, de nem érkezett befejezni. A *Sáskák* . . . negyedik kötetéhez is már elkészültek a vázlatai, amelyek leveleket és az előző kötet szemtanúinak elbeszéléseit tartalmaznak. Négykötetesre tervezett regénye, a *Vörösök és fehérek* csak részben készült el. Háromkötetes, *Építők* című visszaemlékezéseinek részleteit folyóiratokban tette közzé. *Ezüstkéz* című készülő krónikájáról is szívesen beszélt, éppúgy, mint a gótikus regénynek nevezett *D. G. arcképe*-ről. *A csodák ideje*-nek új változatát készítette *Hagyatéék* címmel. Az *Aranygyapjú* után egy tanulmányának kellett volna megjelennie *Argosz építése* címmel. Esszékötetét és az angol történelemtől szóló tanulmánykötetét is bejelentette, és készülöben volt *Metasztázis* című regénye, amellyel már nem tudta fölvenni sikeresen a harcot.

Pekić komolyan vette a *Veszetség* és az *1999* című regényeinek üzenetét a civilizáció hamarosan bekövetkező alkonyáról. De lehet, azért emigrált a múltba, hogy elkerülje a saját maga által jövendölt világvégét és a mindent elpusztító terrort. Igen, a terrort, amelynek a legnagyobb modern szerb írója, felejtethetetlen lapjai bennünket is arra ösztönöznek, hogy leszámoljunk a dogmákkal és tabukkal.

TOLDI Éva fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

APOKALIPTIKUS REMÉNY

JUHÁSZ FERENC

Nem a költéssel kezdem beszédem. De azzal a mozaikállammal, többsejtű országgal, amelyet nem is olyan régen Jugoszláviának hívtak, s amelynek minden tér-részében, amit bejártam (és sokat bejártam!), otthont találtam, rám sugárzó tiszta szemeket, boldog kémszorítás volt fogadásom. És most szét-törve a tegnapi valóság, mint Heinrich Wilhelm von Kleist színmű-kancsója. Darabokban, cserepekben. Bizonyára törvényszerű ez. És bizonyára ősi erők és akaratok fölgyűrődése, vulkánkitörése. Mégis. Mégis. Tudva és elismerve népek, nemzetek, nyelvek függetlenségi és önállósági jogát, a nép és az ember szabadságjogát és személyiségi jogát, az önálló kultúrák virágzás-jogát: nagy fájdalom és szomorúság köve rajtam. Hogy ennyi vér és ennyi jaj és ennyi irgalmatlan szédület és ennyi halál!

Nekünk, költőknek a legnagyobb kötelességünk az egyetemes szellem egyetemes szeretete és tisztelete. Hogy legyen szavunk a gyászra, fájdalomra. Hogy ne az egymástól-elkerítőt védjük szabadságként szavainkkal, de az egymásba-ágazások és összefonódások apostolai legyünk a szellem szigorában és hódolatában, hogy az új határokon átdobjunk egymáshoz szívünket, szellem-kezünk találkozó egymáshoz-érintése legyen a kerítések fölött. Mert ezer a nyelv és ezer a történelem-sejt az emberiség-történelem rejtelmében, ezer a kiszolgáltatottság, elnyomottság, megaláztatás, szegény, de egy a szellem látástudata és metafizikus hírnök-szolgálat, még ha tízezernél több látás-sejtből rakódik is mozaikosan össze, mint a szitakötő szeme. Ne hagyjuk! Ne hagyjuk becslázódni magunkat. Ne hagyjuk, hogy a boldog egymásba-keveredés helyett a boldogtalan magány hárfapengetői legyünk. Rostély-álarcú vassisakos Orfeuszok egymástól távolodó csillagokon. Ne a harag, a megbékélés legyen hitünk. Legalább mi szőjük harmatlisztes békesség-hálót szívünkéből csorgó ragyogás-fonalakból, az öröklét-spermából a morzsalékos, riadt, rettegő, egymásra-lándzsázó rész-világok fölé, finom selyem-szálakból olyan világegyetemet, amelynek tér-részeiből egymáshoz futhatunk a hálórács-feszülésen, nem jogot

rabolni, de adni mézet, mezőt, szívverés-kölcsonért szívverés-bizalmat. Nekünk arra van jogunk, hogy azt mondjuk: csak a szabadságra van jogod és mások elnyomására nincs jogod. Hogy azt mondjuk: mások rabsága nem lehet a mi szabadságunk. Hogy azt mondjuk: a világnakbe befér minden nép, minden ember, a világ-éposz az emberiség arannyal bélelt fészke. Mi csak békehozók lehetünk, nem kardsuhogtatók. Mert mi Isten látóbíborának látóidegei, vérerecskéi vagyunk. Az isteni rész finom kapillárisai, idegbozontok, hajszálerecske-hálógomolyok a Titok-egészben. A fény közvetítói, a látást szolgáló molekuláris és vegyi folyamatok hálózat-működése. A költészet nem nemzet fölötti és nyelv fölötti a megformálásban és a megformáltság anyagában, de egyetemes a lét szeretetében, az ember tiszteletében, az egyenlő jogok bizonyosságában, a világtitok megismerés-vágyában. Szolgálat és szeretet. Nem gyűlölet és bántalmazás. Úgy hódító, hogy ő lesz a hódítással meghódított. Egyszerű, mint a kék tengerből kiálló fehér sziklahegy. És bonyolultan titokzatos, összetetten kötötten varázslatos, mint az atom szerkezete.

Aki öl: bűnt követ el! Bűnös az öldöklő angyal is! Barátaim! Álljunk közösen az öldöklés Szörny-Angyala elé, szánkából patakzó kékvirágos zöld ággal, mint Sandro Botticelli virágfátyolruhás Tavasza. Hátha visszahúzódik önmagába, mint csigatestbe befele folyva, bugyogva a higanvirág-szemű csigaszarv. A költészet ember-dolog, nem angyal-dolog. Tehát nem a transzcendens tér függvényeiben, hálórács-kürtjében főnnakadt, evickélő, vagy a teremtés előtti feszültség-hiány ürességben lángcsóvaként röpködő, vagy Isten-szolgálatban támolygó angyalok elvont káprázat-szimfóniája. Ember-csinálta dolog a költészet, s mert csak az emberiségtől van történelem, a költészet a történelem része is, aminek viselője és megbélyegzettje. Minden versen ott vannak a történelem ujjlenyomatai, mint páras poháron, puha viaszon, rózsaszirmon, vagy más szilárdabb anyagon. Akár tudja ezt a költő, akár tagadja. Minden vers tele van történelem-fossziliákkal, mint az őspalák, ősközetek. A történelem által összefogdosott lét van a költészetben. Tehát: nem a költészet szállja meg a történelmet, de a történelem szállja meg a költészetet. A költészet nem vonulhat ki a történelemből, csak fordítva! Jaj, mennyi láng, vér, iszonyat, halál! Az elkülönülés-inger, az egyedül-legyek indulata nem akarja az összegészet. Olyan ez, mintha egy összetett szemmel látó természeti lényt ingerelne a domború mezőben többi látás-rész, a többi látást-összegző, össz-látást bizonyító szem-test mozaik. Ez a látás egyensúly-vesztése, a fénypont-félgömbgyűjtemény gömb-vaksága, széthullt látás-kéve. A világpusztulásról írtam époszokat egykor, jajongva és keserűen, siratva ezt az ember-égitestet. És nem kisebb a jajra-ok ma sem. A veszély. Tragikus korban élünk. Új-barbár korban élünk. A pusztulás kora a miénk? Az egész civilizációs gyönyörőség katasztrófát, Apokalipszist hord méhében. Boldogság helyett Emberiség-Temetőt szül, Földgolyó-Halált? Miből lesz hát a mi szabadságunk? Ember-nélküli Földgolyóból, Emberiség-Halálból? Örömmre hát semmi okunk, vigaszra nincs reményünk. Annál inkább a dacról! Hogy mégse! Hogy nem lehet! Hogy nem sza-

bad! Dehát mit ér a dac, ha elolvad a tűzben? Ez mind kérdés. Válaszolatlan. Próbáljuk meg hát a választ: mi, költők, szelídek, nyersek, dacosak, okosak, finnyások, magukat érintetlennek és érinthetetlennek hívók, Isten rózsza-lényéből virágpont gyűjtögetők, az istenhús lényeg fodrai mélyén, a fényporzók, selyempézn-bibék közt arccal, szájjal, lábkezeccékkel kotorászók, matatók, gömbölyű szem-rostánkat sárga szerelemporához dörzsölők, a kopár mindenséget szájunkban, gégebögyünkben és test-szerveinkben mézzé átalakítók, a kozmikus fényttesteket, a világító anyagot szó-nemzett szívvel bepetézők, az alvilágot szemünkkel bevilágítók, hogy fénylenek a halotti árny-hordák, mint a lámpafény felé nyújtott száraz eres marhabél, zsírpapiros. Konokan, makacsul írjuk verseinket. Énekeljük a tűzben, mint a pokol márványtermeibe száműzött énekesmadarak. Verseink, mint a kivégzettek várakozása. Mert hiszünk a föltámadásban. Ez az apokaliptikus remény! Hogy ez az egész céccó, vers, szűk tú-beszéd, áradó özönlés, hömpölygő ihlet-varázs, versben megmásított természet, teremtés-utánczat második teremtés, halál ellen küzdő titok-borzongás tisztaság, ez a gyászban is örökös ünnep, világ-ünnep, kozmosz-ünnep, ami a költészet: mégse volt hiába! Hogy ráhajol újra inni a versre az ember, s az emberben az emberiség, mint tiszta forrásra a szarvassá változott fiú. Hogy lénye megteljen a költészet-szent megváltás-anyaggal, míg agancsbozótjában a párolgó végtelen csillagbozót. A költészet dolga az alap-okokról beszélni, az alap-állapotokról. Ha mást tenni nem tud: legalább megközelíteni őket. Elmondani, hogy mit jelent: lenni a világban, s hogyan szikrázik a világ mibennünk, hogyan lángol, ég milliárd tényével és érzetével ember-rejtelmünkben? Hogy hogyan virágzik a sejtelem hitünkben, míg kinő gyémántos gyopár-gyapjával és liliomkehely-ágával a szánkából, mint a legendabeli remete száján, hogy miként tenyésztődünk a rejtelemben. Hogy mi a világ mibennünk és mik vagyunk mi a világban. Hogy ez a lét addig halhatatlan, ameddig el nem pusztul a Földgolyó. Hogy miért az élet, mi az élet és milyen az élet. Hogy miért oly egyszerű a nagyon is bonyolult halál?

Mi a költészet titka? Megmondanám, ha tudnám, mi az ember titka. Mi a világ titka? Megmondanám, ha tudnám, mi a költészet titka. Mi a természet titka? Megmondanám, ha tudnám, mi az élet titka. Mi az ember titka? Megmondanám, ha tudnám, mi a teremtés titka. Szavak, szaval, szavak. Titok, titok, titok.

De nem jobb-e, ha nem tudjuk a Titkot, csak vágyunk a Titokra, csak vonzó-dunk a Titokhoz, mint akiket gigászi mágnesszív s ugyanakkor a fékező ellen-erő, mint a szemben-működő sugár-motorok, ha az ós-vonzás és a sugárerő-gát semlegesítő-mezőjú találkozás-központjában lebegünk, mint csillag két kozmikus pólus metszéspontjában. És megtudunk-e valamit a halállal? Hisz a halott nemcsak önmagával azonos. A halott a vak üresség. A fénytelen csönd. A zajos fölbomlás Titok-némasága. Hisz megtöltödvé Titokkal. Hiszen Ó a Titok. Az életláng elpárolgó harmatsöppje. Ime, megint a függetlenség! De nem a halál függetlensége kell nekünk. A halottaké, temetőké. De az a társa-

dalmi, emberi és szellemi függetlenség, amely csak akkor igazi, csak akkor erkölcsi és társas, szellemi szabadság, ha abban mások függetlensége is szabadon tenyészhet, népeké, embereké, nyelveké, fajtáké, költőké, teremtőké, ha a nagy rács-szövedékbe kisebb rács-háló-rendszerek beleszövődve a közös feszülésben. Ha minden élet teremtője és temetője, akár a tenger, akár a föld. Ha átítatja a szeretet, mint szülőágy lepedőjét a vér, zsebkendő-vásznat a könny. Magyar költő vagyok. Testre: keverék, hiszen magyar, sváb, lengyel, olasz, szláv ősök génjei ember-alakomban. De testvéreim vagytok mindnyájan: költők, emberiség. Mert mindegy nekem szín, nyelv, előtörténet, származás, ha lényetekben Istenből kicsípett fénycsöpp, mint éji szentjánosbogár, az éjszaka földi fény-virága pázsitos páfrány-toll potrohában a világító zöld parázsrög. A zöld mirigy-lámpa.

Mélyen tisztelt vendéglátóim! Most, amikor szeretetüktől átítatódva és bizalmuktól fényt lopva szavamba, megköszönöm az Aranykoszorút, kívánom, hogy a költő szavának legyen még jövője az élő emberiségben, legyen napfényes tiszta tér, ahol a varázslat tündökölhét, mint az égitestek fény-szövevénye, hogy legyen hite és hite a szónak, legyen teremtő békessége az emberi ségnek, népeknek, országoknak, szabadsága a világot habzó léttel telt aranykehelyként fölemelő szeretetnek.

A VITÁZÓ

Tisztelegő emlékezés Klaniczay Tiborra

B O R I I M R E

Nem emlékezni akarok Klaniczay Tiborra, hanem tisztelni a szándékom a bátorító gondolkodó előtt, arra a szerepre hivatkozva, amit a magyar irodalom történetéről gondolkodók tudatában játszott, amikor a csak rá jellemző, bátor következetességgel szállt szembe elsősorban azzal a konzervatív és merev hagyománnyal, amit a szocialista realizmus rondabugyrai rejtettek, és az irodalomértést gátolták. Egészen személyes ügyemként beszélek erről, hiszen éppen ő biztatott, hogy ne hagyjam magam eltántorítani a magyar irodalomnak olyan szemléletétől, amelyben az avantgárdnak is természetes fejlődéstörténeti helye van, s amelyben az úgynevezett realizmus, főképpen pedig az úgynevezett szocialista realizmus, egész követelményrendszerével együtt jellegzetesen XIX. századi jelenségnek minősül.

Klaniczay Tibornak az 1960-as évek elején kezdett és kitartó polémiaja a korszak hivatalos irodalomszemléletével végigkísérhető pályáján, s részben azokkal az előítéletekkel is, amelyek önnön szemléletét adott esetben befolyásolták, mint például az 1960-as tanulmányában a magyar barokk irodalom kialakulásáról, amikor a barokk irodalom fogalmát igyekezett kanonizálni, de nem akarta egyszersmind barokknak is minősíteni a kor minden művészeti jelenségét. Azokat a tanulmányait tartom nagy jelentőségűeknek, amelyek a *Marxizmus és irodalomtudomány* (1954), *A múlt nagy korszakai* (1973) és a *Hagyományok ébresztése* (1976) című köteteiben olvashatók, s amelyekben a szocialista realizmus bírálatán túl a modern művészi irányok polgárjogáért szállt síkra. Eszmei fegyverténye volt, ahogyan Horváth János tudománytörténeti helyét kijelölő szándékában ott van a Révai- és Lukács-bírálat is, nevezetesen annak az irodalomtörténeti és irodalompolitikai szándéknak a felmutatása, amely a XIX. századi népies-nemzeti költészetben találja meg a jelen és a jövő számára a művészetideált. A tórdőfést Klaniczay Tibornak az a felismerése adta meg, hogy ilyen módon a „marxisták” a történetiség elvét adták fel, kerültek szembe a tények világával – így került szembe Révai József „nemzeti

történeti” és Lukács György „esztétikai-irodalomelméleti” koncepciója az irodalom valóságos folyamataival. Klaniczay szerint a realizmus is történeti kategória, s ezért nem is örök, érvénye sem egyetemes, mint ahogyan egyetlen művészi jelenség sem lehet „örök”.

Igencsak foglalkoztatta az 1960-as évek derekán az irodalmi periodizáció problémája, az irodalmi korszak és korszakváltás kérdése, s ezek a vizsgálatai hatottak oda, hogy felismerje, jobb a körülírás, mint a meghatározás, ha egy-egy korszak lényegéről van szó. Ezért tud majd az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején oly árnyaltan és oly szabadon beszélni a reneszánsz és a manierizmus kérdéséről, megszabadulva immár (az ő kifejezésével élve) a merev, doktriner álláspontoktól, példát mutatva a gondolkodás szabadságáról valamennyiünknek. Érdekelte tehát adott korszakának minden irodalmi kérdése, abban a nemzeti fejlődés, a műfaji összefüggések, egyes nagy írói életművek belső egysége (egészen közelről Balassi Bálint és Zrínyi Miklós műveiben), de minden tekintetben a korszak „tágabb intellektuális produktuma” is, az uralkodó eszmék és megnyilatkozó mentalitások egyaránt. Ezért érdekelte élete utolsó évtizedében annak a korszaknak az irodalma, „amelyben a manierizmus a legfeltűnőbb művészi-irodalmi intellektuális jelenség”.

Az emlékező természetesen az 1960-as években gondolkodóra figyelt elsősorban, s most is azért beszél éppen ezekről a ma már esetleg időszerűtlennek gondolt elméleti kérdésekről, hogy emlékeztessen Klaniczay Tibor nagy szerepére az irodalomtudomány dogmatikus felfogásának, e felfogás gyakorlatának felszámolásában, és hogy azokban az években volt „Pallas magyar ivadéka” valóban!

Hogy elmondhatta mindazt, amit elmondott a szocialista realizmusról és csatolt kérdésköréről, azt nagyjából bántatlanul azért tehetette, mert az eredendő ideológiai-politikai kérdéseket ő tudományos kérdésekként vetette fel és prezentálta, s ilyen módon vethette bíráló alá és semmisíthette meg a szocialista realista téveszméket. Páratlan módszert is talált ehhez a kritikai „hadjáratához”-munkálathoz, hogy mintegy ideológiailag fájdalommentesen végezze kritikai-megsemmisítő munkáját. Megengedő-tagadó módszernek lehet nevezni Klaniczaynak ezt a kritikai eljárását. Legeklatásabban a szociológiai szempontú periodizáció bírálatában mutatta meg ezt. (Kísérletek a magyar irodalom periodizációjára.) „Látszólag a szociológiai szempontú periodizáció kecsegtethet a legtöbb eredménnyel. A társadalmi összefüggések alapulvétele azonban sokféle lehet, s a szociológiai módszer önmagában és egyoldalúan szintén vezethet téves vágányokra.” Majd következik a második fázis: „A szociológiai szempont eredményesen csak akkor alkalmazható, ha az osztályharcról – mint a társadalmi fejlődés motorjáról – szóló marxista koncepciót veszi alapul.” De ezt is nyomban kétségbe vonja, nincs megnyugtató eredményre vezető szociológiai periodizáció, még ha a valóságos összefüggések bonyolultságát nézi is alkalmazója.

S ha szabad személyes hangot is megütni, akkor hadd mondjam, hogy ez s

az ilyen módon gondolkodó Klaniczay Tibor biztatott magánbeszélgetéseink során engem, a fiatalabbat, a gondolkodásban a kezdeteknél állót, de ott a modern irodalmi törekvések mellé szegődött irodalomtörténészt, hogy tartson ki nézetei mellett, s hogy igaza van, amikor tagadja annak a konzervatív irodalomfelfogásnak a tételeit, amelyek a magyar irodalmi és irodalomtörténeti gondolkodást akkor szinte ellentmondások nélkül uralták.

Klaniczay Tibor irodalomtörténeti gondolkodásának tudománytörténeti jelentősége az volt, hogy elől járt a gondolkodás útjainak megtisztításában, néha ideológiai aknamezőkön is át!

JÉGVIRÁG

HERCEG JÁNOS

Azt hiszem, mindenkinek, aki ismerte, megvan a maga külön története Olajos Mihályról. És így közéleti szereplése mellett, amelyet nemrég Bori Imre ébresztgetett, jellegzetes emberi alakja is figyelmet érdemel. Eredetisége határozott megjelenésének első pillanatában megmutatkozott. Hangos beszédű volt, de barátságos melegség bujkált a hangjában, s így azonnal bizalmat kellett. Nekem elég sok dolgom volt vele igazgató korában a könyvkiadó vállalatnál, majd a rádióban. Közben még egy vitánk emlékét is őrzöm abból az időből, amikor a *Híd* szerkesztését bízták rá, s ő a maga ragyogó optimizmusában az irodalmat is szerette volna hozzáhangolni a szocializmus ígéretéhez. Ezt a szegény, kialakulatlan, darabokra tört, száz sebből vérző vajdasági magyar irodalmat a második világháború után.

Az említett ígéret 1949 januárjában, a Kominform határozata után bizonyos tekintetben szabadabb szelekkel érkezett, s így én, aki három évig hallgattam, jöllehet legjobb barátaim szervezgették az irodalmi életet, megint írni kezdtem. Mert egyszerre úgy tűnt, hogy partizántörténeteken kívül végre másról is írni lehet.

Egy novellát küldtem a *Hídnak*, Jégvirág volt a címe, falusi borbélyműhely téli hangulatában játszódott, s a mesélésen kívül minden más igényt nélkülözött. Kísérőlevelemben csak arra kértem a szerkesztőt, ne javítson bele, inkább küldje vissza, ha valami nem tetszik benne.

Erre egy hosszú, a novellánál jóval terjedelmesebb levél érkezett, s mivel nemcsak a szerkesztő Olajos Mihályra, de a helyre, időre, s az akkori viszonyokra igen jellemző volt, érdemesnek vélem idézni belőle:

„Igen helyénvalónak tartom azt a kikötését, hogy beküldött kéziratain mi ne változtassunk, vagy közöljük úgy, ahogy beküldte, ha pedig erre nem felel meg, akkor küldjük vissza. Lenne bár meg ez a bátor felelősségtudat minden munkatársunkban saját írásával szemben! Sajnos még vannak olyanok, akik azzal küldik be kézírataikat, hogy a szerkesztőség úgy herélje vagy bővítse,

ahogy akarja. Ezek a munkatársak nem mernek maguk felelni írásukért a Hídat olvasó nép előtt, szabad kezet adnak a szerkesztőségnek, és ezzel persze a felelősség tekintetében is a szerkesztőség mögé bújnak. Ezeknél sokkal pozitívabbak azok a munkatársaink, akik nem restek végiggondolni írásuk minden részletét. . .”

Ezután egy hosszú kitérő következik Lukács Gyula könyvéről írt ismertetéssel kapcsolatban, azzal, hogy lám, abba alig javítottak bele. „Október 6-ka megünneplése helyett Október évfordulóját tettünk, s hatodikát töröltük. Hiszem, hogy egyezik eljárásunkkal. Még ezt is megbeszéltük volna telefonon, ha valahogy összeköttetést kaptunk volna.”

Hogy a két október közül az egyikről le kellett mondani, csekélységnek tűnt, kár lett volna szót vesztegetni rá, oly természetes volt.

S ezután következett a lényeg!

„Jégvirág című novelláját egyes elferdülései miatt nem közölhetjük. Művészi földolgozásában természetesen semmi kifogást nem találtunk. Ezzel szemben inkább tájékoztatlaná tenné a HÍD olvasóit bizonyos kérdésekben, mint mozgósítaná őket további munkára és erőfeszítésekre társadalmunk általános törekvései mögött. Íme a hibák:

Hiányzik belőle a nyereszkező gazdag parasztok és a szegény, illetőleg dolgozó középparasztok szétkülönítése, holott éppen ez a differenciáció áll ma falunk fejlődésének tengelyében. Több helyen hiányzik a megkülönböztetés, szinte mindenütt, ahol parasztokról van szó. . . Jóllehet akadnak szegényparasztok is, akik panaszkodnak az adó miatt, de ez nem általános jelenség. A mi politikánk viszont ez: enyhén vagy sehogy sem adóztasd a közép- és szegényparasztot, annál jobban a kulákot, a nyereszkezőt, és hajtsd is be rajta, ne sajnáld, nem sajnálatra méltó. Novellájában ilyen megkülönböztetés nincsen – ez az első hibája. . . 2./ A novella rossz képet ad népi hatóságunkról” – s hosszú magyarázat következik a borbély csöppet sem öntudatosnak megformált alakjáról, s így elmegy haladékat kérni az adójára, ami inkorrekt eljárás a néphatósággal szemben.

„Mellékelten itt küldöm vissza novelláját is azzal a reménnyel, hogy küld még nekünk nem is kevés közölhető írást – sőt ezt a novellát is közölhetővé teszi. . . Miért nem jött el annak idején a HÍD október–novemberi számának megvitatására, meghívásunk dacára? Ebben válasszal tartozik még. Sőt írásban se tette meg észrevételeit az október–novemberi számról, pedig megvitatásakor igen sok hibáját és fogyatékoságát fedték fel.”

Itt közbe kell szúrnom a magam feltevését, hogy a kollektív szerkesztési készséget, az őszinte kritikát pesti diákkorából hozhatta magával Olajos. A „Fényes szelek” nemzedékéhez tartozott ugyanis, népi kollégista volt, mint a korban vele egyidős másik két földink: Farkas Nándor s a csúzai Major László.

Később a NÉKOSZ emlékkönyvében közölt egyik napi riportban fedeztem fel a róla szóló igen jellemző sorokat: „Olajos Misa azt szeretné, ha azonnal,

itt az ülésen szemtől szembe, őszinte beszéddel megmondanák róla véleményüket a tagok. Lelki szükséglete, hogy bírálatokat halljon önmagáról. Még egyetlen kollégista sem mondott róla véleményt. Szeretné látni, hogy kicsoda ő a kollégisták számára és ki lehetne.”

Ezek a sorok minden jel szerint akkor kerültek a jelentésbe, amikor a dunavecsei felvételi táborban vertek sátrat, s a róluk készült fényképen külön kiviláglott Olajos kopasz feje a tömeg közepén. Talán még a topolyai gyűjtőtábornak volt emléke ez az árulkodó kopaszság.

Még a kollektív vélemény megnyilatkozását is feltehetően a NÉKOSZ-ban szokta meg, úgyhogy itthon már csak Vidić elvtárs – tartományi atyaisten! – utasításával kellett kiegészítenie, s a szerkesztés munkájában gyakorolni. Állapítsuk meg utólag: nem volt könnyű dolga! Már csak azért sem, mert saját véleményét sem hallgatta el, amely nem mindenkor egyezett a hivatalos követelményekkel.

A Jégvirág ügye sem fejeződött be az elutasító levéllel. Jött egy újabb, az akkori viszonyainkra még jellemzőbb hosszú levél, amelyet épp ezért egész terjedelmében közlök:

Kedves Herceg!

A »Jégvirág«-ról írt levelemmel, illetőleg e levelemre írt válaszával kapcsolatban mindenekelőtt arról értesítem, hogy azt a levelet én fogalmaztam meg ugyan, de a HÍD szerkesztőbizottsága több tagjával történt megbeszélés után. Mielőtt postára adtam volna leveletem – jobban mondva levelünket – a következők olvasták át: Gál László, Lóbl Árpád, Rehák László, Végh Sándor, Kővágó László és Jánosi Gábor. A fősoroltak mindegyike teljes egészében egyetértett a levéllel. Tehát ha igazam van, akkor nemcsak nekem van igazam, hanem nekünk mindannyiunknak, akiket fősoroltam. Ha Maga, mint a »Jégvirág« írója védekezik, akkor nemcsak velem áll szemben, hanem mindannyiunkkal. Ha a levélben foglalt kritika Magát megzavarta, akkor nemcsak az én kritikám, hanem mindannyiunk kritikája idézte ezt elő.

Attól félek, hogy ennek a körülménynek a közlésével még nagyobb lesz a Maga megingása. Pedig ezt igazán se én, se más – senki a HÍD szerkesztőbizottságából – nem kívánja. Mi nem azzal a céllal írtuk meg levelünket, hogy zavart keltsünk a »Jégvirág« szerzőjében, hanem éppen ellenkezőleg, tisztázzuk a szerző egyes nézeteit, amelyek a novellán keresztül számunkra zavarosaknak tűntek föl.

Nekem nagyon tetszik az, hogy Maga védi álláspontját. Védje is, és ha tudja védje meg, persze helyénvaló érvekkel alátámasztva. És ha ezt megteszi, azaz kimutatja a saját igazságát a miénkkel szemben, akkor mi fogunk »engedni«, és hálaság leszünk, hogy meggyőzött bennünket az igazságról. Különbözik ennek a kérdésnek az eldöntésére mi a magunk részéről a következőket ajánljuk:

Küldje vissza a »Jégvirág«-ot. Megtöbbszörösítjük 5–6 példányban, újból elolvassuk mindannyian, sőt megküldjük néhány szabadkai munkatársunknak is.

Ugyanígy újból elolvassuk levelünket, valamint a Maga levelét is. Ezután pedig összejövünk – mondjuk úgy e hó végére –, és levitatjuk az egész kérdést, addig vitázunk, amíg végleges, többség által elfogadott álláspontra nem jutunk. Ugyanezt az alkalmat fölhasználnánk a vajdasági magyar irodalom más, égetően sürgős kérdéseinek a megvitatására is. Ilyeneket elég sokat fölvetett a Szabadkán nemrég megtartott első ilyenfajta irodalmi vita. Az összejövétel nem lenne éppen széles – nagyobbára az alkotó írók vennének rajta részt. – Maga is azt írja, hogy »jó volna tisztázni a kérdéseket, jó volna, ha megértenénk egymást«. Mi mindannyian ugyanezt akarjuk. Azonkívül minden fontosabb kérdést alapos megvitatás útján akarunk tisztázni. Valóban munkánk és életünk módszerévé akarjuk tenni a megvitatás gyakorlatát.

A magam részéről helytelenítem – de a munkatársaink is valamennyien helytelenítik (higgye el, hogy megbeszéltem velük álláspontjukat, és mondták is) – távolmaradását a HÍD-vitáról és a szabadkai vitáról. Mi nélkülözhetetlenek tartjuk a mind gyakoribb közvetlen érintkezést. Hiszem, hogy jelenléte esetén Maga is megtanult volna egyet-mást, de még többet tanultak volna a többiek a Maga felszólalásaiból. Ne tagadja meg tudását a kevesebb tudással rendelkezőktől! – Távolmaradását megindokló érvei a mi szemszögünkben nem elfogadhatók. Semmilyen munka se mehet áldozat nélkül. Múzeum iránti kötelezettségei legkevésbé se mentik. De írja meg, ki az a zombori vezető ember, aki úgy gondolja, hogy a múzeum miatt nem jöhet el két napra – majd mi igazoljuk Magát az illetőnél.

E kérdés kapcsán egy ígéretet is tesztek: lesznek vitáink, amiket Zomborban fogunk megrendezni – tehát mi megyünk oda.

Nagyon örülök annak, hogy levelemben megérezte a baráti hangot. Ez egy olyan körülmény, amely lehetővé teszi, hogy egymás bírálásában bátran ki-mondjuk teljes, úgy helyeslő, mind helytelenítő véleményünket, mégse kell attól félnünk, hogy bárki is megsértődne közülünk. Baráti, egymásnak segítői igyekvő légkörben minden fölvetődő kérdést biztosan az előrehaladás javára oldunk meg. Leszögezem még azt, hogy a mi baráti hangunkban – meggyőződéssel írom ezt a HÍD legcselekvőbb munkatársai nevében – sose fog csalatkozni.

Üdvözlöm erejét, amelynél fogva bizonyos elkeseredése dacára is – én ezt nem tartom indokolt elkeseredésnek – újabb írásokat ígér. Ilyen emberek kellenek a vajdasági magyar irodalomnak, akik nem dobják el a tollat mihelyst egy kéziratukat visszakapják. Komoly írónak nehéz témát ajánlani, mégis fölvetek egypár dolgot, amit nagyon szívesen tennénk művészi földolgozásban a HÍD-ba: pártmunkás, államosítás, magánkereskedelem likvidálása, kulákok megtörése az 1947-es fölvásárlási kampányban, mezőgazdasági szövetkezet (közös földmégmunkáló bizottságok), népellenes pap leálcázása, magyar kultúregyesületek. Hosszú lenne mindegyikről megírnom, hogyan képezem el földolgozásukat. Ha választ valamit, írja meg, akkor majd arról megírom az én ajánlatomat – aminek elfogadása a Maga részéről természetesen nem kötele-

z. Különb is jó módszer lenne, ha esetről esetre értesítene arról, hogy min dolgozik. Munka közben is hasznos észrevételeket tudnánk tenni.

Szépirodalmi műveknek nehéz határidőt szabni. A februári számot január 31-én zárjuk. Végre le akarjuk küzdeni a HÍD egyik átkát – nem a legnagyobb ez –, a késést. A februári szám után minden hó 20-án lesz a következő havi szám lapzárta.

A Lukács könyvéről írt bírálatába tényleg goromba hiba csúszott be. Nem mi csináltuk – azaz nem mi itt, Újvidéken. Ki akarom vizsgálni, ki javított így bele. Ezért itt küldöm vissza a kéziratot, nézze meg, nem saját Maga tette-e ezt? Ha nem, akkor Lévai Bandiék Szabadkán. Mi csak azon a két helyen javítottunk bele, amit múltkori levelemben megírtam. Ma is biztos vagyok benne, hogy helyesen jártunk el.

Itt mellékelem még köriratunkat a HÍD-vitáról. Remélem ezúttal eljön majd. Mi mindannyian azt kívánjuk, hogy jöjjön – fűzzük össze még jobban kapcsolatainkat.

Tudtommal Tito harmadik könyvét fordítja. Hogy áll ezzel a munkával? Igyekszünk, amily gyorsan csak lehet, sajtóba adni a dolgokat, mert az idei könyvkiadási tervünk egyszerűen óriási.

Igaz baráti üdvözet:

Olajos

Novisád, 1949. január 14.

Az említett Híd-vitára meghívtak boldog-boldogtalant. Lehattunk vagy harmincan, s este hattól éjfélig olyan képtelen felszólalások hangzottak el, amelyeknek az irodalomhoz semmi közük se volt. De hát ezt én már többször elmeséltem, mint a primitivizmus csimborasszóját. Mégis hatással volt rám. Amikor meg már a zombori pártvezetőségben is megkérdezte valaki: „Ez a kettő mit csinál?” – mármint Konjović meg én, biciklire ültünk, kijártunk a Fernbach-pusztára, amelyből közben állami birtok lett, s az egykori cselédek-ből állami alkalmazottak. Róluk szól *Változó világban* című könyvem.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A GOGOLAND ÜRÜGYÉN

Herceg János regényének kritikai megítélése elé

Herceg János: *Gogoland*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

A kritikai rovatnak nyilván nem az a feladata, hogy a műfajelmélet vagy az irodalomesztétika alapelveiről értekezzen, mégis úgy véljük, hogy a Gogolandról szólva nem lesz fölösleges megpendíteni egy elvontnak látszó kérdést, ha a regényre akár mint általános költészettani fogalomra, akár mint egyedi műalkotásra gondolunk, meg aztán azért sem, mert alkalmat nyújt bizonyos nézetek, felfogások s álláspontok tisztázására is a kritikai gyakorlatban. Már amennyire az itt említendő kérdést, az úgynevezett valóság és annak képszerű ábrázolása közti összefüggést egyáltalán az elmélet kategóriájába soroljuk, s nem úgy fogjuk fel, mint olyasmit, ami az írói ösztön, ízlés vagy tapasztalat dolga. Ugy gondoljuk, hogy különösen az olyan – jobb híján s alkalmilag allegorikusnak nevezett – nagyprózai forma teszi indokolttá az alkotás imént említett teoretikus szempontú megközelítését, amely – mint ahogyan egyébként a Gogoland sem – nem akar a szó korlátozott jelentésében csupán „szép”irodalom maradni, azaz nem elégszik meg az elbeszélő irodalmi forma tetszetős kellékeivel: nem hagyatkozik a fabula kínálta lehetőségekre, az előadás érdekességére, a cselekmény látványosságára, a stíluseszközök hatásosságára, még csak nem is a regényalakok által képviselt társadalmi közeg hiteles ábrázolására törekszik, hanem mindenekelőtt egy mélyen átélt gondolati-világnézeti, jobban mondva bölcséleti-etikai álláspont megfogalmazására.

Herceg rendkívül kifinomult esztétikai érzékkel oldja meg e kettős írói feladatot. Mert a kettősség kézenfekvő: az író intellektuális tartalmakat helyez át érzelmi-képi síkba, s fordítva: emóciókat szólaltat meg értelmi-logikai nyelven. Márpedig az ilyen típusú regény buktatója legtöbbször abban van, hogy a „kétszeri átszerelés alatt az eredeti élmény frissességéből sok elvész, a logikai elem hűvössége az érzelem melegét túlságosan lehűti” – írja Sík Sándor nevezetes Esztétikájában, amelyből, közvetve vagy közvetlenül, éppen Herceg nemzedéke (Radnóti, József Attila stb.) merített fontos és hasznos tudnivalókat. A kitűnő esztéta teljes joggal állapítja meg, hogy „nagyon erős érzelem és nagyon erős művészi alakító erő kell hozzá, hogy ezen a veszedelmes átsegitse a művészt”. Ezt továbbgondolva jutunk el aztán a Herceg-regényről való tőpren-

gésünk során ahhoz a felismeréshez, hogy a mű esztétikuma aligha minősíthető anyagának csupán egyik (gondolati-intellektuális) alkotóelemével, hanem csak a másik (érzéki-emocionális) összetevőjének az előbbihez való viszonyítása alapján. Következésképp, tévednénk, ha a Gogolandre csak mint átlátszó allegóriára tekintenénk, s politikai-eszmei sugallatú lapos empiriával igyekeznénk feloldani jelképbeszédét. Erről azért kell egy-két szót ejtenünk, mert úgy látjuk, annak ellenére, hogy a kritika még 1959-ben, az *Ég és föld*ről szólva rámutatott Herceg „intim, művészileg világosan megformált, gondolatilag konzekvensen és merészen megfogalmazott álláspontjára” (B. Sz. Gy.), az első helyen kiemelt jelzők („intim, művészi”) mégis sokáig csak afféle díszítványek maradtak, de nem értékmérők életműve megmértetése során.

A Herceg-hősökre jellemző konfliktusok természete az írónak ebben a művében is felismerhető. Az intim szféra és a külső világ közti ellentmondás, a kiélezettség, a kényszerhelyzetek, amelyek az író prózai formáit szinte pattanásig feszítik, itt konkrétan a személyi erkölcs meghasonlását jelenti a társadalmi állapot által kondicionált szellemi struktúrával. Hasonlóra nem egy példát hozhatnánk fel a Gogoland előtti alkotói korszakból is, a legbeszédesebbet a már említett *Ég és föld* szolgáltatja, de igen sok novellában is rokon fogantatásra ismerünk. S mint ahogyan azok értelmezésében sem elégedhetünk meg eszmei dekódolásukkal, ezúttal is félrevezető lenne annak a pusztán kimutatása, hogy a Gogo-föld emberi viszonyainak, létezésformáinak vagy társadalmi képének melyik részlete vagy eleme hogyan s mily mértékben felel meg a mi világunkénak. Ez legfeljebb a felismerés örömét nyújthatja a „kevéssé bölcsék” számára, ahogy azt Arisztotelész igyekezett megfogalmazni az esztétikai hatás mibenlétét s a művészi élvezet forrásait nyomozó Poetikájában, az utánzásban ismerve fel az irodalom és a művészetek rendeltetését: „Azért örvendenek a képek nézői, mert szemlélet közben megtörténik a felismerés, és megállapítják, hogy mi kicsoda, hogy ez a valami éppen ez, és nem más.” Herceg újságnyelvkozataiból arra a következtetésre jutunk, hogy a majd másfél évtized alatt, míg regénykéziratának lappangási ideje tartott, éppen a felismerés (a felismerhetőség, az azonosíthatóság a behelyettesíthetőség) kezdetleges szempontja volt a döntő a regény minősítésében, pontosabban szólva kiadhatóság kérdésében. Úgy véljük azonban, hogy ezért nem a kiadót, a lektort vagy a recenzent kell elmarasztalni, hiszen egy túlságosan is hosszúra nyúlt korszak mindenkori irodalmi esküdtszékének a verdiktje érvényesült itt is, ami ellen nem volt, nem lehetett apelláta, még ha sokszor maga a kiadó vagy a véleményező sem értett egyet önmagával. Szakszerűbben mondván: az esprit du temps, amit nem lehet tételesen kifejezni s meghatározni, legfeljebb ha jelezni mibenlétét. Olyasmit tehát, amivel nemhogy az irodalmi élet beamterei, de maguk az írók sem igen tudtak mit kezdeni. De ha egyszer már ebben ismerték fel az okát, hogy a regény egy jó évtizedre „bunkerbe” került, legalább most igyekezzünk megszabadulni örökletes kritikai terheltségünktől, s ne azt tartjuk feladatunknak, hogy ismét identifikáljuk az „álmó kódós láthatárán” elterülő országot, államot, társadalmat, amelynek az erkölcsét, külső és belső viszonyait azonosíthatónak véljük azzal, amit a valóságból ismerünk. Ne azt találgassuk, hogy hiteles-e, hamisítatlan-e, érvényes-e, helytálló-e az ábra, más szóval ne a való, az igaz, a reális fogalmaival szembeállítva alkossuk meg véleményünket a műről, hanem fogadjuk el az egyéb regényalkotó komponensek létjogosultságát is az alkotásfolyamatban, mint amilyenek pl. az író erkölcsi visszahatása az életjelenségekre, a lelkiismereti kényszer vagy akár a szatirizáló kedvtelés, a fantázia, a netán csak a játékos ötlet. A Gogoland írója következőleg nem csupán ábrázol, példáz, értelmez, illusztrál, magyaráz, azonosít, tehát nemcsak intellektuális énkünkhöz szól, hanem emocionális valónkhoz is: megráz,

főlkavar, megdőbbsent. Jóllehet a Herceg-regény formaelvei között a gondolati komponens, az allegorikus képi ábrázolás a lehangsúlyozottabb, a mű mégsem csak eszmei konstrukció, az alakításnak mégsem a „jelentés” a kizárólagos formaalkotó elve, hanem legalább ily mértékben vesz részt benne a művészi önelvűség eleme is, amely megköveteli, hogy a mű ne más legyen, tőle idegen erő, akarat vagy törvény függvénye, hanem önmaga. E vonatkozásban még mindig igaz, hogy az olyan irodalmi kifejezés, amely „nem rendelkezik egy szubjektív, a maga reális létezésében önmagát alakító és önmagára vonatkozó egység erejével (. . .), tartalmilag és formailag egyaránt alárendelt, a művészet fogalmának csak tökéletlenül megfelelő ábrázolásmód. . .” – ahogyan a művészetéről való gondolkodásunk egyik alapozó művében, Hegel Esztétikájában olvassuk. Ez a sors lenne az osztályrésze – most már megjelenése után is – a Gogolandnek, ha benne félrenevelt, torz, megcsontított esztétikai felfogóképességünk továbbra sem autonóm művészi jelenséget látna, hanem más (politikai, vallási, szociális, nemzeti stb.) tudatformák függvényeként értékelné. Csak nemrég olvashattunk egy elgondolkodtató értekezést e rovat hasábjain a *fikcióról* s az *(ön)életrajziságról* mint alternatív regényépítő elemekről a magyar prózairodalom harmincas évekkkel jelzett korszakában. Arról, hogy az adott létezőeknek, a valóság-elemeknek, a tudományos igazságnak, az empiria bizonyosságainak rendkívül jelentős struktúráképző szerepük van a nagyprózai forma újabb változataiban, önmagukban, művészi beavatkozás híján azonban mégsem elegendők az esztétikai hatáshoz. Hasonlóképpen a Gogolandnek is úgyszólván minden motívuma, építőeleme, mozzanata ismerős, esztétikai értékük mégsem történelmi konkrétum voltukban rejlik, sőt a regény talán legerősebb helyei éppen azok, amelyeknek nem a „leleplező” funkciót szánja az író, hanem amelyekhez a „valóság” csak valamilyen keretül szolgál, hogy térben s időben összefogja anyagát.

S itt térünk vissza ahhoz, miért minősítettük fentebb Herceg regényét „jobb híján s alkalmilag” allegóriának. Megint nemcsak műfajról, hanem egyetemes írói ábrázolásról van szó. Vannak ui. olvasói, akik egyféle példázatnak fogják fel, s akik nem is „kiolvassák” a regényből, hanem egyszerűen csak „leolvassák” lapjairól az író „valóságos” gondolatait, hisz azok – úgymond – annyira egyértelműek, hogy ehhez nagyobb értelmi erőfeszítésre nincs is szükség. Bibliai parabolát látnak benne a közelmúltunkra (megírásakor a jelenre) utaló célzattal, s olyan funkcióval, mint az egykori „államregényeké” volt. Ahogyan Kazinczy mondotta vagy kétszáz éve Bessenyei regényéről, a Tarimenesről: „voltaire-i románka”, amellyel az író „a bolondokat keféli”. A bőven kínáló egyéb párhuzamokról – Platónról Orwellig – ezúttal ne is szóljunk. Ne bocsátkozunk bele abba a talán Quintilianusig visszavezethető kérdésbe se, hogy a stilisztikátörténet s a lélektani megalapozású poetikák miért tartják az allegóriát a költői beszéd esztétikailag kevésbé értékes fajtájának. Mindössze arra mutassunk rá, hogy az allegória mint a képes beszéd erősen elvont, gondolati igényű formája egyféle általánosság-hoz, fogalomhoz vagy eszméhez keres valamilyen vele értelmileg összefüggő (s épp ezért szükségszerűen lazán, nem szervesen kapcsolódó) képszerű jelet az életből. Herceg írói beszédének azonban nincs szüksége arra, hogy végigjárja a jelenség–fogalom–jelentés–eszme–ábra egymást keresztező s sokszor egymást zavaró útjait. Jogosan különbözteti meg az esztétika tehát az antropomorf („emberi alakú”, „emberszabású”) költői kifejezésforráát a természetükből kifolyólag dezantropoformizáló beállítottságuktól, az embertől idegen, elvonatkoztatott formaképzéstől. A Gogoland legtöbb képe, sora, a regény egész jelképrendszere az „antropomorf” művészi alkotás példája.

A LÉT KÁOSZÁBAN

Hima Gabriella: *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*. Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata. Irodalomtörténeti Füzetek, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992

Nem véletlenül indítja Hima Gabriella a regényíró Kosztolányiról szóló könyvét R. Jakobson-idézettel. Hogy mit rejt a mottóban elhangzó „másodikként megtanult nyelv” s mit az „anyanyelv” fogalma, arra egy másik mottó szövege vet fényt (ez már Kosztolányi-idézet): „leszállni a vers táltosáról. . . egy másik, éppoly szilaj és kiismerhetetlen lóra” – vagyis áttérni a próza nyelvére. „Próza – mondogd fitymáló ajakrándítás-sal –, csak próza” – írja Kosztolányi. E „fitymáló ajakrándítás” visszfényét követhetjük nyomom azután a továbbiakban a testes Kosztolányi-szakirodalomban is, immár nem a líra és próza nyelvének mérítségében, hanem Kosztolányi költői, illetve prózaírói gyakorlatának (gyakran egyoldalú) megítélésében. „Csak első látásra tűnik úgy, hogy a Kosztolányi-irodalom kellőképpen tudomást vesz szépíró és költő perszonáluniójáról, és az életművet e tény teljes jelentőségének fényében vizsgálja. Majd minden tanulmány szerző említést tesz ugyan a művész tehetségének sokoldalúságáról, melyet aztán elfogultsága irányulásának megfelelően vagy kivételes teljesítménynek, vagy kapkodó műfaji kísérletezésnek minősít” – mondja Hima Gabriella, majd egy egész sor olyan mérlegelési eljárást idéz, amelyek lényege, hogy Kosztolányira vagy mint prózaíróra vagy mint költőre helyezik a hangsúlyt, a Kosztolányi-prózát pedig úgy mond mellékesnek, valamiféle szellemi kirándulásnak tekintik. (Nekünk a lábjegyzetben közölt lajstrom olvastán iskoláskori éveink sejlenc fel, melyek során Kosztolányi szintén lírai költőként körvonalazódott. Csak örülni tudunk annak a ténynek, hogy a jelenlegi középiszkolai olvasókönyv idevágó fejezeteiben Kosztolányi mint a líra s a próza – s ezen belül külön a novella és a regény – művelőjeként egyaránt megmutatkozik.)

Hima Gabriella a négy Kosztolányi-regényt keletkezésük időrendje szerint, „evolúciós sorban” szemléli, minthogy „egy műfajpoétikai fejlődéssor egymásra következő állomásai”. Ebben a folyamatban mutat rá a szerző az egyes regényszövegek egységére és összefüggésére (ez utóbbira különösen a hősök és a térelemek vonatkozásában). Kosztolányi „regényi gondolkodásának fejlődését”, „logikáját” járja be ily módon, mely folyamat, tudjuk, a négy regény után a széttört regényszerkezetben csúcsosodik ki. Ennek következtében szerinte „Kosztolányi regényi gondolkodásának logikája nem fejthető meg az *Esti Kornél* nélkül, melyet a köztudat nem regényként tart ugyan számon, de amely ennek ellenére a művész poétikai rendszerének és regényi gondolkodásának végső kódját tartalmazza”. A szerző az előszóban poétikai kutatásának hipotézisét is megfogalmazza, mely szerint a magyar irodalomban létezik egy Kosztolányi által megalkotott regénytípus. A regényekben megfogalmazott létállapotokat és létkérdéseket veszi górcső alá, s ily módon rendezi megfigyeléseit az egzisztenciális regény fogalma köré. Ennek kapcsán pedig Sartre elmélete villan fel emlékezetünkben: a szabadság és a választás kérdésköre. A Kosztolányi-regények szereplői is ebben a problémakörben vergődnek: a rossz választás (Nero) vagy a választás ellehetetlenülésének áldozatai (az utóbbi három regény). Vagyis: „Ami e regényeket a két világháború közötti magyar irodalom társadalom- és lélekelemző regényeitől megkülönbözteti s minden más honfitárs regényíró művénel alkalmasabbá teheti a világirodalomban való részvételre, az e művek egzisztenciális tartalma. Kosztolányit nem a sajátos magyar viszonyok torzító, az egyént korlátozó hatása érdekli elsősorban, nem is a dzsentri pusztulása vagy a félféudális, ellentmondásosan polgárosodó társadalom szociális konfliktusai, de

nem is a lélektani aberrációk, extremitások, hanem – kora létezésének törvényszerűségeibe egyre mélyebben behatolva – a mindenkori emberi létezés rejtélyei, lehetőségei és korlátai, az egzisztenciális mélypontok, válságok, s mindenekelőtt a perspektívátlan életetek problémája, amilyen sem az egyéni erőfeszítés, sem a külső, társadalmi feltételek esetleges megváltoztatása nem segíthet.” Ezeket a lélektani kérdéseket járja körül a szerző, miközben lépésről lépésre rámutat az eddigi poétikai vizsgálatok hiányaira és a Kosztolányi-próza értelmezésének hibáira, buktatóira. E megjegyzések a könyv lényeges szöveghelyei, hiszen a ma már terjedelmes Kosztolányi-szakirodalom birtokában csakis azzal dialogizálva, hiányait pótolva és kiigazítva lehetséges és érdemes írói pályaképet felvázolni.

A könyvnek csaknem egyharmadát alkotják a már a bevezető részben is érintett eszmétörténeti, tipológiai kérdések, műfajelméleti és módszertani megjegyzések. Ezek a terjedelmen túl lényegükben is fontos állomásai a kötetnek, hiszen feltérképezik a századelő szellemi életét, ezen belül Kosztolányi pályájának alakulását s az erre hatást gyakoroló tényezőket (Négyessy-szeminárium, levelezése Babitscsal és Juhász Gyulával, Hatvany esztéticista eszménye, Bergson, Freud elmélete; Rilke, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Csehov ösztönző hatása). Különösen Tolsztoj halálélménye dominál ezen olvasmányélmények között, mely már az egzisztencializmus határterületeit súrolja. A halálélmény nyújt azután alapot a későbbi Kosztolányi-elemzések egyoldalúságához is: „A Kosztolányi-életmű egzisztencialista vonásaira a szakirodalomban Barta János 1940-ben írt tanulmányától kezdődően vannak utalások, s bár nincs egyetlen frissebb elemzés sem, amely szisztematikusan igénnyel tekintené át e tárgykört, az elszórt, kifejtett vagy kifejtetlen célzások szinte mind Kosztolányi halálélményének egzisztencialista jellegére vonatkoznak.” Ennek ellenére kár, hogy e kérdéskörön belül a szerző nem tért ki a korai Kosztolányi-novellák halálélményére, hiszen ezen a vonalon is kimutatható a fejlődési ív nemcsak a novellák, hanem a regények irányában is. Érdekesítő módon válaszol azonban a magyar szellemi kultúra megjelenési formáit az első világháborúig terjedően. Ezt az időszakot a költészet uralja, jegyzi meg, tehát a létértelmezés (a filozófiai gondolkodás alacsony színvonalá miatt is) itt megy végbe. Emiatt „az induló Kosztolányi hazai „őseit” a létértelmező gondolati költők között kell keresnünk. Közvetlen elődje a magyar lírában a maga halálkomplexumával vívódó Vajda, valamint a századvég két magányos költője, a csöndes, rezignált Reviczky és az eksztázisban lóbogó Komjáthy”. Majd következik Arany (sztoicizmusa) és Vörösmarty (koszmikus távlatok, semmi-kép, filozofikus létértelmező költészete). A Kosztolányit érintő gondolati és művészeti ösztönzések tehát érdekes módon nem a századvég és századelő szépprózájából erednek: „A magyar szépprózából a fentiekhez hasonlóan jelentős gondolati ösztönzéseket Kosztolányi nem kapott, valójában művészieket sem, ezért a századvég és a századelő magyar szépprózájában nem elődeit, legfeljebb előzményeit kereshetjük” – mondja Hima Gabriella. Hasonló megállapítást tesz Thomka Beáta is Kosztolányi korai prózájának elemzésekor: „A folyamatba a századvégen bekapcsolódó magyar novella mintát nem, de kiindulópontot kínált fel Kosztolányi érzékenységének kifejeződéséhez” (*A pillanat formái*).

Tudjuk, Kosztolányi regényei egy kompakt időegységet ölelnek fel az életmű legközepe – a húszas években íródtak. Központi helyzetüket, „tükrözőfunkciójukat” hangsúlyozza Hima Gabriella is, mondván, hogy határunk mentén két párhuzamos alkotás keretezi őket: a korai versciklus, majd a kései novellaciklus – Kosztolányi „létre és művészetre vonatkozó tapasztalatainak, nyelv és gondolkodás összefüggéseiről alkotott nézeteinek konzekvenciája”.

A szerző a regények interpretálása során is igyekszik felszámolni az eddigi hiányokat, kiküszöbölni a hibákat. Oly módon tárja elénk a regényekben lecsapódó egzisztenciális jegyeket, hogy általuk fokozatosan épül fel az a regényvilág, amelyet az író a 20-as években lépésről lépésre kialakított, majd kérdőjelezett meg végül az *Esti Kornél* szövegével. A regények kapcsán kifejtett észrevételek érdekfeszítőek, egyaránt analitikusak és összegezőek.

A folyamat már *A rossz orvos*sal indul, mely még nem regény, de már drámai magot rejt, s benne Gasperek személyében az a szimbolikus orvosfigura jelenik meg, amely majd a további Kosztolányi-regényekben is jelen lesz. E szereplők gyógyító tevékenysége a későbbiekben még inkább misztikus ténykedéssé minősül. Gasperek rokonai ők, a test és lélek gyógyítói, s az sem különös, hogy ilyen gyógyítóként költők, filozófusok is fellépnek majd.

A Nero-regény a szerző szerint az erkölcsrajz regényibe fordulásának pillanatát jelzi, s egyben *A rossz orvos* és a sárszegi regények összekötője. Kulcsregénynek tekinti Hima Gabriella, s a látszat ellenére nem kitérőként értelmezi, hiszen az író Kosztolányi „műfaji gondolkodásának lépcsőfoka”. A Nero-regény példázatjellegével már behatóan foglalkozott a szakirodalom. E regénynek alig van fiktív mozzanata, véli a szerző, „csak Zodicus és Fannius szerepeltetésének nincs történeti alapja”. A regény poétikai jegyeinek feltárásán túl pedig azt a folyamatot kíséri figyelemmel, hogyan vált át e regény parabolából egzisztenciális regényre.

A három utolsó regény fő párhuzamait a lapos, szürke élet, a szűk cselekvéstér és a perspektívátlanság vonalán állítja fel. Kosztolányi a „mindennapi élet epikusaként” lép fel bennük, hétköznapi helyzetek, hősök, relációk sorát mutatja fel e regényekben, olvashatjuk. Hima Gabriella e három utolsó regényt egzisztencialista regényeknek nevezvén, igyekszik leválasztani az addigi társadalomkritikai és lélektani regénytípusokról.

A *Pacsirta* cselekménye a lélektani regény sémáját követi, mondja, hiszen a tudat alá szorult érzelmek és indulatok kirobbanásának (Freud által ismert) folyamatát tárja elénk. De „a *Pacsirta* ennek ellenére mégsem elsősorban lélektani regény, még kevésbé Freud elfojtás-elméletének regényi illusztrációja (. . .) a mű objektív üzenete (. . .) túlmutat mind a lélektani, mind a társadalmi problematikán”. Külön hangsúlyt kap a regényben a hősök gesztusainak és metaverbális jelzéseinek szemantikai többlete, valamint a titok s a felismerés mozzanata. A háttérből pedig a rímszerűen visszatérő térelemeket látjuk előrelépni, amelyek mindhárom regényben jelen vannak, s általuk a helyszín is a pszichológiai ábrázolás eszközeként funkcionál. Ennek kapcsán jegyzém meg, hogy ezek az atmoszferikus térelemek már a Nero-regényben is jelen vannak és funkcionálnak (a kert, a kánikula, a háborgó tenger). Figyelemre méltó az a tércsoportosítás, amelyet Hima Gabriella e regényre vonatkozóan felállít, bizonyítván, hogy így módon itt a helyszínek is szemantikai többlet hordozói. Hasonló módon a lelkiállapot kivetítői a színek is – hiányukkal vagy szürkességükkel. A szürke színárnyalatból egyedül a színház emelkedik színompájával, ám az csak „festett” világ, „a sárszegi állóvíz látszatellentéte”. A szerző a regénnyel kapcsolatos beidegződésekkel is igyekszik leszámolni, mondván, közhely, hogy a *Pacsirta* főhős nélküli regény, hiszen Kosztolányi a leány alakját csak a térből emeli ki, a cselekményből nem; a regény idejét is *Pacsirta* időérzékelése határozza meg (*Pacsirta* cselekménygán „az idő, összetorlódik”), s az úrt, amelyet távozásával létrehoz, a levél tölti be. Kosztolányi e regénye Hima Gabriella szerint abban mutat túl a lélektani regényen, hogy az emberi lét törvényszerűségeit is feltárja: „*A Pacsirta* végeredményben az anderseni „rút kiskacsa”-jel-

kép – az ontológiai magány szimbólumának – sorsban való kibontása és felmutatása.”

Az *Aranyásárkány* regényvilágában ugyanaz a Sárszeg nem olyan, mint az előző regényben – épp ellenkezőleg: napos, fűledt, mint Róma a Nero-regényben, tikkasztó hőség és lüktető élet tölti be. Az elemzés azonban továbbviszi ezt a gondolatot, s az izó életvágy mellett az izgatott halálkedvre is felhívja a figyelmet: arra, hogyan hajlik a pompa romlásba, a dekoratív díszlet dekadensbe, a fény gyászos tragédiába. (A romlásoképeket Bori Imre is elemzi Kosztolányi-monográfiájában.) A tárgyak szintén jelképi funkciót hordoznak (sárkány, pisztoly), s a természeti jelenségek is párhuzamosan kísérik, láttatják a pszichikus folyamatokat. A belső történések már a *Pacsirtában* is a külső főlé nőnek, mondja Hima Gabriella, s hangsúlyt kapnak a belső beszédszerű és gesztusszerű jelzések. Ez a jelenség majd az *Édes Annában* csúcsoad ki, ahol „a főhős szinte egyedüli textusává lesz”. A hasonlóságokon túl egy sor különbség is megmutatkozik az előző regényekhez képest: „Míg a *Pacsirtában* a sebek felszaggatása enyhületes és feloldozást hoz, itt még álmegoldásra sincs mód. . .”

Az *Édes Anna* kapcsán, mely Hima Gabriella szerint szintézisregény, felmerülnek az eddigi ellentmondásos értékelések, szélsőséges értelmezések: „Már 1926-ban, a megjelenés évében is politikai állásfoglalást láttak benne, amelyet pártállástól függően lelkes ovációval vagy gyanakvó fenntartással fogadtak.” A regény elemzésén belül különösen érdekes annak a folyamatnak a végigvezetése, melynek lényege, hogy a történelmi események meghatározzák ugyan az ország sorsát, de a két főhősre nem hatnak, vagyis „a külső történelmi változásokat teljesen megfosztják súlyuktól az egzisztenciális fordulatok, és az előbbieket nemhogy a szereplők életét nem befolyásolják, de gyakran még a tudatukig sem hatolnak el”. Anna személyében a passzív s néma szereplőből hirtelen cselekvő hős lesz, a beletörődés lázadásba csap, s ami e két állapotot összeköti, az a „testi elszólások” sora, amely nem nyelvi, hanem poétikai jelzések formájában megy végbe a regényben. A metaverbális textus ugyanis itt maximalizálódik. Mivel Anna szavak helyett mindent a cselekvés nyelvére fordít le, a gyilkosságnak sem lehet verbális magyarázata (az elnök is csak titkot sejt).

Az *Édes Anna* után Kosztolányi már nem ír „szabályos” regényt. Hima Gabriella a négy regény elemzését követően felrajzolja a regényírói pálya struktúráját is, mondván, hogy *A szegény kisgyermek panasza* és az *Esti Kornél*, „mintegy keretbe zárja Kosztolányi regényírói pályáját, annak elő-, illetve utójátékként, noha jelentőségük mindenképpen túlnő a nyitány és a lezárás szerepén”. Mindkét határművet erkölcsrajznak nevezi a szerző, függetlenül műnemük különbözősétől. Különösen az *Esti*-szöveg poétikai jelentőségét hangsúlyozza: „Kosztolányi műfaji gondolkodása egy töretlenül előrehaladó vonal mentén mozog, melynek csúcspontja és egyben végállomása az *Esti Kornél*: olyan alkotás, amelyhez az író csak összes művészi, filozófiai és élettapasztalata birtokában juthatott el. (. .) Annak ellenére azonban, hogy a novellaciklus műfaját tekintve szembetűnően különbözik a tárgyalt regényektől, nyilvánvaló, hogy azok folytatása” – mondja. A folytatás, a folytathatóság azokra az egzisztenciális felismerésekre épül rá, amelyeket a négy regény épített ki fokozatosan: „A sors valamennyi Kosztolányi-regény főhősének életútját tragikusan zárta le, bármilyen életfilozófiát vallott vagy követett is a gyakorlatban: a menekvés taktikáját választók ugyanúgy elbuktak, mint a tettere vállalkozók. A tragikus élethelyzetek feloldására semmilyen alternatíva nem kínálkozott. (. .) Esti már kísérletet sem tesz a cselekvésre. (. .) Szkepszisének és közönyének forrása nem erkölcsi fogyatékoság, hanem olyan tudástöbblet, amely a mű valamennyi szereplőjével szemben megemeli őt. (. .) Az *Esti Kornél* műfaja jellegzetesen regény utáni erkölcsrajz, amely a regényírói tapasztalat konzekvenciájaként, a hagyó-

mányos társadalmi-lélektani regény konstruktív alapelveinek spontán felbomlása révén születik meg.” (Itt jegyzem meg zárójelben, hogy a felismerés hatását, súlyát csak növeli, hogy Esti életfilozófiája Édes Annát, a „legtudatlanabb” hőst középpontba állító regény után teljeseedik ki, szinte robbanásszerűen. Ez azonban nem mond ellent a folyamatszerűségnek, hiszen Édes Anna, még ha ösztönösen is, a Kosztolányi-hősök végső erőfeszítéseként a *tett* legmagasabb fokát, a véres gyilkosságot választja.)

Hima Gabriella friss, újszerű meglátásaival gazdagította a Kosztolányi-regények értelmezését, az eddigi interpretációkat is figyelembe véve rajzolta meg azt a folyamatot, amelyet az író egzisztenciális regényeivel végigjárt, s melynek végpontja a káosz, „a világ örvénylő káosza”, melyben a tett vállalása helyett a tett tagadásával vagy színlelésével lehet csak boldogulni. Mondanunk sem kell, egy jó adag ironia munkál Kosztolányi e meglátásában, s ez az ironia az *Esti Kornél* soraiból is folyton ki-kicsap. Így vált át az író sztoicizmusa ironikus sztoicizmusba, ennek peremén pedig a regényformába vetett hit is fonákjára fordul. Nemcsak cselekvő hős, regény sincs a Kosztolányi-pálya további részében.

A dolgozat kézírata 1984-ben készült el, az utószó pedig, amely az újabb szakirodalmat kíséri figyelemmel, 1989-ben íródott. Csak sajnálhatjuk, hogy a szerző Király István *Vita és vallomás* című kötetén, valamint *A rejtőzködő Kosztolányi* című tanulmányköteten kívül nem vett tudomást pl. Bori Imre Kosztolányi-monográfiájáról (1986) – annál is inkább, mivel a *Fridolin és testvérei* című kötet Kosztolányi-tanulmányára több helyütt is hivatkozik.

HARKAI VASS Éva

KELET-EURÓPAI SORSMINTA

Grendel Lajos: *Einstein harangjai* (Abszurdisztáni történet). Kalligram Kiadó, Pozsony, 1992

Grendel Lajos szlovákiai magyar író pályafutása mindennél élesebben tükrözi, hogy civil emberként is mennyire lehetetlen magunkat a világ e tájkának abszurd történései, a kelet-európai kommunista, majd anarchikussá vált rendszerek értelmetlen eseményei alól kivonni. Grendel teljességében apolitikus író volt, hogy aztán a kisebbségi jog- és helykeresés időszakában mégis közéleti szerepben tűnjék fel. Ezt az időszakot – az értelmiségi-írói szerepvállalás létfontosságú kérdéseit – írja le és vizsgálja 1991-ben napvilágot látott, *Elszigeteltség vagy egyetemesség* című tanulmánykötetében, míg az *Einstein harangjai* című legújabb kötetét a problematika regényszerű feldolgozásának tekinthetjük.

Az *Einstein harangjai* egy jellegzetesen kelet-európai történetet mutat be. Bár egyértelműen Csehszlovákiához kötődik, az ottani és akkori (a nyolcvanas évek végén megdőntött kommunista) rendszer alattíróiról szól, megtörténhetett a világ bármely diktatúrájában, olyan rendszerekben, melyek nem a természetes emberi logika, hanem a hatalmat szentesítő abszurd elvek alapján működtek és működnek részben ma is. Ezek a társadalmak tartoznak Abszurdisztán fogalomköréhez.

Az abszurdisztáni emberélet egyik legjellemzőbb vonása a teljes irányítottság, azaz az egyéni gondolkodásmód és életszervezés tiltottsága. A cél: az egyén mind teljesebb

ellenőrzése. Ennek következtében az ember (a felnőtt polgár) a mesterséges kiskorúság (egyenlő rabság) állapotába kényszerül: "boldog tudatlanságba", miként a történet elbeszélőjének keserű-ironikus értékelése hangzik. „Ebben a világban csak úgy lehet boldogulni, ha mást gondolsz, és mást mondasz. Sose azt mondd, amit gondolsz, hanem mindig az ellenkezőjét, mert ha nem így teszel, börtönbe csuknak” – szól az apai jótanács ebben az országban, hiszen az egész társadalom legfontosabb működési elve épp ez: a hazugság. „Nem szeretem a hívő marxistákat, mert képtelenek arra, hogy megtartsák a hatalmat. Útban vannak, aztán csak tankokkal tudunk megszabadulni ezektől az idealistáktól. Neked szintén megmondhatom, fiam, hogy már régóta nem hiszek a marxizmusban én sem” – utal a regény egy másik szereplője, a tekintélyes párt-funkcionárius is a hazugság lényegi szerepére.

Az *Einstein harangjainak* főhőse és elbeszélője egy fiatal és értelmiségi férfi. Már mindennemű rendszerből és rendszerváltásból kiábrándultan, a közösségi élet perifériáján (állatgondozóként és bolondok barátjaként) visszatekint élete elmúlt szakaszára. Eleettörténete, melyre egy kívülálló hűvösségével tekint, mintaszerűen kelet-európai. Gyermekkorában a tanító néni lelkes meséit hallgatja, amely mesék azonban nem törpékről vagy boszorkányokról szólnak (ezek a burzsoá társadalmakban szokványos „romlott” mesék szereplői), hanem Leninről, aki „felszabadított minden dolgozó embert, lélekben még azokat is, akiket testi valójukban még nem, mert egy darabig még a kapitalisták gyötrik és kizsákmányolják őket. . .” Az effajta „megrendítő” mesék hallatára Ferkó elhatározza, hogy nem a „jövő mérnöke” lesz, miként azt a tanfelügyelő elvtárs ajánlja, hanem csakis Lenin (nem Lenin elvtárs, merthogy az elvtársak vörösök, s azokat nem szereti az apja), kinek még túlvilági hangját is hallani véli ebben a felfokozott lelkiállapotban. Amikor elhatározásáról tudomást szereznek az elvtársak, jutalmul fogadják őt a városi nemzeti bizottság elnöke, az osztály pionírvezetőjévé nevezik ki, apját pedig műhelyvezetővé teszik meg, s természetesen beléptetik a pártba. „Bezupáltunk”, jellemzi majd később lehetetlen helyzetüket apja keserű szóhasználatával élve. A főhős-elbeszélő életének, pályafutásának további alakulása is megfelel a szocialista sablonnak. Egyetemre jár, elmerül Marx és Lenin műveinek tanulmányozásában, amit a teljes kiábrándulás követ. Jellemző, hogy házassági ajánlatát is párttagsági könyvecskével kénytelen biztosítani. „A lányom boldogságát akkor garantáld, ha belépsz a pártba” – mondja leendő apósa, a körzeti párttitkár, akinek segítségével vezetői állást kap egy varrodának álcázott kutatóintézetben, az AKI-ban (a SzLP KB Anabázisvizsgáló Kutatóintézete, röviden AKI, értsd úgy, hogy SEMMI). Itt Péter cár fedőnéven soha semmire sem használt (hiszen az egész intézet csak a tudósok fogva tartására és ellenőrzésére szolgál) tudományos dolgozatokat hallgat és vitat meg munkatársaival, akik úgyszintén valamilyen gügye fedőnévre (Svátóvár Ember, Gamma-sugár, Nettiták hercege, Mikrofil stb.) hallgatnak. Felesége hívő és naiv marxista (abban a hiszemben, hogy egy bolgár elvtárs kéziratait olvassa, még Goebbel beszédeiért is lelkesedik), egy tyúkfarm laboratóriumában dolgozik, ahol a gyalágyult kísérleteket végeznek szegény tyúkokon. Mire is hasonlítana egy tyúktelep, amikor egész Abszurdisztán, az egész társadalmi rendszer egy valóságos tébolyda, ahol a kiszolgáltatott-tehetetlen kisember, az alattvaló az örült kísérletek szenvedő alánya? Nem véletlenül hangzanak el főhősünk (főhős, avagy esetleg szereplő?) szájából a „pokol kapujából” ismert mondatok: „aki az AKI-ba belépett, jobban teszi, ha fölhangy minden reménnyel”. Ebben a világban a klasszikus értelemben (két emberpár magánéletként) felfogott házasság is lehetetlen, hiszen a párt ott ügyködik (ellenőrizni még az intim életet is!) mindenütt. „Egyszer, amikor már testem-lelkem unta a misszionárius pózt, s egy kis fantáziálásra biztattam

páromat, Zsófi felháborodottan mondott nemet. Érvelése pedig enyhén szólva, meg-hökkentett. – A párt bizonyára nem helyeselné – mondta. – A párt tarózkodásra int a perverzioktól” – mutatja be a narrátor az ellenőrzöttség állapotának egyik legkirívóbb példáját. Nem múlik el sok idő, s rájön, a „legtöbb, amit az ember az étlettől kaphat, a tudatlanok boldogsága. Ennél többre törekedni játék a pokol tüzevel”. Bensőjében azonban „tektonikus erők” működnek. Utolérhetetlen Énje (természetes valója, lelki-ismerete) már nem Lenin, hanem Einstein (nem véletlen a Lenintől Einsteinig vezető út sem) személyében inkarnálódik számára, s lépten-nyomon szembesíti a rendszer visszasságaival, a világ abszurdításával és természetesen önnön gyávaságával, kicsinységével, hogy aztán már végül eszeveszetten (vészs)harangozzék mindenkiért, egész Abszurdisztán álomból való felriasztása céljából. Jellemző, hogy a főhős elbeszélését eme történeésekről pusztá hallucinációnak tekinti mindenki. Kiábrándulása, bukása (a társadalmi hierarchiában való lecsúszása), végső megnyugvása és magára találása (kivonul az élet zajos tartományaiból) is tipikus kelet-európai: szájalmas, komikus, jót nevet-hetnének rajta, ha nem a közelmúlt (mindannyiunk közelmúltjának) legteljesebb valósága volna.

Bár egyetlen ember sors történetét vetíti elénk az író, egy egész térség világa, valósága bontakozik ki előttünk általa. A kelet-európai abszurd rendszerek működési mechanizmusát leplezi le, bemutatja részeit, rekvizitumait, frázisait. Semmit és senkit sem kímél. Szembesít bennünket hibáinkkal, gyávaságunkkal, tunyaságunkkal, hiszen a legtöbb kelet-európai ember tehetetlen szemlélője, komikus figurája vagy épp aktív tagja volt Abszurdisztánnak. Grendel Lajos hőse azonban a rendszerváltásban, az új hatalomban sem hisz, hiszen a lényeg nem változott, csak a feliratok. Az AKI-ból JÖKI, Microfilből Sztavroginovics Trofim lett. Ismét hatalomról van szó, mely mindenkitől állásfoglalást (értsd: hűséget) követel. Ebben a világban, amelyben nem lehet pontosan tudni, hogy ki a „mi” és ki az „ők”, de aki nem „mi”, az ellenség, főhősünk végleg talajtalanná válik. Ebből az újabb tébolydaserű állapotból már nem kíván részt vállalni. Ehelyett elmegy az állatkertbe gondozónak, mivel a tényleges állatgondozók pártot alapítottak vagy elmentek politikusnak. . . Az állatkertben egyébként is csak a sakálók harapásától kell tartani.

Grendel Lajos Einstein harangjai című könyve szórakoztató olvasmány minde-nekelőtt. Fejezetei frappáns történetek, melyek azonban nem szerveződnek teljes értékű regénnyé. S amikor a regénnyé minősülés értékét kérjük számon az írótól, nem csupán formai hiányosságokra gondolunk. Míg korábbi művében elmélyül benne, addig az *Einstein harangjaiban* a problematika felszínén marad, egy volt s bukott világ, a vele járó magatartás kritikájának (regényének) csupán a mintáját állítja elénk.

BENCE Erika

SZAKEMBERNEK, LAIKUSNAK

Magyarország bibliográfiája 1712–1860. VIII. Függelék. Nyomda- és kiadástörténeti mutató. Szerk. V. Ecsedy Judit. OSZK, Budapest, 1991

Sándor István, Wallaszky Pál, Jankovits Miklós és Szabó Károly nevét említve a retrospektív bibliográfia kialakulás történetét idézzük meg. Sándor István *Magyar könyveshá-*

za (1803) tekinthető a megalapozásnak, Wallaszky és Jankovits kísérletezése pedig Szabó Károly nagy vállalkozását készíti elő. Utóbbi háromkötetes munkájában *Régi magyar könyvtár* (1879) címen az 1531–1711-ig terjedő időszak magyar nyelvű nyomtatott könyvanyagát dolgozza fel. A főleg latinul íródott magyar vonatkozású munkákat és a magyar szerzők külföldön megjelent alkotásait is begyűjti (az utóbbi anyagát már Helebrandt Árpádnak kellett befejeznie).

Petrik Géza (1845–1925) folytatja Szabó művét. A Könyvkiadók Egyesületének a kereskedője lévén Petrik először a közelmúlt jórészt aktuális könyvhalmozát veszi jegyzékbe, s már-már kurrens bibliográfiát állít össze. Üzleti célzattal az 1860–75-ig terjedő periódus nyomtatványait mutatja be. Ma is haszonnal forgatott, fő műve viszont egy négykötetes retrospektív bibliográfia, a *Magyarország bibliographiája*, mellyel a Szabó Károly kijelölte útra tér. Figyelme az 1712–1860-ig megjelent kiadványokra „korlátozódik”. Hungarika bibliográfia ez, nyelvi, területi és személyi vonatkozásban magyar, azaz a Magyarországon megjelent műveket (nyelvtől függetlenül), a külföldi magyar nyelvű könyveket és a külföldi, más nyelvű, de magyar vonatkozású kiadványokat kutatja föl. Az 1888–1892-ig napvilágot látó munka (melyet szerzője Gróf Széchenyi Ferenc emlékének ajánlott) természetesen nem lett hibátlan és teljes, már a feldolgozott anyag mennyiségét tekintve sem. Maga Petrik is hamar felismeri a pótlások szükségességét. A hasonmás kiadás készítésekor (1968-tól) az OSZK két új kötetel igyekszik pótolni a hiányokat, majd 1989-ben a Petrik VII., a pótlások újabb kötete is a közönség kezébe kerül.

Napjainkban, 1991-ben még mindig akadt hozzátenni való a hétkötetes vállalkozáshoz. A VIII., kiegészítő kötet is elkészült V. Ecsedy Judit szerkesztésében. A kötetet összeállította Borsa Gedeon, Fajcsék Magda, Pavercsik Ilona és a szerkesztő. Két részre tagolódik: a függelékre, valamint a Petrik VII. kötet és a függelék együttes nyomda- és kiadástörténeti mutatójára.

A függelék azokat a kisnyomtatványokat tárgyalja, amelyek terjedelmi okokból és speciális leírásuk miatt nem kerültek bele az előző kötetbe, azaz a színlapokról, a gyászjelentésekről és a nyomtatott szöveget is tartalmazó szentképekről van szó. A korábbi Petrik-kötetekben gyászjelentések egyáltalán nem, színlapok és szentképek pedig csak elvétve találhatók.

A magyarországi színlapokról még nem készült összefoglaló jegyzék. Két kéziratos munka tekintett át egy-egy részterületet (György Eszter: *Magyar nyelvű színlapok katalógusa 1790–1837*; az OSZK Színháztörténeti Tára: *Theaterbibliothek und Spielplan der deutschen Theater in Pest und Ofen zwischen 1770–1850*.) Úttörő jelentőségű tehát a függeléknek a színlapokkal foglalkozó része, úttörő s egyben szintetizáló, összefoglaló jellegű. A fenti részbibliográfiák mellett más gyűjtemények anyagát is felhasználják az összeállítók, mintegy 1006, többségében német színlapot mutatva be. Az általuk regisztrált legkorábbi színlap 1788-ból való. Az évek szerinti felosztás bizonytalan lett volna, mert nem tudni, hány színlap kallódhatott el, hány lapul még fel nem fedezett lelőhelyeken.

A gyűjtők az előadás színhelye szerint, ezen belül pedig időrendben szerkesztették egybe az anyagot. Gazdag utalórendszert dolgoztak ki. Utalásokat találunk a több ízben előadott, a változó szerkezetű darabok valamint a pest-budai Német Színház kettős, közös fejlécű és kezdő szövegű színlapjai esetében. Többszempontú, összesített, betűrendes mutató teszi használhatóvá a színlapjegyzéket. A darab a címe, a szerzője, a zeneszerzője, a szövegírója és más közreműködő szerint is visszakereshető. Utalás történik a címről a szerzőre és a többi közreműködőre, ismeretlen szerző, ill. közremű-

kődő esetében pedig a címről közvetlenül a darab előadásának a dátumaira mutatnak vissza. A szerzőnél és minden közreműködőnél a darab összes előadása fel van sorolva időrendben.

Noha a színpapoknak csak ritkán van impresszumuk, a feldolgozás mégis igen alapos, hiszen minden esetben sikerült meghatározni a nyomdát levéltári adatok vagy a tipográfiai sajátosságok alapján. A leírók részletező kedvét, „bogarasságát” bizonyítja, hogy még az előadás napjára érvényes bérlet számát is feltüntették. S még egy megjegyzés: csak az egy előadásra szóló hirdetések, színházi plakátok kerültek be a függelékbe. A tágabb, általánosabb tartalmú, ill. egy-egy színházi évadra vonatkozóak a Petrik VII. kötetben találhatók meg.

A XVIII. század második feléig nyomtatott halotti búcsúztató versekkel tudatták a rokonsággal, ismerősökkel a halálesetet. Tartalmukat tekintve ezek már-már irodalmi-alkotás-számba mentek, formailag pedig az impresszumjelölés jellemezte őket. Petrik maga is feldolgozta az ilyen jellegű gyászjelentéseket. A század második felétől azonban egy-két leveles, kevésbé terjedelmes „szomorújelentések” jöttek divatba. Ezekből legtöbb magyar, kevesebb német és néhány latin nyelvű irat maradt fenn. Két fő típust különböztethetünk meg. Az egyik nagyméretű, levél formájú, mintha az elhunyt egy családtagjának levele volna, terjedős szöveggel. A címezést fölül kézzel írták rá, alul a helynevet, dátumot és aláírást nyomtatták vagy szintén kézzel írták. A másik típus kisebb méretű, jóval rövidebb, hivatalos jellegű szöveggel, amely közel áll a mai gyászjelentéshez, és általában nincs rajta aláírás.

A legkorábbi Ecsedyék által ismert gyászjelentés 1722-ből, ill. 1745-ből való, mindkettő egy-egy főpap elhalálózását adja tudtul. A legtöbb gyászjelentésnek nincs címe. A leírás módszere a következő: a szöveg első három szava után a szöveg lényeges adatainak a rögzítése következik. Az elhalálózás időpontját (amennyiben ismert) mindig felveszik. Ennek hiányában a temetés időpontját írták le. Lejegyezték még a kibocsátás helyét, pontos idejét, és a kibocsátó nevét. A háromszáztizennégy gyászjelentést a halottak nevének a betűrendjében sorolták be. Asszonyoknál a rendszóban a férjezett név áll elől, majd a lánykori név következik. Utalás több irányba is történik. A különböző írásmódú családnevekről utalnak az egységesített formára, a gyászjelentés kezdőszavairól a rendszóra, a kibocsátó személyekről szintén a rendszóra. Lehetőség szerint meghatározzák a nyomtatás helyét és a nyomdát is.

A szentképek egyleveles nyomtatványok. Az egyik lapon az egyházi év megfelelő napjához tartozó szent rézmetszetű képe látható, a másikon nyomtatott imádság található. Őt sorozat tekinthető át a függelékben. Egy teljes sorozat ötszáznyolcvankét darab képből áll, melyek kivétel nélkül a nagyszombati Akadémiai Nyomdában készültek. Ecsedyéknek itt végképp el kellett tekinteniük a hagyományos leírástól. Időrendbe, a szentek ünnepeinek időrendjébe állították a képeket.

Az első öt Petrik-kötet anyaga 1712–1800-ig terjed. Nyomdahely szerinti mutatóját Markos Béla készítette el (Petrik VI. kötet) 1972-ben.

A Petrik VIII. nyomda- és kiadástörténeti mutatója a Petrik VII. Pótlások és a VIII. kötet Függelékének az anyagához készült. Az első mutatót kiegészíti, s avval együtt kell használni, amint azt a folytonos utalások is jelzik. Eltér a korábbi nyomdamutatótól abban, hogy kiterjesztett időhatárokkal dolgozik. Már nem 1712-től, hanem 1701–1800-ig vizsgálódik. A Petrik VII. Pótlások is ezt a gyakorlatot kezdeményezte. Így egy új, a Petrik VII. kötetben nem szereplő nyomdahely, Késmárk is bekerült a sorba.

A nyomda- és kiadóhelyek betűrendbe lettek állítva (a legáltalánosabban használt névalakban). Rögzítették a működés teljes időkorét, a közreműködőket (tulajdonos,

nyomdász stb.). Egy-egy műhelyen belül időrendben, évenként sorolták fel a megjelent kiadványokat. Az egy évben napvilágot látott művek szerzői betűrendben követik egymást. A nyomda megjelölése nélküli kiadványoknál igyekeztek a nyomdák tipográfiai sajátosságai alapján meghatározni a nyomtatót. Utaltak a több cég neve alatt szereplő kiadványokra, több nyomda közös kiadványára. A nyomda- vagy kiadóhelyhez kapcsolható nyomdatermékek után időrendben következnek a hely nélküli magyar nyelvű művek, és a Magyarországon megjelent idegen nyelvű könyvek, a külföldön megjelent magyar nyomtatványok, valamint azok a könyvek és aprónyomtatványok, amelyek koholt nyomdahely-megjelöléssel jelentek meg.

A nyomda- és kiadástörténeti mutatóban közölt műveknél minimális leírást alkalmaztak, amely még elegendő adatot nyújt az azonosításhoz. Az aprónyomtatványok nem egyedileg, hanem összevontan szerepelnek. A nyomdamutató mintegy 10 487 nyomtatványról ad áttekintést, de az összevont leírások miatt ennél kevesebb tételenyi leírást ad. Járulékos részként, a Petrik VII -hez hasonlóan a kötet végén a mutatóban szereplő nyomdák, nyomdászok és kiadók betűrendes névsorát és működési adatait valamint az 1701–1800 közötti időszak vonatkozó nyomdásztörténeti szakirodalmat, forrásmunkákat veszik jegyzékbe az összeállítók.

Az OSZK révén egy olyan kiadványhoz jutottunk, mely szakembernek, laikusnak egyaránt érdekes lehet.

CSAPÓ Julianna

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Kakuk Marci – Az utóbbi időben úgy alakult az életem, hogy szinte naponta Újvidék egyik legnagyobb és legforgalmasabb piaca mellett visz az utam, s bőven van alkalmam látni, megismerni napjaink „piaci polgár”-ait. A látvány elszomorító. Csöcselék vette birtokába a piacot, akárcsak az utcát. Hol van már, kérdezhetjük nem kevés nosztalgiával, Kakuk úr világa?! A mai piaci legyek mellett Tersánszky Józsi Jenő bátyánk külteki vagánya ártatlan, szelíd méhecske lenne, a mai piócák mellett Marci aranyhal, a mai valóság mellett Kakuk Márton a költészet, a szó megszerpítést jelentő értelmében. Mára más lett az élet, mások az emberek, s mások a piaci polgárok is. Kakuk Marci kalandjai kedves történetekké, huncut mesékké szelídültek, senkit sem háborítanak fel; egy kedves link csínytevéséivé lettek egykoron talán erkölcsetlennek is minősített tettei, csalásai, hazugságai, ügyeskedései. Talán éppen ezért esik jól találkozni vele ebben a mai kegyetlen, elfajzott világban.

És mert az előadás vége olyan emberi, hogy ezen csak meghatódni lehet. És jólesik meghatódni. Egyre inkább jólesik.

Soltis Lajos rendezése némi felfokozott harsánysága ellenére, ami azonban egyáltalán nem bántó, nem zavaró, főleg miután negyedórányi játék után sikerült elfogadnunk, ráhangolódunk, olyan szórakoztató színház, amelyre ezekben a jókedvet, a derűt, a kópéságokat igencsak nélkülöző időben, vészterhes napokban mindannyiunknak fölöttébb szükségünk van. Egyszerűen jól érezzük magunkat a színházban, s nyilván ennek tudható be, hogy a hibákkal szemben is elnézőbbek vagyunk, mint kellene. Ész-

revesszük, de nem zavar például, hogy a „fősvény, zsarnok hölgy”, a Méltósága férje, ez a „jőlelkű úr”, Giricz Attila szerepe, úgy van felöltöztetve, mint egy cirkuszi bohóc. Miért? Ezzel nem lesz sem nevetségesebb, sem szánalmasabb, ellenben nagyon is kirí az előadásból. Soltis minden rendezésében vannak ilyen szemet szűrő ötletek, amelyek nélkül nagyon jól meglenne a produkció. Annál is inkább, mert ezúttal néhány valóban szép, ügyes színészi teljesítményre is felfigyelhetünk. Magyar Attilának például sikerül érzékeltetnie, hogy a kakaskodás, a hetykeség valójában meleg emberi szívet fed, hogy a linkség lényegében nem romlottság, csínytevése nem léhaságból táplálkozik, hanem egy életforma következménye, magatartást segítő életöszönből fakad. Remek társa Sustikot, a naplopót alakító Káló Béla. Az általa hozott figura mintha egy árnyalattal gonoszabb, romlottabb lenne, s ez – a főszereplő végett – így van jól. H. Faragó Edithez kezdenek hozzáőzni a külvárosi lópvirág-szerepek, most még tud újítani, egy-egy árnyalattal sikerül újat, mást hozni, de féltő, hogy hamarosan s könnyen önmisméltásba téved. Remek Banka Livia Csúriné szerepében, komikummal és ugyanakkor szánalmat keltően formálja meg a lánya boldogságáért foggal-körömmel küzdő „boszorkány-handlét”. Mellette a lányát alakító Erdélyi Hermina Giulietta Masiná-s elesettséget, szánalmat és életvágyat példáz, szomorú félszeggel ellenpontozva Banka Livia harásányságát. Láthatóan élvezték szerepüket, akárcsak a többiek. Ladik Katalin, aki ügyesen karaktert formál az említett Méltóságából, megmutatva, hogy zsarnoki természete mintegy kompenzáció kielégítetlen, sóvár asszonyi vágyaira. Mezei Zoltán az ügyeskedő kertész szerepében leleményeskedik, Kovács Frigyes pedig a behemót, asszonyféltő, hirtelen öklü csavargót hozza karikírozva. De helyén van az előadás két legkisebb szerepét tolmácsoló színész, Tényi Edit szobalányként és Vukosavljev Iván, aki a sztereotip rendőrfigurát fogja bohóccra.

Jól szórakoztam. Persze felmerül az emberben, hogy kissé rendezettebb előadás is sikerredhetett volna Tersánszky darabjából az Újvidéki Színházban, de akkor talán művibb is lett volna Soltis Lajos rendezése. Igaz, profibb is.

Női zenekar – Nemcsak a közeledő meleg, hanem a közönséget szórakoztatni vágyó szándék is magyarázata lehet Jean Anouilh kasszadarabja színre állításának. Az eredmény felemás. Az előadás azonban nagyon tanulságos. Bebizonyosodik, hogy ripackodni legalább olyan nehéz, mint „drámázni”. A ripackodásnak is megvannak a szabályai, érezni kell. Nem elég csak fintorogni, hangoskodni, a ripacs is belülről játszik. Akkor igazi. S ebben az előadásban két csodálatos színészi ripackodás van: Jelica Bjelić és Stevan Šalajićé. Bohócok, de clownságuk belülről fakad, s ami külön figyelmet érdemlő, ők mindig benne vannak a produkcióban, ha szerepük van, ha nincs, állandóan játszanak, önmagukat adják, míg a többiek jelenésük idején kapják magukra a bohócruhát, kívülállókként vesznek részt az előadásban, érthető, hogy nem találják meg és fel magukat. Ebben talán Voja Soldatović rendező is bűnös, aki a darab jellegének nem megfelelő megoldásokhoz is folyamodott. A történet egy harmadrangú női zenekar tagjai között bonyolódik. Félbetört egzisztenciák, boldogtalan szerelmek, elrontott életek epizódjai elevenednek meg. Egy kis közösség belvilága tárul elénk, komikusanszánandóan. Logikus lenne, hogy kávéházi muzsikálás közjátékaiként meglevenedő életmorzsákat ne kifelé, nekünk játsszák a színészek, hanem önkörükben, szinte önmaguknak. A rendező viszont erre nem ügyel, ezért az egyes jelenetek nem állnak egésszé össze. Kidolgozatlan előadás. Ezen csak az olyan hamisíthatatlan és eredeti ripacsériával lehet segíteni, túllépni, amit Šalajićtól és Jelica Bjelيتől látunk. Ők világot, légtört teremtenek, sorsokat villantanak fel, ami a többieknek vagy részben – Ábrahám Irén,

Ladik Katalin – vagy szinte egyáltalán nem sikerült, N. Kiss Júlia például láthatóan szenved, mert színészi vezérvonal, iránytű nélkül kóvályog szerepében.

A *Női zenekar* szerény darabocska, afféle bulvárvígjáték, de mert „ziccerszerepei” vannak, nagy siker is lehet.

Lehetett volna.

Állatfarm – Divat lett George Orwell, önhibáján kívül. Csak az történt, hogy társadalmi-politikai látélete, amit a sztálinista totális rendszerről készített, továbbra is időszerű maradt, tovább éltette a posztsztálinizmust. Érthető, hogy indexen voltak Orwell leleplező munkái. Ahogy az is érthető, hogy most, amikor a posztsztálinizmus is bomlásnak indul, bár a nemzeti demokráciák sem mellőzik a totalitárius rendszerek jegyeit, ami nem is csoda, hiszen a mostani leaderek abban nőttek fel, ott tanulták a politizálás tudományát, ott jártak iskolába, szóval érthető, hogy Orwell a változások ellenére sem idejétmúlt. Most nem tiltják, de biztos nem is lelkesednek érte. Egyszerűen csak úgy tesznek, mintha nem lenne, mintha nem rájuk, nem a mostani rendszerekre vonatkozna a valóságot fikcióvá formáló szatíra.

Jól ismert forgatókönyv szerint formálódik az orwelli történet: vannak elégedetlenek, sokan, szinte mindenki az, s mutatkozik egy alkalmas pillanat a lázadásra, amelyet eszméileg a szenvedők ideológusa készített elő, majd pedig az elégedetlenek vezetői, miután kihasználják az alkalmas pillanatot, megkaparintják a hatalmat, természetesen átveszik a volt főnökök manírjait, sőt túllicítálják őket, tehetik, mert megideologizálják a zsarnokságot, ugyanakkor egymást koncepciós perekkel ügyesen kiütik a hatalmi nyeregből. . . Ne is folytassam, annyira ismerős az utóbbi ötven–hetven év történelméből, amelynek tanúi és szenvedői voltunk, sőt vagyunk. Nekünk ma is teli szájjal mondják, hogy itt mindenki egyenlő, de azért tudunkra adják, hogy az egyenlők között vannak egyenlőbbek is. Ahogy Orwell szocializmust leleplező szatirikus allegóriájában is halljuk. Emberi állatnese, amit szerzője, talán a közlésre számító félrevezetés szándékával – az *Állatfarm* 1943–44-ben íródott – tündérmesének nevez, de tekinthetnének állati embermesének is, mert szereplői állatok, de a történet szakasztott emberi.

Érthető, hogy felkapott olvasmány lett Orwell könyvecskéje, s érthető, hogy remek rajzfilm készült belőle, s hogy a színház is megtalálta a módját műsorra tűzni az *Állatfarmot*. Önmagát kínálja a történet, melynek epizódjai egy-egy színházi jelenetnek felelnek meg.

Jól tette a Tanyaszínház, hogy az *Állatfarmmal* lépett állandó közönsége elé, amelyet felvillanyozott a mű aktualitása, a történet felismerhetősége. Az eddig kimondhatatlan kimondásának izgalma érződött. A közönség cinkosává vált az előadásnak, a társulatnak. A szituációk annyira ismerősek, számunkra megélték, hogy a szöveg önmagában biztosíthatja a sikert, az érdeklődést. A Tanyaszínház előadása a saját speciális körülményei között szerény lehetőségei szerint értelmezi, igyekszik közelebb hozni közönségéhez Orwell tündérmeséjét. Eszközei, tudjuk, korlátozottak, renghagyóak. A gesztusok szélesek, a beszéd hangos, így kívánja meg a nyílt tér, a világot jelentő anyaföld. A Tanyaszínház előadásainak sajátos formanyelvét lehet szeretni, vagy nem szeretni, de nem mellőzhetőek azok a körülmények, amelyek között egy-egy előadás készül és zajlik. Nos, az *Állatfarm* ezen adottságok között az utóbbi évek jobb előadásai közé tartozik. Felróható talán a nem kellően kidolgozott koreográfia, amellyel Soltis Lajos rendező az „állatokat” mozgatja, kifogásolható, hogy vannak unalmas, tempót visszafogó részletek, de ugyanakkor vitathatatlan, hogy az epizódokat elválasztó dalok dramaturgiai funkcióval rendelkeznek, szellemesen megoldottak, sőt aktualizálnak is, hogy egy-

egy szerep szinte kőszínházi kidolgozást mutat, például Mezei Zoltán Bandi lóként, de a Tanyaszínház előadásait kezdettől fogva kollektív tetteként fogadtuk, most sem tehetünk másként. Ilyennek viszont megfelel, egységes csapatná kovácsolódik össze a népes gárda, hivatásosok és középiskolások.

Kísérő rendezvényként ezúttal a Becsei Játékszín Kocsonya Mihály házassága című előadását láthattuk. A 18. századi iskoladráma-közjátékból kerekített három felvonásos komédia Weiss Zoltán (Koncz István) átdolgozásában és feltupírozásában – az eredeti szöveget Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály pálos szerzetesek írták – nagyon-nagyon unalmas volt, mert rendezőként elfelejtette a helyszínhez adaptálni, a zárt térhez szokott műkedvelők elvesztek a szabad ég alatt, szövegmondásuk halk, érthetetlen volt, aminél nagyobb baj a rendezés ötletelensége, hogy a realista stílusban készült előadás nélkülözi a szellemes megoldásokat, a pezsdítő játékosságot. Azt hiszem, ez az előadás kőszínházban sem sokkal élvezetesebb. Kár. Mindenekelőtt a lelkes fiatal műkedvelők miatt.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A TOPOLYAI MŰVÉSZTELEP 58. KIÁLLÍTÁSA ELÉ*

Három évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ismét összejöhessünk a Topolyai Művésztelep hagyományosnak mondott évi tárlatán. Ez idő alatt – remélem, nem kevesen – szorongással vártuk, lesz-e még egyáltalán kiállítás, s ha igen, mikor.

Most, e három év termését vizsgálva beszélhetnénk a tradíció folytonosságáról, arról az átalakító hatásról, amelyet az itt alkotókra tett e környezet. S ha erről beszélünk, nem is tévednénk, hiszen az itt megfordult művészek maguk is többször szóltak erről. Ennek ellenére, úgy érzem, hogy ez az igazság csak féligazság. Hiszen így kimaradna azt értékelésből egy sor dolog, az ember, a művész, a pillanat, amelyben itt és most élni adatott. Nem a külsőségekről, hanem az itt látható alkotások hangulatáról lehetne most beszélni, talán arról a képről, amelyre alkotója ezt írta: „Kada smo uplašeni, mi pucamo, kada smo nostalgični, mi slikamo” („Ha félünk, lövünk, ha nosztalgiánk van, festünk”). Vagy arról a feszületről, amelyet egy tuzlai fiú festett, akit úgy hívnak, hogy Predrag Hegeđús, s aki, noha nem beszéli elődei nyelvét, ragaszkodik ahhoz, hogy nevében ott legyen az ű betű. De itt lehetne szólni Muhamed Fejzićről, Hamórol, aki a valamikori ország egyik legkiválóbb akvarellfestője volt, s aki földönfutóvá vált, miután műtermét, egész addigi életét, sokakéhoz hasonlóan, romba döntötte az örület, s idegenben kell most szólnia arról, amiről ő csak itthon tudott szólni. És nem hagyhatnánk ki a másik brodi festőt és művésztelep-vezetőt, Krunoslav Kernt sem, aki régimódi úriemberként kezelt csókolt a hölgyeknek, aki szívszorító képekben varázsolta elének nemcsak a szépet, hanem az igazat is, s aki túl korán távozott közülünk. Szólhatnánk másokról is, azokról, akik elmentek, s akik itt maradtak, azokról, akik ezekben az időkben is képesek alkotni, s azokról, akik elhallgattak. De nem hagyhatnánk ki Ács Józsefet sem, aki három évvel ezelőtt még ugyancsak itt volt, s aki nekem egyszer arról mesélt, milyen nehezen tudott a háború után ismét ecsetet venni a kezébe. De elemezhetnénk

*Elhangzott a Topolyai Művésztelep kiállításának megnyitóján, 1992. augusztus 27-én

Zdravko Mandić hűvös, sűrű eleganciáját, Miloš Gvozdenović mélytűzű színeit, Pavle Blesić sejtelmes álomvilágát, Giga Đuragić remek kompozícióit, Višnja Petrović lendületes képeit. . . és a többtucatnyi kiállító alkotásait együtt és külön. És persze, itt lehetne szavakkal ecsetelni azt a hangulatot, amely a művésztelep valóban festői környezetéből sugárzik, de amely a művészek egyéni szenzibilitásától kezdve a szakmai, stílus- és kultúrabeli eltérésekig sok mindennel elegendik, hiszen ne felejtjük el, ide néhány évvel ezelőtt még egykori országunk minden tájáról érkeztek művészek. S ez az a pont, ahol érezzük, most nem a táj hangulatáról, hanem egészen másfajta hangulatokról kellene beszélni. S ezért én nem titkolt elfogódottsággal szemlélem ezt a tárlatot. Mert az esztelenségbe ágyazott mindennapjaink mellett is izgalmas ez a tárlat, nemcsak mint művészi seregszemle, hanem mint hallatlanul szerencsés többszólamúság, amelynek egyes darabjai, egyes alkotói egymást egészítik ki harmóniává. Rajta keresztül a humánus szól, nem egyetlen szólamban, hanem szinte a lehetőségek teljes skáláján, állandó alakulásban és állandó újjászületésben. És akkor még nem szóltunk e kiállítás témájáról, amely nagyon egyszerű és nagyon szent valami: mindössze az ember és a világ. E témát pedig, ahányan, annyiféleképpen formálták meg, más és másfajta módon tárták elénk emberi és művészi hitvallásukat, de a megfogalmazásbeli különbségeket a téma azonosságán kívül az is rokonítja, hogy mindegyik művészi etikája makulátlan, őszinteségük megnyerő.

Éppen ezért, Önöket is arra kérem, hogy ne olyan elfogultsággal nézzék e kiállítást, hogy egyik vagy másik hitvallás mellé állnak, hanem inkább figyeljék meg a humánus árnyaltságát, örvendjenek annak, hogy emberek maradtunk, s remélem, ezután is azok maradunk, s e műveken keresztül találkozhatunk egymással. S várjuk valamennyien tiszta szívvel azokat, akik nem lehetnek itt, akik most nem szoríthatnak kezét barátaikkal, hogy ismét itt láthassuk köreinkben, újra magunk között tisztelhecssük őket. Ezért is, e kiállítást megfigyelt után nyitom meg. Kérem, nézzék meg a műveket, de ne csak nézzék, lássák is.

NÁRAY Éva

TÁJÉKOZÓDÁS

AZ ORVOSI HELYESÍRÁSI SZÓTÁRRÓL

Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó, Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992

Több évtizedes átfogó gyűjtőmunka után jelent meg az orvosi szakmában nagy érdeklődéssel várt helyesírási szótár, amely az orvosi hivatás fontos kézikönyve is. Orvosokból és nyelvészekből 1988 elején alakult meg az a munkacsoport, amely a szótár elkészítését vállalta. Az anyaggyűjtést nagyszámú forrásanyagra támaszkodva a kötet főszerkesztője, Magasi Péter irányította. Munkáját az egészségügyi intézetek szakmunkatársai úgy segítették, hogy több mint százötvenezer adatot bocsátottak a rendelkezésére. Ezt követően 1989-ben számítógépes feldolgozással betűrendbe szedték az adatokat, majd kidolgozták a szótár alapvető szerkesztési irányelveit, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottsága 1989 novemberében véglegesített. Csak ezután kezdődött meg az előszerkesztés, amelynek során mindjárt két kérdést kellett megoldani. Az egyik, hogy a százötvenezer adat közül mi kerüljön be a szótárba, a másik, hogy az elfogadott irányelvek alapján minden egyes szónál milyen frászmódot alkalmazzanak. Ez a munka 1990 januárjában fejeződött be, majd a munkatársak három csoportja (mindegyik csoporthoz egy orvos és egy nyelvész tartozott) elbírálta az előszerkesztők javaslatait, kialakítva az anyagnak számítógépen korrigált és rendezett, lektorálásra már alkalmas formáját. A lektorálást 1991 őszéig elvégezték, majd elkezdődött a szótárkészítés második fázisa, azaz a címszavaknak a számítógépes „tergo” (szóvégződések szerinti) ellenőrzése. Ez azt jelentette, hogy az azonos végződésű (utótagú) szavakat együvé gyűjtve is át lehetett tekinteni. A szókapcsolatnak minden eleme külön egységnek számított, ezért mintegy száznegyvenezer adatot kellett átvizsgálni. Ezt követően többlépcsős szakaszokban a lektori vélemények figyelembe vételével és a „tergo” tanulságai alapján az egész anyagot újra átdolgozták, számítógépen korrigálták, majd sor került a háromphasos forma kialakítására. Ésszerű szelekció révén a szógyűjteményt kilencvenezer szóra szűkítették, míg végül 1991 nyarára a szótár elnyerte végleges formáját.

A szerkesztés során az elfogadott és alkalmazott alapelvek, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia Orvostudományi Osztálya, Helyesírási Bizottsága és Anyanyelvi Bizottsága fogalmazott meg, a következők (kivonatos idézet a könyvből):

1. Általános érvényű irányelv: „ha a magyar szavak vagy kifejezések az idegennel azonos jelentésűek és tartalmúak, tehát nem veszélyeztetik a szakszerűséget, a már bevált megfelelő magyar szavak használata részesüljön előnyben az idegenek helyett.

2. A latinos és a magyaros írásmód elvei

Latin (görög) eredetű orvosi szavaink írásában mind a latinos, mind a magyaros írásmódnak megvan a maga létjogosultsága.

A latinos vagy a magyaros írás eldöntésekor két általános rendező elvnek kell érvényesülnie.

A) Az első a köznyelvvé válás szerinti rendező elv. Ez a következőket jelenti.

Ha egy orvosi szakszó vagy szakkifejezés már a köznyelvben is meghonosodott, azaz a mindennapi nyelvben is széles körben ismert, illetőleg a köznyelvben való meghonosodás útján van, akkor – mint tendencia – a magyaros (fonetikus) írásmód érvényesül. A köznyelvvé válás elvéből következőleg magyarosan (ínetikus) írjuk a helyesírási és az értelmező szótárakban található orvosi szavakat, továbbá a szótárakban nem található, de már közkeletűvé vált (az orvosi szakma körén kívül is ismert) latin (görög) eredetű szavakat és kifejezéseket, pl. ciszta, szépszis stb.

B) A második a szövegfajták, vagyis a címzettek (kinek írunk?) szerinti rendező elv. Ez a következőket jelenti.

a) Az orvos olvasóknak szánt szakmai szövegekben, például tudományos szaklapokban, tudományos dolgozatokban, orvosi kézikönyvekben, az egészségügyi felsőoktatás tankönyveiben, a kórházi és klinikai praxisban (kórlapokon, zárójelentésekben stb.) általában a latinos írásmód következetes alkalmazását kell elfogadottnak tekinteni, még egy közkeletűvé vált (vagy a közkeletűvé válás útján levő) szakszavak esetében is; pl. extra systole (extraszisztolé helyett) . . .

Ennek az elvnek az alkalmazása során figyelembe kell venni azonban az orvosi szakma tárgyi valóságának (mit írunk? miről írunk?) szempontját is.

Eszerint az orvos olvasóknak szánt szövegekben latinosan írjuk a nemzetközileg is használt

anatómiai, kór-, élet- és szövettani neveket;

a kórokozók neveit;

a betegségmegnevezéseket, a műtéti eljárásokat és a védett gyógyszerneveket. . .

Még az orvos olvasóknak szánt szövegben is magyarosan (fonetikus) írjuk azonban:

a tudományágak és szakterületek neveit. . .

az orvosi technikai eljárások, műszerek neveit. . .

a kémiai vegyületek és gyógyszerkészítmények neveit. . .

a társadalomtudományok (. . .) szakkifejezéseit, ha azok e tudományokban fonetikusán írandók. . .

Általános irányelvnek tekinthető az orvos olvasóknak szánt közleményekben is, hogy a már bevált magyar szavakat, kifejezéseket használjuk az idegenek helyett.

b) A széles olvasóközönségnek, vagyis a nem szakember olvasóknak szánt ismeretterjesztő szövegekben lehetőleg a magyar megnevezéseket kell használni, pl. áttét, gyomorhurut, rózsahimlő. . .; vagy ha ilyen nincs, akkor az idegen megnevezések fonetikus írásmódját célszerű alkalmazni, pl. cirrózis (cirrhosis helyett), metaplázia (metaplasia helyett) stb. (. . .)

Egyéb elvek

1. A több szóból álló, a latin nyelv ragozási, egyeztetési és szórendi szabályai szerint

szerkesztett orvosi kifejezéseket mindig latinosan írjuk; (. . .)

2. A görög eredetű szavakat is latinosan írjuk, beleértve a valójában görög eredetű ph, th, rh, x és y használatát is. . .

3. Magyar képzővel ellátott latinosan írt szavaknál törekedni kell az egész szó magyaros írására, de csak akkor, ha a szó már közkeletűvé vált, vagy ha a latinos szó szerkezet szabályait nem sértjük meg. . .

4. A szóbokrok írásában is legyen meg a rendező elv(ek) szerinti következetesség; . . .

5. Az összetett szavak írásában a magyar helyesírás szabályai szerint kell eljárni. A vegyes nyelvű összetételek esetében hibrid íráskép is kialakulhat.

6. Az idegen szavak és kifejezések szótárában (Bakos Ferenc, Budapest, 1973. és további lenyomataiban) található, magyarosan írt latin (görög) utótagok és képzők írásmódjában is az ismertetett elvek szerint kell eljárni. . .

Ha viszont a köznyelvben is már széles körben használt szavakról van szó, törekedni kell a magyaros írásra, azaz az egész szó magyaros írására. . . A hibrid írás, vagyis a latinosan írt szótó + magyarosan írt szóvégződés vagy fordítva a magyarosan írt szótó + latinosan írt szóvégződés. . . nem engedhető meg.

7. Fontos követelmény, hogy egy írásművön belül az írásmód egységes és következetes legyen.”

Végezetül a könyv jellemzéseként idézzük a két főszerkesztő, Fábíán Pál és Magasi Péter gondolatait az előszóból, miszerint e munka „nem egy szűkkörű csoport önkényű nézete, hanem sok vélemény harcának összecsiszolt, kiegyenlített végeredménye. Ezért bízunk abban, hogy a javasolt írásmódok az orvostársadalom jelentős részének egyetértésével találkozni fog”. Mi pedig abban reménykedünk, hogy ezek a helyesírási szabályok a délvidéki magyarság részéről is halló fülekre és követőkre találnak.

GUBÁS Jenő

KRÓNIKA

SZTRUGAI KÖLTÉSZETI ESTÉK – A sorrendben harmincegyedik Sztrugai Költészeti Esték az idén Juhász Ferenc és rajta keresztül az egész magyar költészet köszöntése jegyében telt el. Nagy László után ugyanis Juhász Ferenc a második magyar költő, aki elnyerte ezt a rangos nemzetközi elismerést. Hogy valóban nemzetközi a rendezvény, azt mindenekelőtt a világ minden tájáról idesereglett költők bizonyították, a díjazott költő olvasói pedig, a hagyományoknak megfelelően, válogatott műveinek fordításkötét is kézbe vehette. Paszkal Gilevszki tolmácsolásában ugyanis több tíz vers látott napvilágot macedón fordításban, ami csak növelte az egyébként itt is ismert költő népszerűségét. A fordító sem maradt elismerés nélkül, másodfőben nyerte el a köztársaság műfordítói díját.

Az idei aranykoszorús költő tiszteletére számos irodalmi rendezvényt tartottak, s az ő munkásságát prezentálták az ohridi Szent Zsófia-székesegyházban megtartott központi ünnepségen is. Itt hangzott el Juhász Ferenc szózata, amelynek csupán egyetlen gondolatát idézzük: „Mit tehet hát a költő, mellkasában a történelem angina pectorisával? Akárhogy is fáj, legyint, és nem hagyja abba! Mert kell! Mert van! Mert kell a megmaradáshoz, mint a szervezett, szaporodó anyagnak a kapillárisok csövecskéibe sajtolt vízfeszülés, mint a szívdobogás. Mert e vers az öröklét húsából kitépett fénycsöpp, a sejtlem hálófeszültsége a mindenség titok-terében. . .”

Juhász Ferencnek egy másik, ugyancsak erre az alkalomra készült szövegét Kérdések és Vá-

laszok című rovatunkban közöljük.

EMLÉKEZÉS SZENTLEKYRE – Augusztus 20-án Szivácon Szentleky Kornél tisztelői és egykori ismerői megemlékeztek az író halálának évfordulójáról. A helybeli katolikus templomban gyászmisét szolgáltattak, megkoszorúzták Szentleky sírját, ahol alkalmi beszéddel és versösszeállításal idézték fel az író szellemét, majd a kisszámú résztvevőt vendégül látta a Szentleky Kornél Művelődési Egyesület, amely a megemlékezés szervezője volt. A Szentleky-napokat egyébként idén október 24-én és 25-én tartják meg.

FILMFESZTIVÁL – Augusztus 10-e és 15-e között Herceg-Noviban megtarották a filmrendezők fesztiválját, amelyen tíz hazai alkotást mutattak be a legújabb produkcióból. A közönség láthatta Živojin Pavlović Dezerter, Srđan Dragojević Nem vagyunk angyalok, Prvoslav Marić Jönnek a zsidók, Vladimir Blazsevszki Forradalom sugárút, Miša Radivojević Bevezetés a másik életbe, Goran Marković Tito és én, Kurt-Skerlić-Marinković Átkozott Amerika, Darko Bajić Fekete bombázó, Miša Vukobratović A Petlovo brdói rendőr és Goran Paskaljević Tango Argentino című filmjét. A zsűri Darko Bajićnak és Srđan Dragojevićnek ítélte oda a legjobb rendezésért járó elismerést.

A HATÁR SIKERE – Zoran Maširević Hátár című filmje, amelynek forgatókönyvét Deák Ferenc írta, eddig mintegy huszonöt nemzetkö-

zi elismerésben részesült. Legutóbb a Los Angeles-i, majd a Philadelphiai filmfesztiválon hívta fel magára a szakemberek és a nézők figyelmét, mindkét szemlén nagydíjat kapott.

ELHUNYT MUCSI JÓZSEF (Zenta, 1924. június 11–Újvidék, 1992. augusztus 22.) – Augusztus utolsó napjaiban búcsúzott az újvidéki Forum sajtóház, általános részvét mellett, a vajdasági magyar újságírás egyik ismert alakjától, Mucsi Józseftől, a *Jó Pajtás* egykori főszerkesztőjétől. A kezdő tanító a negyvenes évek derekán szülővárosában kezdte el hírlapírói működését, s a nyolcvanas évek végén vonult nyugdíjba, de tényleges újságírói pályája 1948 és 1992 közé zárható: kemény, zord időkben kezdődött és egy piszkos, értelmetlen háború idején fejeződött be. A két évszám között lepergő időszak sem volt felhőtlen, a történő történelem éppen most kérdőjelezi meg, értékeli át minden vonatkozásában. Ez alól nem vonhatja ki magát az újságírás sem, amely köztudottan a rendszer szigorú ellenőrzése alatt állt.

A mérlegkészítés során alighanem nagy pozitívumként kerül a serpenyőbe a *Jó Pajtás* szerkesztőségének szerzteagazó igyekezete az anyanyelvi műveltség megalapozására, a szép magyar szó ápolására, amely a lap hasábjain, de különösen az évente ismétlődő nyelvművelő versenyeken öltött teste. Ezek kimondatlanul is népünk megmaradásának szolgálatában álltak, az anyanyelvhez való ragaszkodást jelezték ki. Ezek a mozgalmak Mucsi József szerkesztése alatt kezdődtek és lombosodtak ki.

K. Z.

IRODALMI TÁBOR – Egyhetes irodalmi táborozáson vehettek részt Temerinben a vajdasági magyar kisdiákok július végén és augusztus elején. A Fehér Ferencről elnevezett tábor résztvevőinek tartalmas időtöltést dolgoztak ki a szervezők, Bada István és Bada Johanna. A filmvetítések és játékos vetélkedők mellett számos író–olvasó találkozási is sor került, az írók azonban ezúttal nem önmagukról beszéltek, hanem magyar klasszikusokról, legkedvesebb írójukat mutatták be. Az előadók között volt Bori Imre, Gerold László, Jung Károly, Bosnyák István, Burány Nándor, Németh István, Bordás Győző, Csáky Sörös Piroska, Dávid András, Dudás Károly és Uglárné Fazé-

kas Katalin. Mint a vetélkedők során kiderült, a diákok legkedvesebb hazai gyermekírója Gion Nándor. A Forum Könyvkiadó Gion Nándornak szerződést kínált fel egy ifjúsági regény megírására, s a szerző ígéretet tett arra, hogy kéziratát az év végéig leadja a kiadónak.

ADALÉKOK A HÍD TÖRTÉNETÉHEZ

SEMKŐZT A PUSZTULÁSSAL...

Versek éve, 1991

„Van abban valami kolosszális pimaszság, ha néhány [. . .] vajdasági és magyarországi magyar, valamint szerb irodalmár az összeomlás kellős közepén a kertekről elmélkedik” – írtam 1991 kora nyarán (megjelent az év decemberében) egy 1989-es antológiáról. Fontos a címléírás: *Kertek, parkok. Irodalmi antológia. Szerkesztette Tolnai Ottó. Forum Könyvkiadó, 1989.* Hol volt akkor még az összeomlás?! 1989 – az utolsó békeév Jugoszláviában.

Aztán jött a pokol. És fordult minden a visszájára: néha „kiborítva” önmagából a mitológiát is. Hiszen ki látott már olyant, hogy Kháron a ladikján *holtra váltakat* fuvarozzon vissza az életbe? Ha ezt a túlpartot életnek nevezhetjük. . .

Versek éve, 1991 – ez áll vastag betűkkel a *Híd* című (irodalmi, művészeti, társadalomtudományi) folyóirat ez évi első (dupla) száma címloldalán. Jél látok? Nem a pokol éve? Nem a borzalom éve? Nem Vinkovci, Eszék, Dubrovnik éve? Nem Szent Bertalan-év? Ellenben: *versek éve? 1991!* Erre most mit írhatok? Keressenek újabb *fordulatot*, „kenterbe verendő” a *kolosszális pimaszságot*?

Mi ez? A szellem *csakazértis* működése? A „háborúban *igenis nem* hallgatnak a műzák” melletti bizonyágtétel? Egy kivérett, vérző, kivérettetendő (bocsánat a szófrankensteinernt!) irodalom kétségbeesett öngazolása? Vagy más? Valaminemű elegáns hódolat a gyilkosoknak: á, nem számfít, mi itten azért frogatunk? Talán demonstráció? – erősek vagyunk szellemben és lélkben. Avagy egyfaja *párválasztás*: pávatollász és burukkolás révén tenni szert *kapcsolatra* azokkal, akik *ott sem úgy* gondolkodnak, élnek?

Nem tudom. Nem is tudhatom. Nem is dolgom, hogy tudni akarjam. Soha ennél tisztábban

nem tudtam, mennyire nem *tudhatok*. Csak sejtem, hogy *mind ez*, együtt és külön-külön.

Csak azt tudom, amit érzek: hogy meg vagyok rendülve. Bocsásson meg nékem mindenki, aki *benne van* ebben a munkában: szerzők, szerkesztők, kiadó. Mert csak együtt vagyok képesek látni őket. Nem szabályos antológia ez, nekem legalábbis nem. Mert ha az volna, benne kéne lennie legalább Szügyi Zoltánnak, Kalapáti Ferencnek, Bozsik Péternek, Fenyvesi Ottónak, Beszédes Istvánnak, Balázs Attilának és talán még Horváth Ottónak is. Nincsenek benne. A *Versek éve* tehát nem az ő verseik éve? Avagy 1991 nekik: nem a versek éve? Netán: másfajta versek éve? Félek föltételezni – *máshol* írt versek éve?

Köteles vagyok emlékezni: néhány hónapja ugyanebben a Hídban szó kelt a „hivatásos magyarokról”. Tehát a hűtlenekről. Közülük sokan, a többje (ld. mint fent) nincs benne az antológia-számban. Lehetne hát ez a verscsoomag a mégis-otthon-maradottak, a minden dráma ellenére is kitartók (írói) erkölcsének manifestációja? S kiállításuk akkor egy új, egy „belső használatra” szánt időszámítás kezdetét akarja kijelölni?

Meg vagyok rendülve, mert szinte blaszfémianak tartom a máskülönbten természetes gesztust: leülni ezzel a vershalmazzal este, mikor már alszik a család, a fotelba, a lámpakörbe, és olvasni.

Meg vagyok rendülve, mert mégsem tudok más viszonyt elképzelni, ezen a nyilvánvalóan abszurdon kívül. Hiszen itt Tolnai Ottót, Jung Károlyt, Koncz Istvánt, Ladik Katalint lehet olvasni, Szombathy Bálintot látni.

És meg vagyok rendülve, mert sohasem vélttem volna, hogy a Hídnak egyszerre csak más szerepe kél: elválasztani a természetesen összetartozókat. Ki mit tett *ezért*: nem akarom tudni. S látni is csak azt szeretném, hogy a zavaros választóvízbe jobbról is, balról is cölöpöket ütnék. Hogy a jövőendő emberkrisztusoknak, a költőknek – hiszen mi más volna a líra, mint józan illúzió? – átkelvén, legyen majd mére lépniük.

MÁNYOKI Endre

Tiszatáj, 1992. 8. szám

A *Tiszatáj* szerkesztőségének
Szege

TILTAKOZUNK!

Felháborodással utasítja vissza a Híd irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat szerkesztősége (Újvidék) azokat a gyanúsításokat, rágalmazásszámba menő célzásokat, amelyeket Mányoki Endre Szemközt a pusztulással... *Versek éve* 1991 című, a *Tiszatáj* 1992. augusztusi (nyolcadik) számában megjelent írásában tele marokkal hintett szét a folyóirat olvasói jóhiszeműségének virágoskertjében. A legmérgezőbb az, ahol a Híd ez évi január–februári kettős számában megjelent versválogatásról azt a gyanút is kelti, hogy ez „valaminemű elegáns hódolat a gyilkosoknak”. Meggyőződésünk, hogy egyszer majd szégyellni fogja ezt az állítássort az is, aki megírta, s az is, aki közreadta.

A Híd szerkesztőségének valódi szándékát a főszerkesztő bevezető szövege közérthető módon megfogalmazta, és abban a reményben, hogy azt Mányoki Endre legalább most elolvassa, a *Tiszatáj* olvasói pedig megismerhetik, itt közöljük:

„A Híd szerkesztősége 1991 szeptemberében arra kérte a jugoszláviai magyar költőket, hogy vegyenek részt az immár hagyományos Versek éve megalkotásában, mert úgy látta, ismét itt az ideje a költői számvetésnek. Válságos idöket élünk, eresztékeiben ropog a világ, amelyben eddig léteztünk, kell tehát, hogy megfogalmazzuk a költészet kifejezőeszközeivel is létünk mai állapotáról tudásunkat. Örülünk, hogy annyian a költők közül meghallgatták kérésünket, és csak sajnálhatjuk, hogy voltak, akik nem adtak verses hírt magukról, nem tudtak vagy nem akartak a Versek éve 1991 részeseivé lenni.”

Ebből a bevezetőből is kitetszik, hogy voltak, akik felkérésünket nem hallgatták meg, és nem küldték el verseiket. Köztük voltak a Mányoki Endre név szerint említette költők (Szügyi Zoltán, Kalapáti Ferenc, Bozsik Péter, Fenyvesi Ottó, Beszédes István, Horváth Ottó) is. Balázs Attilát nem kérte a Híd szerkesztősége, mert a felkérések időpontjában, 1991. szeptember 10-én még úgy tudta, Balázs Attilának nem szokása verset írni. Ladányi István ellenben szerepel a Hídnak. A felkérés fent jelzett dátumából pedig az is kitetszik, hogy akkor (emlékezetünk szerint) a fent nevezett költők még Jugoszláviában éltek és dolgoztak, így semmi köze a szer-

kesztőségnek ahhoz a mérgezett gyanúsításhoz, hogy a „hűtlenekeket” tudatosan mellőzte. Egyértelmű ellenben, hogy a nevezett költők mellőzték folyóiratunkat, a Hídat!

Újvidéken, 1992. augusztus 18-án

A Híd szerkesztősége

MIT ÉR A VERS(EK ÉVE)?

Csak legyinteni kellene, és elfordulni, gondolom. Másfelé nézni, mert van még bizonyosan, aki érti, vagy legalábbis érteni akarja, hogy miért ír a költő. Verset. És miért szerkeszt a szerkesztő „versek évét”. Ha háború van, ha „létharc” folyik, akkor is. Az elfordulás gesztusában lehet bosszúság, rosszkedv és rezignáció is. Amivel a rosszindulatú ostobaságot illetni szokás, ha már előfordul.

Most mégsem legyintek, és el sem fordulok, mert mégis azt gondolom, el kell mondani egy-két dolgot arról, hogy miért ír a költő verset háborús időkben. Meg hogy kinek írja a versét. És mire számít. Mit remél.

Leírom az előzményeket. A *Híd* ez évi január-februári kettős számában jelent meg a *Versék éve 1991* című versgyűjtemény, Jugoszláviai magyar költők műhelye alcímmel. Harmincöt költő több mint száz verse egy helyen. Nem antológia, ahogyan nem volt antológa az első *Versék éve* 1975-ből, sem a második 76-ból, a későbbi *Messzike* sem, amely gyermekverskötetként szintén a *Versék éve* jelzése alatt jelent meg. Mondom, nem antológia, valóban „műhely”. Mintha költők közös vállalkozása lenne. Azok a versek jelentek meg ezekben a „műhelyekben”, amelyeket a költők éppen akkor írtak, abban az évben, azokban a napokban. A szerkesztők a „félíg kész” vagy a későbbiekben nagy változásokon átesett versek közlésétől sem riadtak vissza: azért műhely a műhely, mert ott készült a vers. A *Versék éve* nem antológia, legfeljebb „véletlen antológia” lehet, ami természetesen önellentmondás, hiszen a „véletlen” és az „antológia” sehogyan sem fér meg egymás mellett. Mégis annak lehet mondani, hiszen azok szerepeltek benne, akiknek a gyűjtemény összeállításakor volt új versük, és le is adták a verset a szerkesztőknek. A szerkesztők tehát abból válogattak, ami beérkezett, nem

abból, amit már korábbról ismertek, és amivel valamilyen „antológiaszerkesztő-élet” bizonyíthattak volna. Az elmúlt év végén a *Híd* szerkesztői felújították a *Versék éve* gondolatát, begyűjtötték a verseket, az év végére össze is állt a műhely, és az évkezdő kettős számban megjelent. Be is mutatták egy emlékezetes színházi estén, rádióműsor is készült a műhely terméséből. Volt visszhangja; beszéltek a versekről a *Híd* olvasói.

S most a szegedi – tisztes – Tiszatáj folyóirat augusztusi számában megszólalt a cikkíró, aki nem tudta – miért nem nézett utána? –, hogy a *Versék éve* nem antológia, főként nem „szabályos antológia”, de „verscsomag” sem, aminek a cikkíró csúfolja, hanem nagyon egyszerűen, mint a korábbi hasonló kiadványok, jugoszláviai magyar költők műhelye. A cikkíró meg van rendülve, mert nem érti, „mi ez?” Miféle *Versék éve 1991*, amikor 1991 a „pokol éve”, a „borzalom éve”, „Vinkovci, Eszék, Dubrovnik éve” – én azért hozzátenném Vukovárt is a felsoroláshoz, bár így se teljes, közel sem teljes a sor. Nem tudja a folyóirat cikkírója, mit akarthattak ezzel „szerzők, szerkesztők, kiadó”. Minthogy nem tudja, ezért bármit feltételezhet. Bármit kitalálhat. Tudatlanágát fennen hirdetve akár azt is feltételezheti, hogy ez „valaminemű elegáns hódolat a gyilkosoknak: á, nem számít, mi itten azért irogatunk”. Meg még más is feltételezhet. Végül is bármit. Aki tudja, hogy mennyire nem tud, az bármit mondhat. Legfeljebb megbánt szerzőt, szerkesztőt, kiadót. De kit érdekel ez. Azt azonban még a megbántás szándékával sem mondhatja, amit tudatlanságában mágis mond, hogy a *Versék éve* „valaminemű” – akár „elegáns” – „hódolat a gyilkosoknak”, mert nincs a *Versék éve 1991*-ben egyetlen vers se, egyetlen „elegáns” vers se, egyetlen sor se, egyetlen szó se, de még frásjel se, amiből eme cikkíró hódolatot olvashatott volna ki ember- és városgyilkosoknak, fegyverek és kések kezelőinek. Hogy az egész mintha olyan volna? Messziről se látható annak. Madártávlatból se. A cikkíró foteljából se, lámpaköréből se.

A *Versék éve 1991* minden verse azt mondja, hogy nem, ezt nem, és hangosan mondja, hallhatóan, láthatóan. A különféle iskolákból és verskultúrákból származó 35 költő, idősök és fiatalok mondják mindenki számára érthetően ezt a nemet a háborúra, a gyilkosságra, a kiköltöztetésre, a tisztogatásokra, a táborokra, csak

éppen a cikkíróban keltettek kételyt, aki úgy látszik, se hall, se lát. Nem hallja meg a verebek elnémulását. Álljon ezért itt néhány sor Pap József verséből: „Olykor odafönn hatalmasat dörren a hangfal. / Egy pillanatra megáll az élet, elnémul minden. / Elnémulnak verebeink is. Ilyenkor észrevesszük / Őket. Vagyis a hiányukat. . .” Hová siettek a hangfalat áttörtő gépek? Vukovár, Eszék, Dubrovnik felé? Mi meg halljuk az elnémult verebeket. Ez hódolat a Győzőnek? S aztán reggel: arra ébredünk? Ács Károly verse ezt mondja: „Felébredek. Óráim keteg. / Hét óra lesz. Háromnegyed. / Róten izzik a romnegyed. / Honnan jövők? Hová megyek?” A róten izzó romnegyed tán álomkép lenne? Nem álomkép: arra ébredünk mi „itten”. S „számít”, bizony. Nagyon „számít”. „Itten” azért senki sem „írogat” mostanában magában. A költők itt most a pokol körein belül vannak, a poklot látják és hallják, a borzalmat, azt is beszélük, mondják, felháborodottan, senkire sem kacsingatva, senkinek sem „burukkolva”. Végzik a költő dolgát az időben, amelyet rájuk mért a sors meg a történelem. S közben nem mondják önmagukra, hogy hősök, másokra meg, hogy árulók.

De hiába mondom én ezt a cikkírónak. Nem is mondom tovább. Úgysem hallaná meg. Idefrok inkább egy bekezdést Ferencz Győzőnek Az irodalom tárolási gondolai című esszejéből, amely szintén augusztusban, de a 2000 nevű folyóiratban jelent meg. Azt mondja Ferencz Győző: „Úgy tapasztalom, irodalom van, nemzet szintén; csálhatatlan bizonyíték számomra, hogy itt, a hazámnak nevezett földdarabon anyanyelvemen írok. Most is. Legfőjebb azt is tapasztalom, hogy sem irodalom, sem nemzet nincs valami jó állapotban. De igenis vannak. Talán az irodalom politikai küldetés tudatának következtében? Nem gúnyolódok, csupán próbálgatom az oly hosszan, oktatólag súlykolt szemléleti értékrend sarkított megfogalmazását. Mert megengedve igazát, tisztelve a történelem kényszerű szorításában is kicsikart nye-

reményeket, az irodalom önálló értékteremtő tevékenységéhez azok is hozzájárultak, akik irodalomnak tekintették, és elsősorban annak. Akik az irodalom függetlenségét fontosnak vélték. Csokonainak, Vörösmartynak, Babitsnak, József Attilának nem kellett filozófiai hajlamaikat és irodalmi érdeklődésüket elfojtaniuk akkor sem, ha a lét végső kérdéseivel többnyire a létharc valamely aktuális formájában szembeütköztek. Valahogy szakítottak rá időt. Valahogy erről semmilyen körülmények között nem voltak hajlandók lemondani. Ki ne tapasztalta volna, mennyire lehet versekbe kapaszkodni: mégoly súlyos létfenyegetettségben sem kizárólag közéleti versekbe. Kell ezt mondani?”

Eddig az idézet, és azt gondolom, „kell ezt mondani”. Nem is egyszer. Mondani kell, hogy vannak költők a Vajdaságban, magyar költők, s azok is vannak ennek a költészetnek, akik most éppen nincsenek itt. S van *itt(en)* költészet, s azzal együtt van, ami *ott(an)* íródik. Még ha „vérző”, akkor is. S vannak még, akiknek fontos a vers. És „szakítanak rá időt”. Mert ha van vers, van mibe kapaszkodni. Vagy a szonettkorszorú (Tari István: Tűzkeresztiség) a *Versék évében* nem vigasz és biztos pont olvasója számára a súlyos létfenyegetettségben?

Ezért nem lehet a *Tiszatáj* folyóirat cikkírójának feltételezéseire csak legyinteni. Most kell a vers. Persze nem arra, amire cikkíró használná: „mikor már alszik a család”, a fotelba, a lámpakörbe leülni, és olvasni a vershalmazt. Aminek szintén kicsúfolja a *Versék évét*. Most nincs fotel, és nincs lámpakör. S a család sem alszik. Álmatlanok az asszonyok, a gyerekek. Itt most másként olvasunk verset. A lét végső kérdéseivel szembeütközve. Létharcban. S továbbra is hirdetve az irodalom függetlenségének fontosságát. Hogy legyen mibe kapaszkodni.

BÁNYAI János

Magyar Szó, 1992. szeptember 6.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma pályázatot hirdet a határon túli magyar könyvek kiadásának támogatására (idei II. ütem).

Pályázati feltételek

A pályázattal határainkon túl élő magyar szerzők anyanyelven írt műveit kívánjuk támogatni. Pályázhat minden olyan határon túli kiadó, egyházi szervezet, kulturális műhely, alapítvány vagy magánszemély, aki ilyen művet vagy műveket kíván megjelentetni.

A bírálóbizottság előnyben részesíti a nemzeti önismeretet szolgáló könyvek, tudományos, egyházi, eredeti, illetve magyar klasszikus szépirodalmi művek megjelentetését.

A pályázókról bírálóbizottság dönt, két ütemben.

A kéziratokat a Forum, a Kriterion, a Madách, a Kárpáti Kiadóhoz és a Burgenlandi Magyarok Kulturális Egyesületéhez kell benyújtani, amelyek az illető ország érdekelt intézményeivel történő konzultálás után véleményezik és *pályázatban* terjesztik a Kuratórium elé, amely elbírálja a kiadók javaslatát. A kiadók által nem javasolt pályázó közvetlenül fordulhat a Kuratóriumhoz.

Beküldési határidő:
1992. szeptember 30.

Elbírálás:
októberben

Fenti kiadóknak a pályázatokat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztályához (Bp., V. Szalay u. 10–14., Pf. 1. 1884) kell eljuttatniuk.

Az MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztálya külön-külön szerződést köt a nyertes pályázókkal.

A Forum Könyvkiadóhoz beérkező kéziratokat bizottság véleményezi. Tagjai: dr. Bányai János egyetemi tanár, mgr. Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó főszerkesztője, dr. Harmath Károly, OFM, az Agapé és a Hitélet főszerkesztője, Herczeg János író, akadémikus és dr. Várady Tibor egyetemi tanár, akadémikus.

A FORUM KÖNYVKIADÓ IDEI KIADVÁNYAI

- Beder István: *Szomjúság földje* (regény)
Herceg János: *Gogoland* (regény)
Juhász Erzsébet: *Senki sehol soha* (próza)
Szathmári István: *Álmok és életek* (regény)
Varga Zoltán: *Indiánregény* (kisregény)
Pilinszky János – Janoš Pilinski: *Kráter – Krater* (kétnyelvű kötet,
Horváth Ottó fordításában)
Bori Imre: *Ivo Andrić* (monográfia)
Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai* (tanulmányok)
Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc* (képzőművészeti esszék)
Böndör Pál: *Örökhatbé* (gyermekversek)
Szöllősy Vágó László: *Szex, szerelem és...*
Szent Péter atyafisága (mondák gyermekeknek)

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Szeli István: A Gogoland ürügyén (Herceg János regényének kritikai megítélése elé) 690

Harkai Vass Éva: A lét káoszában (Hima Gabriella: *Kosztolányi és az egzisztenciális regény*) 693

Bence Erika: Kelet-európai sorsminta (Grendel Lajos: *Einstein harangjai*) 697

Csapó Julianna: Szakembernek, laikusnak (Magyarország bibliographiája 1712–1860) 699

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló 702

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: A Topolyai Művésztelep 58. kiállítása elé 705

TÁJÉKOZÓDÁS

Gubás Jenő: Az orvosi helyesírási szótárról 707

KRÓNKA

Sztrugai Költészeti Esték; Emlékezés Szentelekyre; Filmfesztivál; A *Határ* sikere; Elhunyt Mucsi József; Irodalmi tábor; Adalékok a Híd történetéhez 710

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1992. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őr-zünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es zsrószámára; előfizetés-kor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 2000 dinár, fél évre 1000 di-nár. Egyes szám ára 200, kettős szám ára 400 dinár; külföldre egy évre 4000 dinár, fél évre 2000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tör-delőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában

YU ISSN 0350-9079